

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH

ISTANBUL

universalconference.us

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH

Volume 02, Issue 08, 2025 (30-SEPTEMBER)

Editor in Chief

Dr. Rajeet Ojha - Interdisciplinary Research in Basic Sciences, Jamia Millia Islamia, New Delhi -110025, India

Editorial Team

Sunita Sarawagi - Indian Institute of Technology Bombay, Mumbai, India.

Dr Manjunatha LH - Professor, REVA University, INDIA

Asish Bera - Edge Hill University, UK, BITS Pilani, India

Dr Sunildro LS Akoijam - Assistant Professor of Management, North Eastern Hill University, India

Madan Mohan Singh - Professor of Mathematics, North-Eastern Hill University, Shillong, India

Dr. Anupam Singh - Associate Professor-CSE, Graphic Era Hill University Dehradun, India

Dr. Sargam Bahl Walia - School of Management, Graphic Era Hill University, Dehradun, Uttarakhand, India

Narayan Pradhan - Indian Association for the Cultivation of Science

Ashok Kumar - Kumar Associate Professor E&CE National Institute of Technology. Hamirpur, India.

Anjali Pal - Department of Civil Engineering, Indian Institute of Technology Kharagpur - 721302, India.

Rajnish Joshi - Professor of Medicine, All India Institute of Medical Sciences, Bhopal, India

Mukul Kumar - IIT Mumbai (India); Meijo University (Japan); HEG Ltd. (India)

Prof. Kuruvilla Joseph - Indian Institute of Space Science and Technology (IIST)

Prof. Yogesh C. Sharma - D.Sc., FRSC, FBRs, FIAPS, FISEES, Department of Chemistry, Indian Institute of Technology

Professor Indra Mani Mishra - Indian Institute of Technology (Indian School of Mines), Dhanbad; Formerly at India

THE IMPORTANCE OF IMMUNOHISTOCHEMICAL LIVER EXAMINATION IN FORENSIC MEDICINE FOR CASES OF DEATH FROM SURROGATE ALCOHOL POISONING

S.A.Khakimov

Sh.Yu.Rajabov

A.T.Ismailov

Tashkent state medical university, Republican scientific and practical center for
forensic medicine

ANNOTATION

Histological changes in the liver in surrogate alcohol poisoning are reflected. Characteristics of "toxic hepatitis" are given in dynamics, taking into account tissue reactions and cell cooperation. The distribution of Kupffer cells was studied, assessing their role in the course and outcome of liver damage. Sectional materials, histological and immunohistochemical research methods, clinical and additional data were used.

Keywords: surrogate alcohol, toxic hepatitis, fatty dystrophy, hepatonecrosis, immunohistochemical examination, Kupffer cells.

Various aspects of alcohol intoxication have been studied by domestic and foreign researchers from the late 19th century to the present day. In recent decades, forensic medical examination has increasingly focused on cases of poisoning by alcohol surrogates, homemade and counterfeit alcoholic beverages, and liquids not intended for oral use.

By helping to determine the damaging factor, the results of histological examination are taken into account in the diagnosis and expert assessment of injuries to the tissues and organs of victims, in establishing the main mechanisms of thanatogenesis. Simple and accessible, but at the same time objective and reliable histological methods for staining autopsy material are successfully used in the practice of forensic medical bureaus. Along with these, it is possible to use relatively new immunohistochemical analysis methods in expertise and toxicology.

At the same time, it should be noted that at the present stage, the range of toxic substances is expanding. The latest chemical and pharmaceutical industry agents can act as toxicants, the effects of which have been studied on experimental animals, while the mechanisms of their toxicodynamics and toxicokinetics in the human body have not been established. This determines the relevance of forensic medical examination

of lethal poisoning by unknown poisons, based on the results of morphological analysis.

Among the victims were 32 (64%) men aged 31 to 67 years and 18 (36%) women aged 20 to 69 years. 49 (98%) people, including those of retirement age, did not work anywhere, while in 21 (42%) cases, the victims did not have a fixed place of residence. Based on anamnestic and additional data, changes in internal organs that correspond to the principles of postmortem identification of chronic alcohol intoxication, they were classified as individuals who had long-term alcohol abuse.

Some of the victims (22 people) linked their acute poisoning to the use of "Crystal," "Arch" alcohols. In one of the fatal cases of poisoning, the victim drank the detergent "Dolyarishnik." The rest consumed alcohol-containing liquids, which were not detected. In addition to 96% ethyl alcohol, diethyl phthalate and polyhex-samethylene guanidine hydrochloride (antiseptic polymer) were included in these non-drinking alcohols and household chemicals. The known mechanisms of action of each of these chemical substances did not explain the peculiarities of this poisoning.

Changes in microcirculation were characterized by leukostasis, small diapedetic hemorrhages in the centers of the lobules against a background of paretic or uneven fullness of the sinusoids and venules.

In 33 (66%) cases of acute poisoning in September-October 2006, toxic dystrophy with impaired pigment metabolism and hemomicrocirculation in the liver was recorded. This group included all those who died outside the hospital, who did not receive therapy, as well as those who were treated for poisoning for no more than 10 days. In 14 people (28%) in addition to alteration, exudative processes with neutrophil accumulation in the center of the lobules developed on average from the 10th day of treatment, and by the 4th week, proliferative-productive processes joined the exudative reaction. Signs of organization, the appearance of protein dystrophy of hepatocytes instead of their obesity, were also noted in the liver of the treated patients.

Thus, when analyzing surrogate alcohol poisoning in residents of the Chelyabinsk region, we established characteristic microscopic changes in the liver. In cases of fatal poisoning (in September-October 2006), intra-lobular alterative processes with impaired liver pigment metabolism were recorded in the victims. Experiencing poisoning episodes by victims against the background of ongoing therapy led to the development of reactive and reparative processes.

Hepatonecrosis was combined with stromal reactions characteristic of chronic active hepatitis and fatty liver disease. Clinical and additional data allowed for the identification of a leading risk factor for poisoning from prolonged alcohol

consumption and its surrogates. However, the morphological picture of the liver did not correspond to its alcohol, drug, or metabolic damage. Histological data also reflected the absence of positive liver pathomorphosis against the background of therapy for this poisoning, unlike the treatment of acute toxic alcoholic hepatitis.

Immunohistochemical examination revealed the presence of proliferation and hyperplasia of mononuclear-macrophage cells in the zone of centrolobular hepatonecrosis. This indicator, like the combination of available clinical and additional data, indicates a primary chronic course of liver pathology and suggests sclerosis in its outcome.

1. The process of mononuclear infiltration most often develops when difficultly metabolized, coarsely dispersed, but weakly immunogenic material enters the internal environment of the body, causing persistent irritation of the mononuclear phagocyte system. In the cases of poisoning we studied, such a material could be PGMG-GC, products of impaired fat and pigment metabolism. It is known that postcapillary venules with a second type of endothelium are present in the vascular bed. Here, the main processes occur, culminating in the release of mononuclear phagocytes from the vessel into the tissue, from which inflammatory infiltrates (granulomas) are formed. In chronic inflammation, direct tissue damage cannot be observed. Destruction develops only after a sufficient number of activated macrophages accumulate in the tissue. The entire process of mononuclear infiltrate formation over time begins with the stimulation of monocytes released from the blood and their transformation into activated macrophages. The latter secrete chemoattractors and become centers for attracting new mononuclear phagocytes, granulocytes, and other inflammatory participants. D.N. Mayansky (1991) believes that situations where the infiltration process begins with the appearance and accumulation of activated macrophages in the tissue are possible. Our research allows us to agree with this opinion when interpreting the morphological picture of surrogate alcohol poisoning.

"Toxic hepatitis" reflects the collective concept of a certain suffering that transitions from acute poisoning by surrogate alcohol to liver disease.

In the morphological picture of poligexamethylene guanidine hydrochloride alcohol poisoning in the liver, alteration (damage) and proliferative reactions of the mononuclear-macrophage cellular link predominate. Changes in the liver during surgical alcohol poisoning differ from those in acute and chronic alcoholic hepatitis. Against the background of poisoning therapy, liver pathomorphosis develops.

Immunohistochemical examination allowed for the identification of the primary-chronic course of alterative processes in the liver in surrogate alcohol poisoning.

Literature

1. Berezhnoy R.V., Smusin Ya.S., Tomilin V.V., Shirinsky P.P. Guide to Forensic Medical Examination of Poisonings. M., 1980.
2. Bonitenko Yu.Yu. Acute poisoning by ethanol and its surrogates. SPb., 2005.
3. Viter V.I., Permyakov A.V. Forensic Medical Histology. Izhevsk-Novosibirsk, 2005.
4. Zharkov O.B., Moiseev V.S. // Principles of Identification of Alcoholic Etiology of Internal Organ Damage. M., 1990. - P. 124-127.
5. Klevno V.A., Kuchina E.V. // Forensic Medical Expert. 2008. No5.-P.36-38.
6. Mayansky D.N. Chronic Inflammation. M., Medicine, 1991.-2720.
7. V.S. Paukov, A.I. Ugryumov. // VINITI. Results of science and technology. Series: Medicine. Alcohol Disease 1997. - No. P. 1-4.
8. Podymova S.D. Liver Diseases.- M., 1993.
9. Porodenko V.A., Travenko E.N. // Forensic Medical. expert. 1999. No4.- P.22-24.
10. Forensic Medical Diagnostics of Alcohol Poisoning / edited by Yu.I. Pigolkin. M.: OOO "MIA," 2006.

METHODS OF DIRECTING STUDENTS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM TO INNOVATIVE PROFESSIONAL ACTIVITIES BY INCREASING THEIR DIGITAL COMPETENCE

Gulomov Hikmatillo Bahritdinovich

Intern at the Institute of Fundamental and Applied Research

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimidagi talabalarni raqamli kompetentligini oshirish orqali innovatsion kasbiy faoliyatga yo'naltirish usullari va metodikasi keltirilgan.

Аннотация: В данной статье представлены методы и методики инновационной ориентации студентов в профессиональной деятельности посредством повышения их цифровой компетентности в системе высшего образования.

Annotation: This article presents methods and techniques of innovative orientation of students in their professional activities by increasing their digital competence in the higher education system.

The main goal of all reforms in the field of education is to educate spiritually perfectly developed people, improve the educational system, carry out lesson processes on the basis of new pedagogical and information technologies in accordance with the demand of a comprehensive time. Therefore, today special attention is paid to the effective use of modern technologies of Information Technology in the educational system.

Innovative technologies in the educational system - interactive whiteboards, Smart whiteboards, educational tablets, Internet network applications, webinars and distance lessons, mobile applications, multimedia applications, etc. opened up many opportunities in education. This certainly increased the demand of educated youth for non-traditional classes in the educational process. Nowadays, the interest of students in classes with a simple board and chalk in classes affects only a certain part of the students of the class. Therefore, the tools used in classes form the basis of the course process. This requires careful training from teachers. Teachers should use didactic dissemination, Information Communication and pedagogical technologies, interactive methods and other tools in the organization of classes. In this, teachers face some problems in the creation and preparation of such tools. Today, there are many computer applications and pedagogical software tools that are effective in the educational process, and it is advisable to use them to improve the effectiveness of the educational

process. These are practical software and online cloud technologies, among others, we can cite.

Applications are Microsoft office, Edraw Max, etc. The use of the Edraw Max program in pedagogical activity in improving the effectiveness of the educational process is of great effect. The main task of the Edraw Max program is the preparation of flaer and didactic dispensing materials. The Edraw Max program is a professional program designed to create didactic handouts and flyer design. The Edraw Max program has an equipment panel with a professonal appearance, allowing you to create flyer, certificate and other types of handouts using ready-made templates. The program has the ability to automatically add hyperlinks and images.

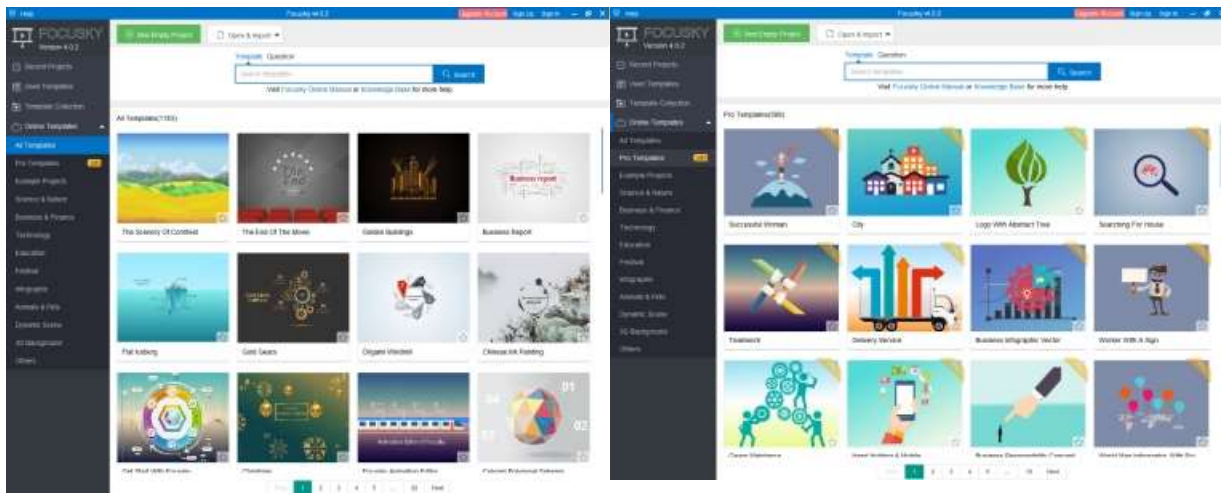
To PDF Ready data, PowerPoint format ppt, ppn, MS Word program (..doc) and has the ability to export to other graphics formats. With the help of the program is able to perform pedagogical dissemination materials and various additional actions on them. The preparation of didactic distribution and visual infographic materials for classes requires some difficulty, time, ICT literacy, etc.for teachers. This program, on the other hand, makes these problems easy and light. It embodied the distributions and visual infographic materials that would be needed for teachers.

Using this program in all science classes mकिन. This allows images with the help of the program to organize interesting, even through the possibility of opening and hiding questions.

Online "educational platform", "educational portal", "online educational platform" includes a collection of educational resources for teachers, parents, students, that is, interactive online services that provide information, tools and resources to support and manage the quality of Education. It is a comprehensive, simple and intuitive system that provides access to education through the Internet. Standard tools of educational platforms include software that supports the following: creation of educational content, content delivery, data search, Education Management, Organization of distance and mixed education, reporting and analysis on the progress of the educational process.

As an example, the online Focusky program for creating infographic presentations in order to attract the attention of students in classes, this program is an innovative and easy to create a professional presentation. Fokusky is a live and eye-catching application for your presentation, starting with the creation of the background, editing, adding paths, elements and animation. With this program, it is mukun that we present our presentations that are used in the learning process in the work of animations in various multimedion views.

Cloud technologies. Vacademia is an educational platform for building a virtual environment. In this world, the learning audience is like a simple real audience, students and teachers participate in the lesson as 3D avatar characters, and the virtual lesson is like a traditional life.

Learningsapps is a Web 2.0 application to support the learning and training process through interactive modules. Existing modules can be incorporated directly into training content and can be modified or created online. The teacher can choose the necessary blocks and make them accessible to everyone.

Google Classroom is a rich, comprehensive, free solution for creating virtual classes, distributing tasks and homework, communicating with audiences, and generally maintaining order in and out of the audience. A user with a Gmail account can use this app and all Google's tools.

Edmodo – it is a widely used service in the educational systems of many countries. Edmodo can be used to communicate, communicate within a virtual audience, share and evaluate files.

Kahoot! – educational platform based on games and questions. With this tool, students can create questionnaires, quizzes, discussions, or questionnaires that complement class classes. The application allows you to create presentations, tests, cooperate in the lesson and organize joint events. Kahoot! promotes game-based education, which

increases student engagement and creates a dynamic, social and fun educational environment. The service allows the teacher to create and apply game elements in the classroom to attract student attention.

ReadWriteThink, Canva, Piktochart - the online platform helps teachers to collect lesson plans, presentations, interactive materials and various activities in one place, etc.

Through the program, it provides opportunities to solve problems in training and organize lesson processes in a meaningful and interesting way and bring to the surface many ideas in students. Modern methods or the use of computer programs that help to increase the effectiveness of teaching provide a solid foundation for students to become mature professionals in the future by increasing their interest in education, reading computer literacy and logical, mental, creative, literature, etc.

LITERATURE:

1. Указ № ПФ — 6079 Об утверждении стратегии” цифровой Узбекистан-2030 " и мерах по ее эффективной реализации от 05.10.2020 г. (свод законов Республики Узбекистан, 2020 г.), № 6, ст. 70)
2. Указ президента Республики Узбекистан от 6 ноября 2020 года № ПФ - 6108 "о мерах по развитию сферы образования и науки в новый период развития Узбекистана".
3. С.С.Жуманазаров, М.П.Машарипов «Информационные технологии и медиаграмотность». Т.: Учебно-методический комплекс 2022.

ЎЗБЕКИСТОН ССРДА БИТТА ИЛМИЙ – ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ ФАОЛИЯТИ ТАРИХИДАН

Бахранов Шерзод Таштурсунович,

E-mail: Sherofkun82@mail.ru Тел. (97) 402-94-48

*Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги университети,
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),
Тошкент, Ўзбекистон УДК: 930.253*

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон ССР даврида сабзавот экинлари ва картошка илмий-тадқиқот институтини яратиш зарурлиги ҳақида сўз боради ва унинг Ўзбекистон ССРда қишлоқ хўжалиги фанини ривожлантиришда муҳим бўлган фаолияти батафсил баён этилган. Мақолада институтнинг қишлоқ хўжалигига оид тадқиқотлари натижалари, шунингдек, ўсимликчилик ва бошқа қишлоқ хўжалиги экинларини ривожлантириш бўйича бошқа илмий-тадқиқот институтлари билан ўзаро алоқалари таҳлил қилинади.

Калит сузлар: илмий-тадқиқотинститути, кадрлар, ходимлар, сиёсат, фан, халқ, тадқиқот, марказ, ваколат, селекция, ёқиш, лаборатория, хомашё.

ИЗ ИСТОРИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА В УЗБЕКСКОЙ ССР

Аннотация: В данной статье говорится о необходимости создания в период Узбекской ССР научно-исследовательского института овощных культур и картофеля, подробно раскрывается его деятельность, которая имела важное место в развитии сельскохозяйственной науки в Узбекской ССР, анализируются результаты исследования данного института в вопросах сельского хозяйства, а также его взаимодействие с другими исследовательскими институтами по развитию растениеводства и других сельскохозяйственных культур.

Ключевые слова: научно-исследовательский институт, станция, посевные работы, сорта волокна, исследования, центр, персонал, хлопок, селекция, посев, лаборатория, сырье.

Кириш. Совет давлати ҳукмронлиги йиллари ҳукумат илм – фан ривожланишига маълум даражада маблағ ажратган. Фан ва техниканинг ривожланиши давлат сиёсатининг ғоявий рағбатлантириш берилган асосий йўналиши бўлди. Фан ва техника бутун совет давлати ҳукмронлиги йилларида кенгайиб ривожланиб борди. Ўзбекистон ССР даврида сабзавот экинлари ва картошка илмий-тадқиқот

институтини яратиш зарурлиги ва унинг Ўзбекистон ССРда қишлоқ хўжалиги фанини ривожлантиришда муҳим ўрни бўлган.

Мавзуга оид адабиётларни таҳлили. Мақолани ёзишда, асосий манба сифатида совет давридаги А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонасида сақланган материал ва бошқалар хизмат қилади. Даврий нашрлар асосида СИКП Марказий Комитетининг Ўзбекистон ССР ҳудудидаги қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва илмий тадқиқотлар, институт соҳасидаги фаолияти бўйича қатор масалалар кўриб чиқилган. Институт фаолияти, соҳасидаги тадқиқотлар билан шуғулланувчи қатор ташкилотлар томонидан ишлаб чиқилган масалалар ва таклифларнинг ечимлари ёритилади.

Тадқиқот усуллари. Мавзуни ёритишда материалларини тизимли таҳлил қилишга асосланган, объективлик, тарихий изчиллик каби тарихий усуллар тўплами қўлланилади.

Тадқиқод натижалари. Ўзбек сабзавот-картошка тажриба станцияси 1933 йилда ташкил этилиб, 1957 йилларда Ўзбекистон ССРнинг колхоз ва совхозларида пиёзнинг 3 тури, сабзининг 3 нави, 14 та қовун нави экила бошлади. Гибрид усули билан 2 та засолочный бодрин, помидорнинг 4 тури навлари экила бошлади. Жами бундай навларнинг 48 та сорти ишлаб чиқилди, уларнинг 37 нави Ўзбекистон ССР ҳудудларида экила бошлади, 11 та нави давлат сортiroваниясидан ўтди. Картошканинг иссиқ ҳудудларига мўлжалланган навлари ишлаб чиқилди. Ўрганилган 2000 сортдан 14 таси Ўзбекистоннинг специфик хусусиятларига тўғри келди. Уларнинг 7 та нави районлаштирилди, еттитаси ҳам истикболли деб қабул қилинди. Институт ходими, селекционер Обидов томонидан картошканинг истикболли Обидов -1, Обидов – 2, навлари яратилиб, 1957 йилда давлат тури тажрибасидан ўтказилди.[1; с. 78].

1960 йилга келиб Ўзбек сабзавот-картошка тажриба станцияси асосида Сабзавот-полиз экинлари ва картошка Ўзбекистон ССР илмий – тадқиқот институти ташкил этилди.

Институт Ўрта Осиё-да сабзавот-полиз, картошка етиштириш ва маҳсулотлар сифатини оширишга ихтисослигига асосланган ягона илмий-тадқиқот маркази бўлиб қолди. Институтда 12 та лаборатория, илмий -техник информациялар гуруҳи, ташвиқот ва илмий янгиликларни амалиётга жорий этиш билан ҳам шуғулланди.

Институт қошида республиканинг Андижон, Бухоро, Қарши, Сирдарё, Самарқанд, Сўз, Термиз, Хоразм вилоятларида саккиста таянч пунктлар ишлаб турди ишга туширилди. Институтда 80 нафар илмий ва 125 илмий – техник

ходимлар ишлаб турди.[2; с. 3.]. Институтда 100-120 нафар кишидан иборат сабзавотчиларнинг томорқа мактаби ишлаб турди. Институтнинг тажриба базаси 440 га. тажриба майдо-нига эга бўлиб, у ерда илмий-тадқиқот ишлари олиб борилди, уруғларнинг суперэлита навлари билан ишлар олиб борилди.

Агротехника лабораторияси республиканинг сувли, тупроқ иқлим шароитларига қараб агротехник тадбирларни таҳлил қилди. Лабораторияда сабзавот полиз экинлари экилган ерларни тайёрлаш тизими ишлаб чиқилди.

Илмий ходимлар томонидан эрта пишар ҳосил олиш учун янги тавсиялар ишлаб чиқилди. Пленка остига экиш ишлари бўйича берилган тавсиялар асосида республика колхоз ва совхозларига қарашли 1-1,5 минг га. ерларда 20-25 минг т. ҳосил олинди. [3; с. 4.].

Картошка етиштириш лабораторияси картошканинг эрта пишар навларини ўрганди. Республиканинг иқлим шароитларига қараб экиладиган картошка навлари ўрганиб чиқилди. Картошканинг 2000 навлари ўрганиб чиқилди. Ўзбекистоннинг иссиқ иқлим шароитида картошканинг 200 нави ўрганилди. Механизация лабораторияси сабзавот, полиз экинлари, картошка экинлари механизациялашган технологияларини ўрганди. Сабзавот – полиз, картошка экинлари экиладиган ерларда машина ва ускуналар тажрибадан ўтказиб турилди. Тракторларнинг буғдой -сабзавот йиғиштирадиган СОД-24, СОН-2, 8, рассадопосадочные машиналар бўлган – СРН-4, НРМ – 4, картофелесажалка СК – 2, КП – 2, СКГ – 4.[4; с. 5.].

Институтнинг муҳим янгиликларидан бири ТИИИМСХ кафедраси ходимлари билан бирга СЛН-8 трактори орқали саримсоқ экиш тажрибаси амалга оширилди. Институт ходимлари томонидан Ўзбекистонда сабзавот – полиз, картошка экинлари экиш мумкин бўлган ҳудудларнинг харитаси ишлаб чиқилди. Бу карталар 1966-1970, 1971-1975, 1976-1980, 1981-1985 йилларга мўлжалланди. Сабзавот ва полиз экинлари селекцияси лабораторияси маҳаллий сабза-вот, полиз маҳсулотларининг навларини яхшилашнинг илмий томонларини ўрганиб, механизацияга чидамли, касалликлар ва зараркунандаларга чидамли бўлган навларни ўрганиб, уларни ҳосилдорлигини ошириш, юқори сифати таъминлашни ўрганишдан иборат бўлди.

Институт селекция йўли билан 75 та янги савбазвот ва полиз экинларининг навларини ишлаб чиқди, уларнинг 28 таси районлаштирилди, бу 54 фоизни ташкил этди. 1980 йилларда янги навбатларнинг 8 таси давлат назоратидан ўтди. Томат бўлимида маҳаллий навларни селекция ёрдамида янги помидорнинг Буденовка, Бозор сеҳри (Чудо рынка), Марглоб, Спарк Эрлмана, Бизон,

Методом, гибрид усули билан Эрта УзОКОС, Гибрид – 88, Ҳосилдор, Ташкентский, Гибрид 409 ва бошқа ҳосилдорлиги юқори бўлган помидор навлари ихтиро қилинди. Селекционер К.Р.Юсупов усули билан Бозор сеҳри билан Марглобнинг чатиштирилган навларидан ,катта мева берадиган Юсупов 40 нави ихтиро қилинди ва 1965 йилдан бошлаб районлаштирилди. 1963 йилдан консервага мослаштирилган, юқори ҳосилли, таъми ширин, механизацияга мослаштирилган навлар қўлланила бошлади. Шунингдек, Восток – 36, юқори ҳосилли Октябрь, эрта пишар Ўзбек, Равшан ва Узмаш ҳамда катта ҳосилли Ўзбекистон ва Прогресс 202 навлари ҳам экила бошлади.

Булғор қалампири ва бақлажоннинг ҳам янги навлати ишлаб чиқилди. Ширин таъмли Болгарский 79, аччик таъмли Марғилон 330 навлари экила бошлади. Бақлажонни селекция қилиш билан катта ҳосилли, сиёҳрангли Болгарский 87 нави ҳам ишлаб чиқилди.

1979 йилда иссиққа чидамли, паст бўйли Е.В. Ермолованинг селекция йўли билан олган Тошкент нави, 1980 йилда Аврора навлари ишлаб чиқилди. [5; с. 7.]. Узоқ йиллик тажрибадан сўнг карамнинг янги навлари ишлаб чиқилди. Узоқ вақт сақланадиган ва қайта ишланадиган (тузлаш) Дружба 111, Восточная 130, Узбекистанская 133 навлари районлаштирилди. 1980 йилларда карамнинг янги навлари, узоқ сақланадиган, иссиққа чидамли эртапишар, кечки пишадиган навлари устида ишланди. Натижада кечки пишар – Саодат, ўртапишар Южанка 31, Ташкентский 10 навлари ишлаб чиқилди.[6; с. 8.].

Пиёзнинг районлаштиришга тавсия этилган Самарқанд сиёҳранг 176, Фаробий 167, Андижон оқ, Марғилон навлати селекция йўли билан Каба 132 навлари ихтиро қилинди. Самарқанд сиёҳранг ва фаробий навлати селекцияси орқали элита навлар ҳам ихтиро қилинди.[7; с. 18.].

Савзининг Ўзбекистонда кенг тарқалган Мирзои сариқ, Мирзои қизил ва Мшак навлари қайта ишланди. А.Г.Никулина ихтироси билан Мирзои сариқни узунлаштирилган сариқ рангли берилган цилиндр шаклидаги нави ихтиро қилинди. Мирзои қизилга коническая форма ва олвранг – қизил ранглари билан ихтиро қилинди. Калта думалок шаклдаги Мшак 195 нави касалликларга қарши, узоқ турадиган навлари ўрганиб чиқилди. Шунингдек, селекция йўли билан, ҳосили яхши бўладиган, эрта экиладиган ва ёзда ҳам сақланадиган Камбарг А-2 навлари ўрганилди ва экишга тавсия этилди.[8 с. 13.].

Бодриннинг салат қилишга мўлжалланган, узун шаклдаги Марғилон 822, калта навли Узбекский 740 навлари ўрганилди. Эртапишар Ташкент 86, жуда тез пишадиган Ранний 640, Гибрид- 7 ва Фарғона Чиллаки навлари ўрганилди.

Гибрид йўл билан тузлашга мўлжалланган Ўзбекистонда биринчи – 265, Қўйлик – 262 навлари ихтиро қилинди. А.Аббасовнинг Плодовитый 45 ва Марғилон 822 навларини чатиштириш йўли билан Ҳосилдор нави ихтиро қилинди ва давлат текширув назоратига топширилди.[9 с. 8].

Институт томонидан сабзавотларнинг бошқа навлари ҳам ўрганилди. Кабачокнинг Греческий 110 навлари ишлаб чиқилди.

Полиз экинлари бўйича республика ҳудудлари аввал ўрганиб чиқилди. Қовуннинг маҳаллий навлари ўрганиш ва гибрид йўли билан янги навлар олинди. 1980 йилга қадар қовуннинг 20 та, тарвузнинг 5 нави, қовоқнинг 2 та нави селекция йўли билан ўрганилди ва районлаштирилди. Улардан селекция йўли билан элита навлари яратилди. Японияда етиштириладиган кутама ва Куруме навларини донор сифатида олиниб, маҳаллий ичи қизил бўлган “Ич қизил”, “Турманнча”, “Шакар палак”, ичи оқ бўлган Тошлоқ, Қўй бош, Шакар палак, катта “Ич қизил” селекция йўллари ихтиро қилинди.

1987 йилда тарвузнинг “Қирол”, “Куби – 92”, “Оқ узун 107”, “Қўзибой – 30” навларини Хоразмнинг кечаишар навлари билан чатиштирилиши натижасида “Тулистон” нави ихтироқ қилди ва давлат тажрибасига топширилди.

Уруғчилик лабораторияси сабзавот ва полиз маҳсулотларининг элита нав уруғларини ихтиро қилиш устида иш олиб борди. Натижада олий навли сабзавот полиз маҳсулотларида ишлаб чиқаришга топширилди.

Шунингдек, институтда ерни ҳимоялаш лабораторияси, сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва иқтисод лабораторияси, агрокимё лабораторияси, сифат лабораторияси, физиология лабораторияси ўсимликларни ҳимоя қилиш усуллари лабораторияси ишлаб турди фаолият олиб борди.

Хулоса. Шундай қилиб, юқоридаги далилларга асосланиб, ишонч билан айтишимиз мумкинки, ушбу институтнинг ташкил этилиши илмий тадқиқот мақсадлари учун зарур эди, чунки бу даврда совет ҳукумати олдида турган муҳим масалалардан бири Ўзбекистон ССР ҳудудларини жадал ривожлантириш эди. Институтнинг тадқиқот фаолияти натижалари Совет ҳукумати томонидан қишлоқ хўжалигини ривожлантириш бўйича қўйилган мақсадларни оқлашини исботлади.

АДАБИЁТЛАР.

1. В научно-исследовательских учреждениях // Сельское хозяйство Узбекистана. 1957, - №7, - с. 78.
2. Захаренко В.А., Новожилов К.В., Павлюшин В.А. К 75-летию образования Российской Академии Сельскохозяйственных наук этапы развития фита-

- санитарной науки в системе Академии // Вестник защиты растений, 2, 2004. – с 3.
3. Узбекский научно-исследовательский институт овоще-бахчевых культур и картофеля. – Ташкент. Упр. Пропаганды и внедрения достижений науки, техники и передового опыта МСХ УзССР, 1983. – с. 4.
4. Узбекский научно-исследовательский институт овоще-бахчевых культур и картофеля. – Ташкент. Упр. Пропаганды и внедрения достижений науки, техники и передового опыта МСХ УзССР, 1983. – с. 5.
5. Узбекский научно-исследовательский институт овоще-бахчевых культур и картофеля. – Ташкент. Упр. Пропаганды и внедрения достижений науки, техники и передового опыта МСХ УзССР, 1983. – с. 7.
6. Узбекский научно-исследовательский институт овоще-бахчевых культур и картофеля. – Ташкент. Упр. Пропаганды и внедрения достижений науки, техники и передового опыта МСХ УзССР, 1983. – с. 8.
7. Хусанов Р. Изланиш, натижа, истиқбол // Совет Ўзбекистони. 1989. - Б.18.
8. Олим ва пахтакор – бир сафда // Совет Ўзбекистони 1977. – с.13.
9. Узбекский научно-исследовательский институт овоще-бахчевых культур и картофеля. – Ташкент. Упр. Пропаганды и внедрения достижений науки, техники и передового опыта МСХ УзССР, 1983. – с. 8.

KO'Z YOSHI BEZLARINING TUZILISHI VA FUNKSIYASI

Maxmudov Abdulloh Salohiddin o'g'li, Zokirov Fayzullo Kamoliddin o'g'li
Alfraganus Universiteti nodalat ta'lim tashkiloti Tibbiyot fakulteti Davolash ishi
yo'nalishi 2-kurs talabalari

Ilmiy rahbar: Xayrullayeva Maftuna Ibodullayevna
Alfraganus Universiteti Tibbiyot kafedrası assistenti
Alfraganus University nodavlat ta'lim tashkiloti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ko'z yoshi bezlarining anatomik va fiziologik tuzilishi, ularning ko'z salomatligini ta'minlashdagi asosiy vazifalari tahlil qilinadi. Maqolada asosiy va qo'shimcha ko'z yoshi bezlarining morfologiyasi, ularning sekretsion faoliyati, ko'z yoshi tarkibi va ko'z yosh bezi qatlamlari, ko'z yoshi ajralishini boshqaruvchi asab tizimi haqida ham ko'rib chiqilgan. Mavzu oftalmologiya, anatomiya va fiziologiya sohalarida tahsil olayotgan talabalar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Аннотация. В статье анализируется анатомо-физиологическое строение слезных желез, их основные функции в обеспечении здоровья глаз. В статье также рассматриваются морфология главных и дополнительных слезных желез, их секреторная деятельность, состав слезы и слоев слезной железы, нервная система, контролирующая секрецию слезы. Тема имеет теоретическое и практическое значение для студентов, обучающихся по направлениям офтальмология, анатомия и физиология.

Abstract. This article analyzes the anatomical and physiological structure of the lacrimal glands, their main functions in ensuring eye health. The article also discusses the morphology of the main and accessory lacrimal glands, their secretory activity, the composition of tears and the layers of the lacrimal gland, and the nervous system that controls tear secretion. The topic is of theoretical and practical importance for students studying in the fields of ophthalmology, anatomy and physiology.

Kalit so'zlar: Ko'z yoshi bezlari, sekretiya, himoya funksiyasi, lizotsim, laktoferrin, IgA.

Ключевые слова: слезные железы, секреция, защитная функция, лизоцим, лактоферрин, IgA.

Keywords: lacrimal glands, secretion, protective function, lysozyme, lactoferrin, IgA.

Kirish. Ko‘z inson organizmidagi eng murakkab va nozik tuzilgan sezgi organlaridan biri bo‘lib, uning doimiy himoya va parvarishga muhtoj yuzasi tashqi muhit bilan bevosita aloqada bo‘ladi. Shu jihatdan ko‘z yoshi bezlari ko‘zning fiziologik holatini saqlab qolishda muhim rol o‘ynaydi. Ko‘z yoshi suyuqligi ko‘zning old sirtini namlab turadi, mikroba va chang zarrachalarini yuvib tashlaydi, shuningdek, muhim biologik faol moddalar orqali anti-infektsion va regenerativ himoyani ta‘minlaydi. Ko‘z yoshi bezlari tomonidan ishlab chiqariladigan suyuqlikning tarkibi va miqdori, uning qatlamli tuzilishi, sekretsiya va ajralishning asab tizimi regulatsiyasi kabi omillar ko‘z sirtining barqarorligi va ko‘rish sifatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Ko‘z yoshi bezlarining anatomik tuzilishi. Ko‘z yoshi bezlari (glandulae lacrimales) — ko‘zning old sirtini namlab, himoya qiluvchi suyuqlik (ko‘z yoshi) ishlab chiqaruvchi ekzokrin bezlardir. Ular ikki turga bo‘linadi: asosiy (yirik) va qo‘shimcha (kichik) ko‘z yoshi bezlari [7].

Asosiy ko‘z yoshi bezi (Glandula lacrimalis) Bu bez ko‘z kosasining yuqori-tashqi qismida, frontal suyakdagi fossa glandulae lacrimalis deb ataluvchi chuqurchada joylashgan bo‘lib, ikki bo‘limdan iborat: Orbital bo‘lim – yuqorida joylashgan; Palpebral (qovoq) bo‘lim – pastda, yuqori qovoq ostida joylashgan [3]. Asosiy bez seroz bez bo‘lib, taxminan 10–12 ta chiqaruv kanallari orqali ko‘z yoshini yuqori qovoqning tashqi burchagidagi konyunktiva bo‘shlig‘iga chiqaradi. Sekretsiya reflektor va hissiy stimulyatsiya ta‘sirida faollashadi [3], [2].

Qo‘shimcha ko‘z yoshi bezlari. Bu kichik bezlar ham ko‘z yoshi ishlab chiqaradi va ko‘z sirtining doimiy namligini ta‘minlaydi. Ularni 2 xil turi farqlanadi: Krause bezlari (Glandulae lacrimales accessoriae Krause) – yuqori qovoq konyunktiva qavati ostida va Wolfring bezlari – yuqori qovoq chetida joylashgan [3], [2].

Ko‘z yoshi drenaj yo‘llari. Ortib qolgan ko‘z yoshi quyidagi tuzilmalar orqali burun bo‘shlig‘iga o‘tadi: Puncta lacrimalia – yuqori va pastki qovoqlarning ichki burchagida joylashgan mayda teshiklar; Canaliculi lacrimales – har bir qovoqdan o‘tuvchi kanalchalar; Saccus lacrimalis – medial orbital devordagi ko‘z yoshi xaltachasi; Ductus nasolacrimalis – bu kanal orqali ko‘z yoshi burun bo‘shlig‘iga oqadi [3], [1].

Ko‘z yoshi suyuqligining tarkibi va qatlamlari

Ko‘z yoshi suyuqligi – ko‘z sirtini namlash, oziqlantirish, mexanik tozalash va immun himoya kabi vazifalarni bajaradigan ko‘p komponentli biologik suyuqlikdir. Uning tarkibi va qatlamli tuzilishi ko‘z sirtining butunligini saqlashda muhim rol o‘ynaydi [8], [2].

Ko‘z yoshi suyuqligi tarkibi. Ko‘z yoshi suyuqligi 98% suvdan iborat bo‘lib, qolgan qismini quyidagi moddalar tashkil qiladi, masalan: oqsillardan lizotsim, laktoferrin, sekretor IgA [2], [6]; Vitaminlardan (ayniqsa A vitamini) [8]; Enzimlar, glyukoproteinlar va boshqa moddalar – sirtini nam saqlash va himoya qilishda ishtirok etadi [6].

Ko‘z yoshi plyonkasining qatlamlari. Ko‘zning old yuzasini qoplaydigan ko‘z yoshi plyonkasi 3 asosiy qatlamdan tashkil topgan: a) lipid qatlam. Eng tashqi qatlam hisoblanib suvli qatlamning bug‘lanishini kamaytiradi va ko‘z yoshi plyonkasining silliqqligini ta‘minlaydi [1]. b) suyuq (akvoz) qatlam. Asosiy markaziy qatlam bo‘lib, ko‘z yoshi bezlari tomonidan ishlab chiqariladi. Antibakterial moddalar, elektrolitlar, oziq moddalar va fermentlarni o‘z ichiga oladi [2]. c) mukos qatlam. Eng ichki qatlam bo‘lib, kon’yunktiva goblet hujayralari tomonidan ishlab chiqariladi. Ko‘z epiteliy yuzasiga ko‘z yoshi suyuqligini biriktirib turadi, silliqlik va namlikni saqlaydi [6].

Ko‘z yoshi plyonkasining fiziologik ahamiyati. Bu qatlamlarning uyg‘un holatda ishlashi ko‘z sirtining optik aniqligini, infeksiyalardan himoyalaniшни, pH barqarorligini va epiteliy trofikasi uchun sharoit yaratadi. Har qanday qatlamdagi buzilishlar quruq ko‘z sindromi, keratit va boshqa sirt kasalliklariga olib kelishi mumkin [2], [1].

Ko‘z yoshi bezlari inson ko‘zining sog‘lom faoliyat yuritishida muhim rol o‘ynaydi. Ular tomonidan ishlab chiqariladigan ko‘z yoshi nafaqat mexanik himoya, balki biologik, immunologik va optik funksiyalarni ham bajaradi [8], [6].

Himoya (antimikrob) funksiyasi: Ko‘z yoshi suyuqligi tarkibidagi lizotsim, laktoferrin, sekretor immunoglobulin A (sIgA) kabi moddalarning bakteritsid va bakteriostatik xususiyatlari mavjud. Bu moddalar bakteriya hujayra devorlarini parchalab, mikroblarning ko‘zga joylashishini oldini oladi [6], [2].

Mexanik tozalovchi funksiyasi. Ko‘z yoshi begona jismlar (chang, allergenlar, mikroorganizmlar) ni mexanik tarzda ko‘z yuzasidan yuvib tashlash orqali tozalovchi rol o‘ynaydi. Bu jarayon kipriklar harakati va ko‘z yoshi drenaj tizimi orqali amalga oshadi [8].

Optik funksiyasi. Ko‘zning old sirtini silliq holatda saqlash orqali optik yuzaning yaxlitligini ta‘minlaydi. Ko‘z yoshi plyonkasi nur sinishini optimallashtirib, tiniq ko‘rishni qo‘llab-quvvatlaydi [2].

Trofik (oziqlantiruvchi) funksiyasi. Ko‘z yoshi suyuqligi epiteliy hujayralari uchun zarur bo‘lgan elektrolitlar, glükoza, vitamin A va boshqa moddalarga boy bo‘lib,

korneaning hayot faoliyati va regeneratsiyasi uchun zarur moddalarni yetkazib beradi [8], [6].

Namlantiruvchi va gidratatsion funksiyasi. Doimiy ravishda koʻz sirtini qoplab turish orqali koʻzning qurib qolishiga, yalligʻlanishiga va epiteliy yoriqlariga yoʻl qoʻymaydi. Bu ayniqsa konyunktiva va kornea epiteliyining yaxlitligini va pH hamda osmotik muvozanatni saqlashda muhimdir [6], [5]. Koʻz yoshi suyuqligi 7.0–7.4 atrofidagi neytral pH ni saqlaydi, bu esa mikroorganizmlarning koʻpayishini cheklaydi. Shuningdek, osmotik bosim ham epiteliy hujayralarining shikastlanishidan himoya qiladi [8].

Koʻz yoshi bezlari faoliyatining asab tizimi va gormonal boshqaruvi. Koʻz yoshi bezlarining sekretiysi murakkab asabiy va gormonal regulyatsiya ostida amalga oshadi. Bu regulyatsiya koʻzning himoya refleksleri, emotsional holatlar va vegetativ neyronlar faoliyati bilan chambarchas bogʻliqdir [8], [6].

Asabiy boshqaruv. Koʻz yoshi bezlari parasimpatik, simpatik, va afferent (sensor) innervatsiyaga ega: a) Parasimpatik innervatsiya. Koʻz yoshi sekretiysining asosiy faollashtiruvchisi hisoblanadi. N. facialis ning (VII yuz nervi) pre-ganglionar neyron aksonlari n. petrosus major orqali ganglion pterygopalatinum da sinaps hosil qiladi, keyin post-ganglionar tolalar bezga boradi [8], [5]. Bu yoʻl orqali reflektor yalligʻlanishga qarshi himoya mexanizmi ham ishga tushadi. b) Simpatik innervatsiya. Asosan vazokonstriktor va sekretiyan kamaytiruvchi taʼsirga ega. Bu tolalar plexus caroticus internus orqali oʻtadi [5]. c) Afferent yoʻllar. Trigeminal (V - uch shoxli nervi), ayniqsa n. ophthalmicus orqali koʻz yuzasidagi tirnash xabarini MNS ga uzatadi. Bu orqali reflektor koʻz yoshi ajralishi faollashadi (masalan, chang, kuchli yorugʻlik, yongʻin hidiga javoban) [6], [5].

Gormonal boshqaruv. Koʻz yoshi bezlari gormonlarga sezuvchan boʻlib, ayniqsa quyidagilar sezilarli taʼsir koʻrsatadi: Androgenlar – Meibomiy va koʻz yoshi bezlari epiteliyining sekretiysi faoliyatini oshiradi. Androgen yetishmovchiligi koʻz quruqligi bilan bogʻliq boʻlishi mumkin [5]. Estrogenlar – ayrim hollarda koʻz sirtining barqarorligiga salbiy taʼsir koʻrsatishi mumkin, lekin fiziologik dozalarda muvozanatni saqlab turadi. Prolaktin va boshqa laktatsiya gormonlari – koʻz yoshi bezlaridagi ayrim hujayralarda aniqlangan, ammo ularning aniq roli toʻliq oʻrganilmagan [8], [5].

Reflektor boshqaruv va emotsional taʼsirlar. Koʻz yoshi ishlab chiqarilishi faqat fizik stimullarga emas, balki emotsional javoblar – qaygʻu, ogʻriq, yoki quvonchga ham bogʻliq. Bu holatda limbik sistema, hipotalamus, va miya poʻstlogʻi orqali yuqori markaziy nazorat amalga oshiriladi [8].

Xulosa. Ko‘z yoshi bezlari inson vizual tizimining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular nafaqat ko‘z sirtini namlab turuvchi asosiy manba, balki ko‘zni mexanik, fizik va biologik omillardan himoya qiluvchi murakkab sekretsion organ sifatida faoliyat yuritadi. Ular tomonidan ishlab chiqariladigan ko‘z yoshi suyuqligi ko‘z shox parda va konyunktivaning sog‘lom holatini saqlab qolishda muhim rol o‘ynaydi. Ko‘z yoshi plyonkasining qatlamli tuzilishi va undagi komponentlar (lipid, suvli va mukoid qatlamlar) ko‘z yuzasida barqaror muhit yaratadi. Bu qatlamlar orqali ko‘zga kislorod yetkaziladi, metabolik chiqindilar yuviladi va epitelial tiklanish uchun zarur omillar (EGF, FGF, laktoferrin) ta‘minlanadi. Shu bilan birga, ko‘z yoshi bezlarining fiziologiyasi va kasalliklari sohasida olib borilayotgan tadqiqotlar ushbu organni yanada chuqur o‘rganish, yangi davolash usullarini ishlab chiqish va bemorlarning sifatli hayot kechirishlariga hissa qo‘shadi. Kelgusida bu yo‘nalishda molekulyar-biologik va regenerativ terapiya imkoniyatlari kengayishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Gray’s Anatomy for Students, 4th edition. – Elsevier, 2020. – 121–126-betlar.
2. Khurana A.K. – Comprehensive Ophthalmology, 6th edition. Jaypee Brothers, 2015. – (3–4),(8–13)-betlar.
3. Miller’s Anatomy of the Eye and Orbit, 3rd Edition. – Churchill Livingstone, 2010. – 125–128-betlar.
4. Remington L. – Clinical Anatomy and Physiology of the Visual System, 3rd edition. Elsevier, 2012. – 64–74-betlar.
5. Sack R.A., Sathe S., Beaton A. et al. – “Tear film structure and function: a review”, Current Eye Research, 2003.
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1076/ceyr.26.4.195.15564>
6. Snell R.S. – Clinical Neuroanatomy, 7th edition. Wolters Kluwer, 2010. – 212–215-betlar.
7. To‘raqulov O.H., Karimov Sh.A. – Odam anatomiyasi (1-kitob), Tibbiyot nashriyoti, 2019. – 1–5-betlar.
8. To‘raqulov O.H., Karimov Sh.A. – Odam fiziologiyasi (2-kitob), Tibbiyot nashriyoti, 2020. – 89–98-betlar.

AQSHDA AXBOROT SIYOSATI VA FUQAROLIK JAMIYATINING O‘ZARO ALOQASI

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti magistranti

O‘ktamova Kumush O‘ktamovna

+998974078777

Amerika Qo‘shma Shtatlari (AQSh) axborot siyosatini shakllantirish va uni fuqarolik jamiyati bilan uyg‘un holda rivojlantirishda dunyoning eng ilg‘or tajribasiga ega mamlakatlardan biri hisoblanadi. Ushbu davlatda siyosiy tizimning asosiy ustunlaridan biri — so‘z va matbuot erkinligi, hamda fuqarolarning davlat faoliyatida faol ishtirok etishi huquqidir. AQSh Konstitutsiyasining Birinchi tuzatishi (First Amendment) so‘z erkinligini kafolatlab, fuqarolarga davlat faoliyati haqida ochiq ma‘lumot olish va uni erkin muhokama qilish huquqini beradi. Bu esa fuqarolik jamiyatining mustahkamlanishida, davlat boshqaruvi shaffofligini ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi.

Axborot siyosati AQShda davlat va fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi o‘zaro ishonchni mustahkamlashga qaratilgan. Masalan, 1966-yilda qabul qilingan “Axborot erkinligi to‘g‘risida”gi qonun (Freedom of Information Act — FOIA) fuqarolarga davlat organlarining hujjatlari va qarorlari haqida bevosita ma‘lumot olish imkonini berdi. Bu huquq jamoatchilikka davlat faoliyati ustidan nazoratni kuchaytirish va ularning qarorlar jarayonida faolroq ishtirokini ta‘minlash imkoniyatini berdi. Bugungi kunda ham ushbu qonun AQSh axborot siyosatining asosiy tayanch hujjatlaridan biri sifatida amal qilib kelmoqda.

Shuningdek, AQSh hukumati “Ochiq hukumat” tashabbuslarini ilgari surib, davlat idoralari faoliyatini ochiq ma‘lumotlar bazalari orqali taqdim etmoqda. Masalan, 2009-yilda ishga tushirilgan **Data.gov** portali minglab federal ma‘lumotlarni ochiq tarzda e‘lon qilib, fuqarolar, tadbirkorlar va olimlarga davlat faoliyati haqida to‘liq tasavvur olish imkonini yaratdi. Bu portal orqali nafaqat jamoatchilik nazorati kuchaydi, balki ochiq ma‘lumotlardan foydalangan holda yangi biznes loyihalar, innovatsion dasturlar va ijtimoiy tashabbuslar yuzaga chiqdi.

Fuqarolik jamiyati institutlari ham AQShda axborot siyosatini shakllantirishda faol rol o‘ynaydi. Nodavlat tashkilotlar, mustaqil ommaviy axborot vositalari, blogerlar va fuqarolik faollari ijtimoiy muammolarni ko‘tarib chiqadi, muhim masalalarni keng jamoatchilik muhokamasiga olib chiqadi va davlat organlari qarorlarida fuqarolar manfaatlarini aks ettirishga ko‘maklashadi. Bunda internet va ijtimoiy tarmoqlarning

oʻrni alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ular siyosiy qarorlar haqida tezkor maʼlumot yetkazadi, jamoatchilik fikrini shakllantiradi va fuqarolar bilan davlat oʻrtasidagi muloqotni yanada mustahkamlaydi.

AQSh tajribasi shuni koʻrsatadiki, axborot siyosati va fuqarolik jamiyati oʻzaro aloqada boʻlishi nafaqat demokratik qadriyatlarning rivojlanishini, balki davlatning xalq oldidagi hisobdorligini ham kuchaytiradi. Davlat tomonidan yaratilgan shaffof axborot muhiti fuqarolarning ishonchini mustahkamlaydi, jamiyatda faollik va tashabbuskorlikni ragʻbatlantiradi. Shu bois AQSh tajribasi yosh demokratik davlatlar uchun ham oʻziga xos namuna boʻlib xizmat qiladi.

Yangi shakllanayotgan demokratik davlatlarda axborot siyosatini rivojlantirish jarayoni koʻplab omillarga bogʻliq murakkab masala hisoblanadi. Avvalo, bunday davlatlarda demokratik institutlar va fuqarolik jamiyati hali toʻliq shakllanmagan boʻladi, shu sababli axborot siyosati ham koʻpincha rivojlanishning dastlabki bosqichida turadi. Siyosiy tizimni ochiqlik va shaffoflikka moslashtirish, axborot makonini ishonchli va barqaror shaklda yoʻlga qoʻyish — bu kabi vazifalar yosh demokratik jamiyatlar oldida turgan asosiy muammolardan hisoblanadi.

Birinchi muammo — bu axborot erkinligi va uning qonunchilik asoslarini toʻliq mustahkamlash masalasidir. Ayrim hollarda, yangi demokratik davlatlarda axborot siyosati erkin boʻlsa-da, uni amalga qoʻllash uchun zarur mexanizmlar yetarli darajada ishlamaydi. Ikkinchi muhim masala — texnologik infratuzilma darajasi. Raqamli siyosat samarali boʻlishi uchun yuqori tezlikdagi internet, keng koʻlamli raqamli xizmatlar va ularni qoʻllab-quvvatlovchi texnik resurslar talab etiladi.

Shuningdek, aholining media savodxonligi ham alohida eʼtibor talab qiladi. Fuqarolarning axborotni tanqidiy tahlil qilish, feyk xabarlarini aniqlash koʻnikmalarining sustligi notoʻgʻri maʼlumotlarning tez tarqalishiga sabab boʻladi. Shu bois yosh demokratik davlatlarda taʼlim tizimi orqali media madaniyatni oshirish muhim vazifa sifatida qaraladi.

Oʻzbekiston mustaqillikka erishganidan buyon demokratik jamiyat qurish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish yoʻlida izchil islohotlarni amalga oshirib kelmoqda. Soʻnggi yillarda mamlakatda axborot siyosatini takomillashtirish, davlat faoliyatini shaffoflashtirish va fuqarolarning axborotga boʻlgan erkin kirish huquqini taʼminlash masalalariga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Bu jarayonlar global tajribalar, xususan, AQSh amaliyotidan ham samarali saboqlar olish imkonini bermoqda.

AQSh tajribasi shuni koʻrsatadiki, ochiq maʼlumotlar siyosati va fuqarolarning davlat faoliyatida faol ishtiroki axborot siyosatining samaradorligini oshiradi. Oʻzbekiston uchun ham ushbu jihatlar dolzarbdir. “Raqamli Oʻzbekiston – 2030” strategiyasi

asosida davlat xizmatlarini elektron shaklga o'tkazish, ochiq ma'lumotlar portallarini kengaytirish va fuqarolarning elektron murojaatlarini soddalashtirish ustuvor vazifa sifatida belgilanmoqda. Bu tashabbuslar fuqarolarning davlat faoliyatida ishtirokini kuchaytirib, axborot siyosatini yanada takomillashtirishga xizmat qilmoqda.

Bundan tashqari, aholining media savodxonligini oshirish ham O'zbekiston uchun muhim yo'nalish hisoblanadi. Chunki raqamli davrda feyk yangiliklar va noto'g'ri ma'lumotlarning tez tarqalishi muayyan xavflarni keltirib chiqaradi. Shu sababli ta'lim tizimida media madaniyatni oshirish, aholining turli qatlamlarini axborot texnologiyalaridan oqilona foydalanishga o'rgatish dolzarbdir.

Axborot siyosati zamonaviy demokratik jamiyatlarning eng muhim ustunlaridan biri bo'lib, u davlat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ishonchni mustahkamlash, shaffoflikni kuchaytirish va fuqarolarning siyosiy jarayonlarda faol ishtirokini ta'minlashga xizmat qiladi. AQSh tajribasi shuni ko'rsatadiki, ochiq axborot muhiti, elektron petitiysiyalar, ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanish va ochiq ma'lumotlar bazalarini joriy etish fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi faolligini oshiradi, davlatning hisobdorligini ta'minlaydi va fuqarolik jamiyatini mustahkamlaydi.

O'zbekiston ham ushbu tajribadan kelib chiqib, o'z milliy axborot siyosatini shakllantirishda izchil qadamlar tashlamoqda. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, "Ochiq hukumat" tashabbuslari, davlat xizmatlarini elektron shaklga o'tkazish, ochiq ma'lumotlar portallarini kengaytirish va fuqarolarning onlayn murojaatlari amaliyoti mamlakatimizda axborot siyosatining rivojlanishida muhim bosqichni tashkil etmoqda. Bunday tashabbuslar O'zbekistonda demokratik institutlarning mustahkamlanishiga, davlat va jamiyat o'rtasida samarali hamkorlik shakllanishiga xizmat qilmoqda.

Taklif sifatida aytish mumkinki, yosh demokratik davlatlar, jumladan O'zbekiston uchun axborot siyosatini yanada kuchaytirish borasida bir nechta yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratish lozim. Birinchidan, fuqarolarning media savodxonligini oshirish orqali feyk yangiliklar va manipulyatsiyalarga qarshi samarali kurashish mumkin. Ikkinchidan, texnologik infratuzilmani yanada rivojlantirish, xususan qishloq hududlarida internet qamrovini kengaytirish raqamli xizmatlarning ommalashuviga xizmat qiladi. Uchinchidan, xalqaro tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish va global hamkorlikni kengaytirish axborot siyosatining samaradorligini oshiradi.

Umuman olganda, AQSh tajribasi yosh demokratik davlatlar uchun namuna bo'lib xizmat qilmoqda. O'zbekiston ham ushbu tajribadan foydalangan holda o'z milliy modelini shakllantirib, demokratik qadriyatlarni yanada rivojlantirish yo'lida izchil harakatlarni amalga oshirmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 05.10.2020.
4. Tufekci Z. Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest. – Yale University Press, 2017.
5. Pew Research Center. Social Media and Politics: Trends and Implications. – Washington D.C., 2021.

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ИНВЕСТИЦИОН ЖОЗИБАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БОЗОРИНИНГ АҲАМИЯТИ

Raximboyev Sardor Qaxramonovich

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi boshqarma boshlig'i

Кириш. Глобал молия бозоридаги интеграция ва рақамлаштириш жараёнлари банк фаолиятининг янги босқичга чиқишига олиб келмоқда. Халқаро банк тизимида операциялар орқали олинувчи даромад манбаини асосий улуши қимматли қоғозлар бозори орқали келади. Жаҳон амалиётида банкларнинг қимматли қоғозлар бозори орқали топаётган даромадлари йилдан-йилга ўсиш тенденциясини сақлаб қолган. Қимматли қоғозлар бозорида банкларнинг фаол иштирокини кенгайтириш молиявий хизматлар турини диверсификация қилишга ва инвестицион муҳитни яхшилашга хизмат қилади. Ўзбекистонда қабул қилинган 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегияси доирасида банк тизимида хусусий сектор улушини 60 фоизга етказиш, фонд бозори айланмасини 7 млрд. АҚШ долларига етказиш белгилангани. Ўзбекистонда тижорат банкларининг актив операцияларини ривожлантириш муҳим масала ҳисобланади[1]. каби вазифалар белгилаб берилган. Ушбу вазифаларни бажаришда тижорат банклари активлари ликвидлилигини ва кредит портфелининг диверсификация банкларининг даражасини таъминлаш, тижорат юқори ликвидли қимматли қоғозларга қилинган инвестицияларининг жами активлардаги салмоғини ошириш, тижорат банклари ва улар миждозларининг кредит портфелини диверсификация даражасини ошириш, банкларда хорижий валютадаги активлар ҳажмини мувофиқлаштириш, тижорат банкларининг актив операцияларига салбий таъсирни пасайтириш ва кредит сиёсатини либераллаштириш бўйича кенг кўламли тадқиқотлар олиб борилишини тақозо қилмоқда.

Бу эса, ўз навбатида тижорат банкларининг қимматли қоғозлар бозоридаги операцияларининг янада такомиллаштириш заруратини келтириб чиқаради. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки тижорат банкларидаги давлат улушлари қимматли қоғозлар бозорида ўзининг эмиссион, инвестицион ва воситачилик операциялари билан қатнашиш зарурлигини намоён қилади.

Сўнгги йилларда тижорат банкларининг қимматли қоғозлар бозоридаги операцияларининг таркибий хусусиятларини ўрганиш юзасидан бир қанча маҳаллий ва хорижий олимлар изланишлар олиб борганлар.

Классик либерал ёндашувчи олимлардан Ф. Хайекнинг фикрига кўра давлат ва марказий банкларнинг фонд бозорига ортиқча аралашуви бозорнинг табиий ривожланишини бузади, ҳамда банклар томонидан сунъий равишда кенгайтирилган кредит фонд бозорида актив нархларининг кескин ўсишига (пуфаклар) сабаб бўлашига олиб келади дея таъкидлаган [2]. Унинг фикрича банклар ўз фаолиятини эркин давлат аралашувисиз амалга ошириш иқтисодиётни маълум даражада ривожлантиришини билдирган.

М.Фридман давлат иқтисодиётга камроқ аралашини кераклигини ва пул-кредит сиёсати иқтисодий барқарорликка эришишда асосий восита эканлигини таъкидлаган. Фридманга кўра, банклар иқтисодиётдаги пул таклифини шакллантирувчи асосий институтлардир [3]. У пул таклифи иқтисодий ўсишнинг асосий драйвери эканлигини таъкидлаган.

Ж.Кейнс фикрига кўра давлат иқтисодиётга аралашини керак деб ҳисоблаб, инқирозлар ва ишсизликка қарши курашишда фискал ва пул-кредит сиёсати муҳим деб билган. Кейнс банклар ва фонд бозорлари иқтисодиётда муҳим роль ўйнашини тан олган, аммо уларнинг назоратсиз фаолияти хавфли бўлиши мумкинлигини таъкидлаган. Унинг фикрича банклар асосан реал секторни кредитлаш билан шуғулланиши, фонд бозоридаги спекуляция иқтисодиётни издан чиқариши ҳамда давлат молиявий бозорларни тартибга солиши ва инқирозларнинг олдини олиши [4] кераклигини билдирган.

Ж.Стиглиц янги Кейнсчи иқтисодчи, у банклар ва молия бозорлари тузилмасини чуқур таҳлил қилган ва уларнинг иқтисодиётдаги ролини кескин танқид қилган. Ж.Стиглицнинг фикрига кўра банкларнинг қимматли қоғозлар бозоридаги спекулятив операциялари иқтисодиёт учун хавфли, маълумотларнинг кескин ўзгарувчанлиги банкларнинг кераксиз қарорлар қабул қилишига олиб келиши, давлатнинг молия бозорларини қатъий тартибга солиши кераклиги ва банклар реал иқтисодиётни кредитлаш билан шуғулланиши керак, спекуляцион операциялар билан шуғулланмаслигини таъкидлаган [5]. Ш.Саипназаровнинг фикрига кўра “Халқаро банк тизимида операциялар орқали олинувчи даромад манбаини асосий улуши қимматли қоғозлар бозори орқали келади.”, “Тижорат банкларининг қимматли қоғозлар бозорида иштирокини кенгайтириш, улар орқали оладиган даромадини ошириш масаласини долзарб бўлиб қолмоқда. Ушбу ҳолат, ривожланаётган давлатларнинг жаҳон банк бозорида ўз ўрнини эгаллашда банкларнинг қимматли қоғозлар бозоридаги фаолиятини янада такомиллаштириш борасидаги илмий ёндашувларга катта эътибор қаратиш заруратини келтириб чиқармоқда” [6] дея ўз фикрини билдирган.

Юқоридаги фикрларга асосан Ўзбекистонда тижорат банкларининг қимматли қоғозлар бозоридаги операцияларини янада ривожлантириш масаласи мамлакатда долзарблигича қолаётганини кўриш мумкин.

Банкларнинг қимматли қоғозлар бозоридаги операцияларда иштирок этиши масаласи узоқ вақтдан бери иқтисодчилар томонидан муҳокама қилинган. Иқтисодчилар фикри фарқ қилади, лекин бир нечта асосий позицияларни аниқлаш мумкин. Иқтисодчиларнинг ёндашувлар асосида банкларнинг қимматли қоғозлар бозоридаги иштироки ва уларнинг фаолияти натижаларини қисқача хронологиясини қуйидагича шакллантирилиши мумкин.

Тижорат банкларининг инвестиция операциялари банкнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш, даромад манбаларини диверсификация қилиш ва ликвидликни самарали бошқаришда муҳим аҳамиятга эга.

Тижорат банклари ўз фаолияти ва вазифаларидан келиб чиқиб, қимматли қоғозлар бозоридаги талаб ва вазифаларини, уларни тартиблаштириш бўйича ривожланган мамлакатлар, МДХ давлатлари ва Ўзбекистон мисолида қиёсий маълумотларни қуйидагича шакллантириш мумкин.

1-жадвал

Ривожланган давлатлар, МДХ давлатлари ва Ўзбекистон бўйича тижорат банкларининг қимматли қоғозлар бозорида операцияларни бажариш тартибини қиёсий жадвали¹

Талаблар	Ривожланган давлатлар (масалан, АҚШ, Германия)	МДХ давлатлари (масалан, Россия, Қозоғистон)	Ўзбекистон
Лицензия олиш тартиби	Банкларга алоҳида инвестиция фаолияти лицензияси керак (масалан, SEC/Auditor талаблари).	Алоҳида лицензия талаб қилинади (ЦБ лицензияси).	Умумий банк лицензияси етарли (алоҳида рухсат шарт эмас).
Таълим ва стандартлар	Инвестиция хизматлари учун алоҳида сертификатланган	Инвестиция хизматларини амалга ошириш	Малака талаблари аниқ ва жорий этилиб бормоқда, лекин

¹ Муаллиф ишланмаси.

	мутахассислар талаб килинади (FINRA, CFA).	учун малака талаб этилади.	тўлиқ халқаро стандартга мос эмас.
Қимматли қоғозлар турлари эмиссияси	Акциялар, облигациялар, деривативлар ва бошқалар.	Акциялар, облигациялар, баъзи деривативлар.	Асосан давлат ва корпоратив облигациялар, акциялар.
Савдо шакллари	Биржа ва Биржадан ташқари савдолари (БТС) ривожланган.	Биржа орқали савдолар устун, БТС чекланган.	Асосан биржа орқали (UZSE), БТС амалиётлари чекланган.
Назорат ва ҳисобот бериш	SEC, FINRA ёки бошқа тартибга солувчи органларга доимий ҳисобот ва мониторинг.	Марказий банк ва молия бозор назоратчилари томонидан.	Ўзбекистон Республикаси Марказий банк ва Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги томонидан.
Инвесторни ҳимоя қилиш даражаси	Юқори (қонунчилик ва суғурта тизими).	Ўртача, аммо яхшиланиш тенденцияси бор.	Механизмлар шаклланмоқда, ҳимоя даражаси ривожланмоқда.
Тижорат банкларининг роли	Кенг қамровли брокерлик, депозитарлик ва активларни бошқариш хизматларини ҳам кўрсатади.	Асосан инвесторларга қимматли қоғоз сотиш ва бошқариш хизматлари кўрсатади.	Банклар бозор иштирокчиси сифатида фаол, аммо асосан корпоратив хизматларга йўналтирилган.

Жадвал маълумотлари асосида шуни кўриш мумкинки, ривожланган мамлакатларда банклар қимматли қоғозлар бозорида эркин ҳаракат қилиш хусусиятига эга. МДҲ давлатлари билан солиштирганда бир қанча камчиликларни аниқлаш мумкин. Булар қуйидагича:

- Фақат умумий лицензия асосида ҳаракат қилиниши – бу мутахассислашган инвестиция фаолиятини сушлаштиради.

- Халқаро стандартлар даражасидаги очиқлик ва доимий ҳисобот бериш амалиёти йўқ.
- Электрон савдо платформалари чекланган, инвесторлар учун қулай шарт-шароитлар етарли эмас.
- Инвестиция маслаҳатлари, активларни бошқарувчи мутахассис хизматлари шакллантирилмаган.
- Банклар фонд бозори орқали хусусий секторни молиялаштиришда етарлича иштирок этмаяпти.

Жаҳон амалиётида банкларнинг қимматли қоғозлар бозоридаги операциялари банк фаолиятининг муҳим ва юқори даромадли йўналишларидан бири ҳисобланади. Ушбу операциялар банкларга даромад олиш, ликвидликни бошқариш ва инвестиция портфелини диверсификация қилиш имконини беради. Жаҳон амалиётида инвестицион фаолият билан шуғулланувчи банклар асосан АҚШ ва Европада жойлашган йирик молиявий институтлар ҳисобланади. Улар инвестицион банк соҳасида етакчи ўринларни эгаллаб, капитал бозорларида фаол иштирок этадилар.

2-жадвал

2024 йилдаги етакчи инвестиция банклари ва уларнинг бозор улуши²

№	Банк номи	Давлат	Инвестицион банк даромадлари (млн. доллар)	Жаҳон бозоридаги улуши (%)
1	JPMorgan Chase	АҚШ	5 100	9.2
2	Goldman Sachs	АҚШ	4 500	7.3
3	Bank of America	АҚШ	3 400	6.4
4	Morgan Stanley	АҚШ	3 300	6.0
5	Citigroup	АҚШ	2 500	4.8
6	Barclays	Буюк Британия	1 148	3.4
7	Deutsche Bank	Германия	886	2.6
8	Wells Fargo	АҚШ	862	2.5
9	RBC Capital Markets	Канада	809	2.4

² Манба: CEOWORLD Magazine, 2024 маълумоти

10	UBS	Швейцария	798	2.3
----	-----	-----------	-----	-----

Дунёнинг етакчи инвестиция банклари асосан корхоналарни бирлаштириш ва сотиб олиш жараёнлари бўйича маслаҳат бериш, акция ва облигацияларни чиқариш ва жойлаштириш орқали маблағ жалб қилиш, қимматли қоғозлар ва валюта билан савдо қилиш, корпоратив молия, риск бошқаруви ва бошқа молиявий хизматларни тақдим этади.

Ўзбекистонда тижорат банклари универсал хусусиятга эга бўлиб, уларнинг қимматли қоғозлар бозоридаги иштироки чекланган ва аксарият ҳолларда корпоратив хизматларга боғлиқ. Ўзбекистон Республикасидаги барча тижорат банклари “Банklar ва банк фаолияти тўғрисида”ги ва “Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида”ги Қонунга асосан инвестицион операциялар билан белгиланган тартибда шуғулланиши мумкин.

Буларнинг барчаси назарий жиҳатдан Ўзбекистонда тижорат банкларининг қимматли қоғозлар бозоридаги операцияларини такомиллаштиришни тақозо этади.

Хулоса. Тижорат банкларининг инвестиция операциялари банкнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш, даромад манбаларини диверсификация қилиш ва ликвидликни самарали бошқаришда муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистон банклари қимматли қоғозлар бозорида асосан ликвидликни таъминлаш ва давлат қарзи инструментлари орқали даромад олиш мақсадида иштирок этмоқда. Корпоратив қимматли қоғозлар бозори ҳали тўлиқ ривожланмаган ва бу соҳа банклар учун чекланган имкониятларда ишламоқда. Банклар учун молиявий маҳсулотлар диверсификациясини ошириш, ушбу жараёнда деривативлар, репо ёки кафолатланган қимматли қоғозларни кенг жорий этиш.

- **Кадрлар салоҳиятини ошириш, яъни қимматли қоғозлар бозоридаги операциялар бўйича ихтисослашган мутахассисларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимини кучайтириш.**

- **Технологик инфратузилмани янгилаш.** Электрон савдо платформаларини ривожлантириш ва автоматлаштириш жараёнларини жадаллаштириш.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли «2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги Фармони //www.lex.uz.

2. F.A.Hayek “Denationalisation of money” – The institute of economic affairs. GB – 1976.

3. М. Friedman. “Capitalism and Freedom” – The University of Chicago – USA – 2002(1962).
4. Дж. М. Кейнс. “Трактат о денежной реформе” – Пер. с. англ. А. С. Каменецкого – Изд. “Экономическая жизнь” Москва – 1925 г.
5. Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса = Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy : пер. с англ. / Дж. Стиглиц ; пер. В. Лопатка. - М. : Эксмо, 2011. - 512 с.
6. Саипназаров Ш.Ш. Тижорат банкларини қимматли қоғозлар бозоридаги фаолиятини ривожлантиришда молиявий инжинирингдан фойдаланиш йўллари. Иқтисодиёт фанлари фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент, 2020 й. – 30б.

ENHANCING VAT FISCAL CAPACITY THROUGH ADMINISTRATIVE MODERNIZATION

Butayev O`tkir

*Independent researcher at Tashkent Kimyo
International University*

Abstract: Modernizing VAT administration is a critical strategy for enhancing the fiscal potential of Uzbekistan. International experiences demonstrate that the integration of electronic invoicing, targeted tax incentives, and sector-focused policies can improve compliance, formalize business activity, and reduce the shadow economy. Linking VAT benefits to registration, licensing, and reporting ensures that only accountable entities receive incentives, thereby promoting transparency and strengthening tax discipline. This study examines best practices from foreign countries and evaluates their applicability to Uzbekistan, providing a framework for policy measures that enhance VAT efficiency, support strategic sectors, and foster sustainable economic governance.

Keywords: VAT administration, fiscal potential, tax compliance, electronic invoicing, tax incentives, shadow economy, Uzbekistan, policy reform

INTRODUCTION

Efficient tax administration is a cornerstone of a country's fiscal capacity and overall economic governance. Inefficiencies in tax collection systems often lead to significant revenue losses, widespread tax evasion, and the expansion of informal economic activities. Strengthening administrative mechanisms is therefore essential to improve compliance, enhance transparency, and support sustainable economic development. Modernization of indirect tax administration, particularly through the integration of digital technologies, electronic reporting, and targeted incentives, has proven effective in addressing these challenges. International experiences demonstrate that combining technological solutions with well-designed regulatory frameworks and fiscal incentives can significantly reduce informal economic activity while increasing state revenues.

This research paper explores the pathways for modernizing tax administration to enhance fiscal capacity. It analyzes global best practices, examines the effectiveness of electronic monitoring and incentive mechanisms, and evaluates their implications for improving compliance, transparency, and economic formalization.

Effective tax administration has long been recognized as a critical determinant of fiscal capacity and economic stability. Keen and Mintz argue that tax compliance is strongly influenced by the efficiency of administrative processes, with simpler, more transparent systems leading to higher voluntary compliance¹. Similarly, Bird and Zolt emphasize that modernizing tax authorities' operational frameworks can mitigate revenue leakage and strengthen overall governance².

Technological advancements, particularly in digital reporting and electronic monitoring, have transformed tax administration worldwide. Alm and Martinez-Vazquez highlight that countries implementing electronic invoicing systems and real-time reporting mechanisms observed measurable improvements in compliance rates and reductions in informal economic activity³. These findings suggest that the adoption of digital solutions is not merely a technical upgrade but a strategic tool to enhance fiscal potential.

In addition, integrating fiscal incentives with administrative reforms has been shown to encourage businesses to formalize their operations. Slemrod notes that linking benefits such as refunds or compensations to proper registration and reporting strengthens adherence to tax regulations⁴. This approach not only increases revenue collection but also promotes transparency and accountability, particularly in sectors with high social and economic significance.

Studies further underscore the importance of targeted reforms in enhancing fiscal efficiency. OECD reports that countries prioritizing modernization in specific sectors, such as essential services, small-scale production, and environmentally sensitive industries, achieve both higher compliance and broader formalization⁵. These insights reinforce the idea that administrative modernization, coupled with well-designed fiscal incentives, can serve as a dual mechanism for improving both revenue generation and economic governance.

In general, the literature suggests that modernization of tax administration is a multifaceted strategy. It requires the integration of technology, policy incentives, and sector-specific focus to optimize fiscal capacity, strengthen compliance, and reduce informal economic activity. This paper builds on these findings to explore the specific

¹ Keen, M., & Mintz, J. (2004). *The optimal threshold for a value-added tax*. Journal of Public Economics, 88(3–4), 559–576.

² Bird, R., & Zolt, E. M. (2008). *Tax policy in developing countries: Looking back and forward*. National Tax Journal, 61(2), 279–301.

³ Alm, J., & Martinez-Vazquez, J. (2013). *Tax compliance and administration*. Edward Elgar Publishing.

⁴ Slemrod, J. (2007). *Cheating ourselves: The economics of tax evasion*. Journal of Economic Perspectives, 21(1), 25–48.

⁵ OECD. (2019). *Revenue statistics in OECD countries 2019*. OECD Publishing.

pathways through which indirect tax administration can be modernized to enhance fiscal potential.

Global experiences indicate that effective VAT administration relies on a combination of technological innovation, compliance incentives, and targeted sectoral strategies. One of the most prominent examples is the use of electronic invoicing and real-time reporting systems. Countries such as Italy and Brazil have successfully implemented mandatory electronic invoicing, which ensures that all transactions are recorded in real-time and minimizes opportunities for underreporting⁶. Introducing similar systems in Uzbekistan could enhance transparency, reduce tax evasion, and improve collection efficiency.

Another practice involves linking tax incentives to compliance and registration. In South Korea, for instance, VAT refund mechanisms are granted only to fully registered and compliant medical and pharmaceutical service providers, which has significantly increased formalization and reduced informal economic activities⁷. Adopting a similar approach in Uzbekistan would encourage businesses in critical sectors, such as education, healthcare, and small-scale manufacturing, to operate formally.

Sector-focused support has also proven effective. In Mexico, compensation mechanisms for tourism and service sectors have been tied to electronic accounting and licensing requirements, helping integrate previously informal businesses into the formal economy⁸. Uzbekistan could apply this targeted approach to priority sectors like energy, agriculture, and small-scale entrepreneurship to maximize the impact of VAT administration reforms.

Finally, **continuous monitoring and data-driven audit systems** are essential to maintain compliance and detect anomalies. Germany and France have leveraged digital platforms to conduct risk-based audits and monitor taxpayer behavior efficiently⁹. Implementing similar monitoring frameworks in Uzbekistan would allow tax authorities to optimize audit resources and focus on high-risk taxpayers, thereby improving overall fiscal efficiency.

Collectively, these best practices demonstrate that modernization of VAT administration requires a comprehensive approach, integrating technology, incentives, sectoral targeting, and robust monitoring. Adapting these measures to Uzbekistan's

⁶ Khadaroo, A., & Seetanah, B. (2018). Electronic invoicing and tax compliance: Lessons from international practice. *International Journal of Public Administration*, 41(7), 535–546. <https://doi.org/10.1080/01900692.2017.1294458>

⁷ Kim, H., & Lee, J. (2015). VAT refund and formalization: Evidence from South Korea. *Journal of Asian Economics*, 36, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2014.12.003>

⁸ OECD. (2020). *Revenue statistics in Latin America and the Caribbean*. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/tax/revenue-statistics-lac.pdf>

⁹ Bird, R., & Zolt, E. M. (2008). *Tax policy in developing countries: Looking back and forward*. National Tax Journal, 61(2), 279–301.

context can significantly enhance fiscal potential, reduce informal economic activity, and strengthen tax compliance culture.

CONCLUSION AND POLICY RECOMMENDATIONS

International experiences show that modernizing VAT administration through technological innovation, targeted incentives, and sector-focused strategies can significantly increase fiscal potential, improve tax compliance, and reduce informal economic activity. Practices such as electronic invoicing, linking incentives to registration and compliance, and continuous monitoring have proven effective in enhancing transparency and formalizing business activity. Adapting these practices to Uzbekistan can strengthen the efficiency of the VAT system, promote a culture of compliance, and contribute to overall economic governance.

To improve VAT administration in Uzbekistan, authorities should consider implementing electronic invoicing and real-time reporting systems to ensure transparency and reduce underreporting. Tax incentives, such as refunds or compensation, should be linked to proper registration, compliance, and licensing to encourage formalization of businesses. Priority should be given to strategically important sectors, including healthcare, education, energy, agriculture, and small-scale entrepreneurship. Additionally, risk-based monitoring and audit systems should be adopted to detect non-compliance effectively and optimize the use of resources. Finally, continuous evaluation and adjustment of policies will help ensure that VAT administration reforms remain effective and adaptive to changing economic conditions.

REFERENCES

1. Alm, J., & Martinez-Vazquez, J. (2013). *Tax compliance and administration*. Edward Elgar Publishing.
2. Bird, R., & Zolt, E. M. (2008). *Tax policy in developing countries: Looking back and forward*. National Tax Journal, 61(2), 279–301.
3. Keen, M., & Mintz, J. (2004). *The optimal threshold for a value-added tax*. Journal of Public Economics, 88(3–4), 559–576.
4. OECD. (2019). *Revenue statistics in OECD countries 2019*. OECD Publishing.
5. Slemrod, J. (2007). *Cheating ourselves: The economics of tax evasion*. Journal of Economic Perspectives, 21(1), 25–48.
6. Bird, R., & Zolt, E. M. (2008). *Tax policy in developing countries: Looking back and forward*. National Tax Journal, 61(2), 279–301.

7. Khadaroo, A., & Seetanah, B. (2018). Electronic invoicing and tax compliance: Lessons from international practice. *International Journal of Public Administration*, 41(7), 535–546. <https://doi.org/10.1080/01900692.2017.1294458>
8. Kim, H., & Lee, J. (2015). VAT refund and formalization: Evidence from South Korea. *Journal of Asian Economics*, 36, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2014.12.003>
9. OECD. (2020). *Revenue statistics in Latin America and the Caribbean*. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/tax/revenue-statistics-lac.pdf>

BRONZA DAVRIDA DEHQONCHILIK VA CHORVACHILIKNING RIVOJLANISH DARAJASI

Bobomurodova Qunduz Abduxakim qizi

Annotatsiya. Mazkur maqolada bronza davrida kishilik jamiyati madaniy taraqqiyotida sodir bo'lgan katta o'zgarishlar, aholi xo'jalik yuritishning muayyan ko'rinishlari, ya'ni vohalarda, ko'llar, daryolar va soylar bo'ylarida dehqonchilikka, dasht va tog'oldi hududlarida chorvachilikka o'tishi, dehqonchilikning madaniy jihatdan keng yoyilishi va chorvachilikdan ajralib chiqishi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: sug'orma dehqonchilik, chorvachilik, ovchilik, bog'dorchilik, metallurgiya, zargarlik, kulolchilik charxi, tariq, arpa, bug'doy, don yanchgich, kelisop va o'roqlar.

Bronzaning kashf etilishi ibtidoiy jamoa xo'jaligida buyuk o'zgarishlarga olib keldi. Bu insoniyatning iqtisodiy hayotigagina emas, balki siyosiy, madaniy, ma'naviy hayotida ham tub o'zgarishlar yasadi.

Jahon tarixida bronza davri miloddan avvalgi III ming yillik oxirlaridan boshlanadi. Bu davrda Qadimgi Misr, Mesopatamiya, Kichik Osiyo va Eronning janubi-g'arbida davlatlar shakllanib, quldorlik jamiyati keng ravnaq topgan edi. O'zbekiston hududida esa bu davr miloddan avvalgi II ming yillikning I choragida boshlanib, miloddan avvalgi VIII asrlargacha davom etadi. Shuningdek, jamiyat taraqqiyoti ham o'ziga xos tarzda davom etgan. O'rta Osiyoning janubiy hududlarida dehqonchilik madaniyati ravnaq topib, ilk shahar madaniyati tarkib topdi.

Bronza davrida O'rta Osiyoning o'troq aholisi sug'orma dehqonchilik madaniyatini va hunarmandchilik sirlarini yaxshigina egallagan edilar.

Bronza davrida kishilik jamiyati madaniy taraqqiyotida katta-katta o'zgarishlar sodir bo'ladi. Aholi xo'jalik yuritishning muayyan ko'rinishlariga, ya'ni vohalarda, ko'llar, daryolar va soylar bo'ylarida dehqonchilikka, dasht va tog'oldi hududlarida chorvachilikka o'tib oldi.

Bronza davri xo'jaligining eng katta yutug'i bu dehqonchilik madaniyatining keng yoyilishi va uning chorvachilikdan ajralib chiqishidir. Bu jarayon fanda birinchi ijtimoiy mehnat taqsimoti deb nomlanib, miloddan avvalgi II ming yillikning ikkinchi yarmida sodir bo'lgan. Ijtimoiy mehnat taqsimoti birinchi navbatda tabiiy sharoit muhitidan kelib chiqib ixtisoslashdi. O'rta Osiyoning janubiy va janubi-g'arbiy tumanlari dehqonchilik madaniyatining o'choqlariga aylandi. Uning cho'l va dasht

zonalarida chorvadorlar va O'rta Osiyoning shimoli-sharqiy, shimoli-g'arbiy, markaziy hududlaridagi daryo etaklarida dehqonchilik madaniyati tarkib topa boshladi. Dehqonchilikdan chorvachilikning alohida soha bo'lib ajralib chiqishi qonuniy zaruriyat bo'lgan.¹

Bronzadan yasalgan mehnat qurollari mehnat unumdorligini oshirdi, takroriy sug'orma dehqonchilik asosida doimiy qishloqlar ko'paydi, yangi yerlar o'zlashtirildi, hunarmandchilikning yangi sohalari-metallurgiya, zargarlik rivojlandi, kulolchilikda charxdan foydalanishga o'tildi, uy-joy qurilishida g'ishtdan foydalanildi, mustahkam mudofaa devorlari qurila boshlandi. Chorvadorlar zonasida ot va eshakdan transport sifatida foydalanishga o'tildi. Gupchakli g'ildirakli aravalar paydo bo'ldi. Bu davrga kelib O'rta Osiyoning ijtimoiy tuzumida ham o'zgarish jarayonlari bo'lib o'tdi. Urug'chilik tuzumi bronza davrida ham davom etgan bo'lsada, ona urug'ining mavqei yo'qolib bordi. Metall eritish va xo'jalikning rivojlanishi natijasida jamiyatda erkaklar mehnati va mavqei birinchi darajali ahamiyatga ega bo'lib bordi. Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki, bronza davri jamiyat taraqqiyotida, dehqonchilik, chorvachilik, ovchilik va xunarmandchilik rivojlanishida erkaklar etakchilik qilganlar. Ayollar erkaklar ishlab chiqargan narsalarni iste'mol qilishda ishtirok etsalar ham, unga egalik qilishdan mahrum bo'ladilar. Ishlab chiqarishda hukmronlik qilish shu tariqa erkaklar qo'liga o'tadi va ona urug'i tuzumi o'rni ota urug'i (patriarxat) tuzumi egallaydi. Bronza davriga kelib ishlab chiqaruvchi kuchlarning, o'sishi mehnat unumdorligining oshishi natijasida ayrim kishilar qo'lida boylik (dehqonchilik qurollari, dehqonchilik, chorvachilik mahsulotlari va boshq.) to'planib borgan bo'lsa, ba'zi birlari qashshoqlashib ularga qaram bo'lib boradi. Bronza davriga mansub hududlardagi manzilgohlarni o'rganib shunday xulosa chiqarish mumkinki, bu davrda ikki xil madaniyat xukum surgan. Birinchisi dehqonchilik bilan shug'ullanadigan qabilalar madaniyati. Ikkinchisi, qurg'oqchilik erlarda, tog'oldi yaylovlarda chorvachilik bilan shug'ullanuvchilar. Metalldan ishlangan qurollar qadimgi ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotni tezlashtirgani tufayli Markaziy Osiyo dasht va tog' oldi hududlarida yashagan aholi boshqa aholidan (dehqonlardan) ajralib chiqadi va asosan chorvachilik bilan mashg'ul bo'ladi. Bu tarixiy jarayon kishilik jamiyati taraqqiyotidagi dastlabki yirik mehnat taqsimoti edi.

Bronza davrida urug' jamoasi yemirila boshladi va ilk davlatchilik elementlari shakllandi. Qo'shni mamlakatlar, ayniqsa chorvadorlar bilan dehqonlar o'rtasida tovar ayirboshlash jonlandi. Qabilalararo munosabatlarda bir-biri bilan aralashib, yangi etnoslarning shakllanishi va ularning madaniyatlari vujudga kela boshladi. Masalan,

¹ Кабиров Ж., Сагдуллаев А Ўрта Осиё археологияси. - Тошкент, Ўқитувчи. 1990.

Hozirgi Qirg'iziston, Qozog'iston cho'llarida yashagan Andronova madaniyati chorvadorlari bilan miloddan avvalgi II ming yillik o'rtalarida O'zbekistonning shimoliy va janubiy hududlariga kirib borib, mahalliy aholi bilan aralashib ketgan va Tozabog'yob, Qayroqqum kabi madaniyatlar shakllangan.

Bronza davrida dehqonchilik va chorvachilik O'rta Osiyo madaniyatining asosiy sohalari bo'lgan. Metallardan ishlangan qurollar qadimgi iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotni tashlashtirgani tufayli O'rta Osiyo cho'llarida yashagan qabilalar boshqa aholidan ajralib chiqadi va asosan chorvachilik bilan mashg'ul bo'ladi.

Hozir bu tipdagi yodgorliklarni uchta katta xronologik davrga, ya'ni ilk, rivojlangan va so'nggi bronza davriga bo'lish mumkin. O'rta Osiyoning shimoliy va sharqiy qismlarida mavjud bo'lgan bronza yodgorliklari madaniyati janubiy o'troq bronza yodgorliklaridan ajralib turadi.

Taraqqiy qilib borgan dehqonchilik madaniyati haqida arpa, bug'doy, javdar (qora bug'doy), don qoldiqlari, mehnat qurollari – yorg'uchoqlar, xovonchalar, o'roqlar va boshqa topilmalar dalolat beradi.

Dehqonchilik bilan birga odamlar hayotida uy chorvachiligi o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ko'pincha makonlardan qo'y, echki va sigir suyaklari topildi. Chorvachilik dehqonchilikning yordamchi tarmog'i bo'lgan. Yovvoyi hayvonlar oviavvalgi ahamiyatini yo'qotgan bo'lsa-da, lekin yodgorliklarning madaniy qatlamlarida jayron va tog' echkisi suyaklari ham uchraydi. Ilk va rivojlangan bronza davrida ot va tuya qo'lga keng o'rgatilmagan, deyish mumkin.

Bronza davrida O'zbekistonning janubiy hududlarida o'troq dehqonchilik madaniyati taraqqiy etadi. Janubiy O'zbekistonning bronza davri yodgorliklari tog' oldi hududlari va tog'lar oralig'idagi vohalarda, suv manbalariga yaqin hududlarda joylashgan².

Janubiy O'zbekistonning bronza davri yodgorliklarini rayonlashtirish masalasi A.Asqarov, E.V.Rtveladze, A.S.Sagdullaev hamda Sh.B.Shaydullayev tadqiqotlarida muhokama etilgan³.

Janubiy O'zbekistonning bronza davriga oid shuningdek, daryo va ularning o'zanlarida shakllangan Urgulsoy, Bandixon, Mirshodi va Sangardak-To'palang kabi mikrovohalarini qayd etish mumkin⁴.

² Сагдуллаев А.С. Қадимги Ўрта Осиё тарихи. – Тошкент: “Университет”, 2004. – Б. 30.

³ Аскарлов А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. –Ташкент, Фан, 1977.; Ртвеладзе Э.В. К характеристике памятников Сурхандарьинской области ахеменидского времени // СА. – № 2. – М., 1975. – С. 263-266.; Сагдуллаев А.С. Древнеземледельческие поселения предгорий Байсунтау. История и археология Средней Азии. – Ташкент, 1978; Шайдуллаев Ш. Ўзбекистон ҳудудида давлатчиликнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичлари (Бақтрия мисолида). Т.ф.д. дис. – Самарқанд, 2009.

⁴ Каримова Д.О. Шимолий Бақтрия аҳолисининг дафн маросимлари ва диний эътиқодлари (бронза даври моддий маданият ёдгорликлари мисолида). Тарих фан. бўйича фал. докт... дисс. – Тошкент, 2017. – Б. 20.

Janubiy O'zbekiston dehqonchilik rivoji uchun tabiiy qulay geografik hudud hisoblangan bo'lib, bronza davridayoq hudud aholisi sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilik bilan shug'ullanganligi tadqiqotlar natijasida aniqlangan. Sopollitepa aholisi Janubiy O'zbekiston hududining eng qadimgi dehqonlari sifatida e'tirof etiladi⁵. Sopollitepadan aniqlangan arpa, bug'doy, tariq donlari, shuningdek, don yanchgich, kelisop va o'roqlar kabi mehnat qurollari bu davr aholisi hayotida dehqonchilik muhim ahamiyat kasb etganligini asoslaydi⁶.

Janubiy O'zbekiston (Surxondaryo) muqim o'troqlik o'choqlaridan biri hisoblanadi. Bronza davri yodgorliklari qadimgi sug'orma tumanlar – Ulonbuloqsoy, Sherobod, Bandixon va Mirshodida topib o'rganilgan. Qadimgi dehqonlar atrofi devorlar bilan o'ralgan qishloqlarda yashaganlar. Bronza davri aholisi soylar bo'ylariga tarqalib, sug'orma dehqonchilikda ularning suvlaridan foydalanganlar. Mahalliy sug'orish tajribasida soylardan kanal va ariqlar chiqarish katta ahamiyatga ega bo'lgan.

Surxondaryo issiq iqlimli o'lka bo'lib, shimol, shimoli-g'arb va sharqda va sharqda Hisor, Ko'hitog', Bobotog', janubda Amudaryo bilan chegaralangan. Qadimgi sug'orish erlari tog' tizmalariga yaqin joylashgan.⁷

Qadimgi Sharq sivilizatsiyasi o'choqlaridan biri bo'lgan Janubiy O'zbekiston dehqonchilikka eng qulay hududlardan biri hisoblanadi. Asosiy dehqonchilik kichik daryo o'zanlarida amalga oshirilgan. Shunday daryolardan biri Sherobod daryosi tog'liklardan vohaga o'tganda, ayniqsa Amudaryoga quyilish erlariga yaqinlashganda o'nlab o'zanlarga ajralib ketganligini uning quruq o'zanlari tasdiqlaydi. Aynan mana shu o'zanlar bo'ylarida bronza davri yodgorliklari joylashgan.⁸ Sherobod vohasi tabiiy sharoitining yana bir xarakterli tomoni shundaki, quyosh o'z nurlarini eng avval Ko'hitangtog'ga taratadi. Bahor, yoz va kuz oylarining dastlabki kunlarida quyosh issig'idan tashqari Ko'hitangtog'dan ham issiq havo oqimi - tafti vohaga ufurib turadi. Tun yarmigacha havoning tafti qaytmaydi. Bu holat dehqonchilik ekinlarining yaxshi rivojlanishi va serhosil bo'lishiga imkoniyat yaratadi.

Bu davr jamoalarning iqtisodiy asosini dehqonchilik, chorvachilik, ixtisoslashgan hunarmandchilik va konchilik ishlari tashkil etgan. Tariq, arpa va bug'doy ekilgan,

⁵ Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. – Тошкент: О'zbekiston, 2015. – Б. 147.

⁶ Асқаров А. Сапаллитепа. – Ташкент: Фан, 1973. – С. 130.

⁷ Кабиров Ж., Сагдуллаев А Ўрта Осиё археологияси. - Тошкент, Ўқитувчи. 1990.С.127.

⁸ Абдиев В.И. Қадимги Шарқ тарихи. – Тошкент, 1964.- Б.17

bog'dorchilik rivojlangan, mayda chorva va qoramol boqilgan, qishloq xo'jalik mahsulotlari bilan ayirboshlash va tashqi savdo-sotiq aloqalari mavjud bo'lgan⁹.

Ma'lumki, bronza davrining xo'jalik sohasida erishgan eng katta yutuqlaridan biri qadimgi dehqonchilikning keng yoyilishi va chorvachilikning dehqonchilikdan ajralib chiqishidir. Ishlab chiqarish munosabatlari rivoji ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarda sezilarli o'zgarishlarga olib keldi¹⁰.

Metallurgiya rivoji va mehnat qurollarini yasash uslubi o'zgarishi bilan odamlar mis, qalay va qo'rg'oshin konlarini kashf etadilar. Bronza davrida (mil. avv. III ming yillikning o'rtalari – II ming yillik) o'zlashtirilgan erlar va yashash hududlar tobora kengayib borgan. Aholi sonining o'sishi, qabilalarning o'zlashtirilgan hududlarda zich joylashishi, doimo o'sib borayotgan xo'jalik va hunarmandchilik ehtiyojlari, tabiiy qazilma boyliklar – polimetallar ruda konlari, bo'z erlar, suv manbalari va keng yaylovlarni o'zlashtirish zaruratini vujudga keltirgan. Mazkur omillar dehqonchilik va urbanizatsiya jarayonlarining rivojlanishi hamda mil. avv. II ming yillikda yaylovlarda boqiladigan chorvachilik ajralib, maxsus xo'jalik shakliga aylanishi bilan belgilangan¹¹. Shuni ham alohida qayd etish joizki, uy chorvachiligi bronza davri jamoalari hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Sopollitepada 16 mingtacha hayvon suyaklari aniqlangan bo'lib, ularning asosiy qismi qo'y va echkiga tegishli bo'lsa, shuningdek, ular orasida cho'chqa, tuya, sigir, it va mushuk suyuqlari ham uchraydi. Bronza davri odamlari hayotida yovvoyi hayvon va qushlarni ovlash ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan, zero arxeologik yodgorliklardan aniqlangan bug'u, jayron, quyon, o'rdak, kaptar va shu kabi boshqa hayvon va parranda suyuqlari qoldiqlari yuqoridagi fikrlarni tasdiqlaydi¹². Qo'shimcha tarzida aytish mumkinki, osteologik ma'lumotlar tahlili hayvon suyaklarining asosiy qismi uy hayvonlariga (Sopollitepada – 70,2%, Jarqo'tonda – 90 %, Kuchuktepaning bronza davri qatlamida – 73,4% bo'lsa ilk temir davri qatlamlarida – 85,2%, Talashkantepada – 78,2%), shuningdek, qolgan qismi yovvoyi hayvonlarga (Sopollitepada – 29,8%, Jarqo'tonda – 10 %) tegishli ekanligini ko'rsatadi. Jarqo'tondan etti turdagi uy havonlari hamda o'n olti turdagi yovvoyi hayvon suyaklari qoldiqlari aniqlangan¹³

⁹ Аскарлов А.А. Южный Узбекистан – древнейший очаг сельскохозяйственных культур эпохи бронзы // Проблемы истории, археологии и этнологии Центральной Азии. – Ташкент, 2018. – С. 26-29.

¹⁰ O /Masson V.M. The Bronze Age in Khorasan and Transoxania // History of civilizations of Central Asia. Volume 1. Paris, 1996. – P. 225.

¹¹ Сагдуллаев А.С., Шайдуллаев А.Ш., Тоғаев Ж.Э. Археологик ёдгорликларнинг географияси ва картографияси // Қадимий Жиззах воҳаси – Марказий Осиё цивилизацияси тизимида (сиёсий, иқтисодий, маданий ҳаёт). Республика илмий-амалий конференция материаллари. Жиззах, 2019. – Б. 100.

¹² Сагдуллаев А.С. Қадимги Ўрта Осиё тарихи. – Тошкент: “Университет”, 2004. – Б. 30.

¹³ Батыров А.Х. Фауна диких и домашних животных из памятников эпохи бронзы и раннего железа на юге Узбекистана // ИМКУ. Вып. 18. – Ташкент, 1983. – С. 49-56.

Aniqlangan uy-hayvonlari suyaklari (foiz ko'rsatkichida %)¹⁴

Hayvon turi	Bronza davri		
	Jarqo'ton	Sopollitepa (Botirov bo'yicha 1974)	Kuchuktepa I
Yirik (shoxli) chorva	18,0	36,5	14,6
Mayda (shoxli) chorva	60,0	55,1	51,7
To'ng'iz	0,8	3,4	10,4
Ot	7,7	-	5,2
Tuya	0,4	0,8	3,4
It	8,5	0,8	3,4

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, mayda (shoxli) chorva Janubiy O'zbekistonning bronza va ilk temir davri yodgorliklarida ustunlik qilgan. Yirik va mayda chorva aholining go'sht, sut hamda teri mahsulotlariga bo'lgan asosiy ehtiyojlarini ta'minlagan.

Xulosa o'rnida shularni aytish mumkinki, bronza davrining xo'jalik sohasida erishgan eng katta yutuqlaridan biri qadimgi dehqonchilikning keng yoyilishi va miloddan avvalgi II ming yillikning ikkinchi yarmida chorcachilikning dehqonchilikdan ajralib chiqishidir. Mazkur davrda ishlab chiqarish munosabatlari tez rivojlanib, ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarga ta'sir qiladi. Ishlab chiqarishning o'sishi natijasida, shaharsozlik va me'morchilik rivojlandi. O'rta Osiyo mintaqasining janubiy hududlarida dastlabki o'troq dehqonchilik madaniyati manzilgohlari shakllanib, shular asosida qadimgi shahar manzilgohlari taraqqiy etdi. Mintaqada dastlabki shaharlar shakllanib, ular mudofaa devorlari bilan o'rab olinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Masson V.M. The Bronze Age in Khorasan and Transoxania // History of civilizations of Central Asia. Volume 1. Paris, 1996. – P. 225.
2. Аскарлов А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. –Ташкент, Фан, 1977.; Ртвеладзе Э.В. К характеристике

¹⁴ Батыров А.Х. Фауна диких и домашних животных из памятников... С. 53.

памятников Сурхандарьинской области ахеменидского времени // СА. – № 2. – М., 1975. – С. 263-266.; Сагдуллаев А.С. Древнеземледельческие поселения предгорий Байсунтау. История и археология Средней Азии. – Ташкент, 1978; Шайдуллаев Ш. Ўзбекистон ҳудудида давлатчиликнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичлари (Бактрия мисолида). Т.ф.д. дис. – Самарқанд, 2009.

3. Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. – Тошкент: O‘zbekiston, 2015. – Б. 147.

4. Асқаров А. Сапаллитепа. – Ташкент: Фан, 1973. – С. 130

5. Кабиров Ж., Сагдуллаев А Ўрта Осиё археологияси. - Тошкент, Ўқитувчи. 1990.Б.127.

6. Сагдуллаев А.С., Шайдуллаев А.Ш., Тоғаев Ж.Э. Археологик ёдгорликларнинг географияси ва картографияси // Қадимий Жиззах воҳаси – Марказий Осиё цивилизацияси тизимида (сиёсий, иқтисодий, маданий ҳаёт). Республика илмий-амалий конференция материаллари. Жиззах, 2019. – Б. 100.

URINARY BLADDER ENDOMETRIOSIS AND ITS CORRELATION WITH INFERTILITY

Author: Eshmurodova D.M.

Annotation: Endometriosis is a chronic, estrogen-dependent gynecological disorder characterized by the ectopic implantation of endometrial tissue outside the uterine cavity. Although pelvic peritoneum and ovaries are the most frequent sites, urinary tract involvement is rare, accounting for 1–2% of all endometriosis cases, with the bladder being the most commonly affected organ. Urinary bladder endometriosis often presents with non-specific symptoms such as dysuria, urgency, frequency, or hematuria, which may delay diagnosis. The research highlights diagnostic approaches including transvaginal ultrasonography, magnetic resonance imaging, and cystoscopy, as well as therapeutic strategies ranging from hormonal suppression to laparoscopic excision of bladder lesions. Special attention is given to fertility outcomes following surgical management. The study concludes that urinary bladder endometriosis, though uncommon, significantly impacts reproductive health by contributing to infertility through both direct and indirect mechanisms. Early detection and multidisciplinary management are crucial for improving both quality of life and fertility outcomes in affected women.

Keywords: Endometriosis, urinary bladder, infertility, deep infiltrating endometriosis, laparoscopy.

The purpose of the study:

The purpose of this study is to investigate the clinical features, diagnostic challenges, and therapeutic approaches of urinary bladder endometriosis and to analyze its correlation with infertility among women of reproductive age. The study aims to determine how bladder involvement contributes to impaired fertility through mechanisms such as pelvic adhesions, anatomical distortion, and chronic inflammation, and to assess the impact of timely diagnosis and treatment on reproductive outcomes.

Materials and methods:

The study included **30 women of reproductive age** diagnosed with urinary bladder endometriosis. Clinical data were obtained from medical histories, gynecological examinations, imaging (transvaginal ultrasound, MRI), and cystoscopy. Infertility was defined as the absence of conception after 12 months of unprotected intercourse.

Patients were assessed for symptoms, lesion characteristics, and reproductive outcomes. Statistical analysis was performed to evaluate the correlation between bladder endometriosis and infertility.

RESULTS:

Among the 30 patients included in the study, the mean age was **32.8 ± 5.4 years**. The most common clinical manifestations were dysuria (**70%**), urinary frequency/urgency (**63%**), hematuria (**40%**), and chronic pelvic pain (**77%**).

Infertility was documented in **16 patients (53%)**, while 14 women (47%) had a history of natural conception. Patients with infertility more frequently demonstrated **deep infiltrating endometriosis (75% vs. 36%)** and coexisting pelvic lesions, particularly ovarian endometriomas. Imaging (transvaginal ultrasound and MRI) confirmed bladder involvement in all cases, and cystoscopy was diagnostic in **80%** of patients. Following treatment, **20 patients (67%)** underwent laparoscopic excision of bladder lesions, while **10 patients (33%)** received hormonal therapy. Symptomatic relief was observed in **85%** of surgically treated women compared to **50%** of those on hormonal therapy. Importantly, **6 of 16 infertile women (37.5%)** achieved pregnancy during follow-up, either spontaneously (n = 4) or after assisted reproductive techniques (n = 2). Statistical analysis revealed a significant correlation between urinary bladder endometriosis and infertility (**p < 0.05**).

CONCLUSION:

Urinary bladder endometriosis is strongly associated with infertility, particularly in women with deep infiltrating and coexisting pelvic lesions. More than half of the patients in this study experienced infertility, highlighting the reproductive impact of bladder involvement. Laparoscopic excision of endometriotic lesions provided significant symptom relief and improved fertility outcomes compared to hormonal therapy. These findings emphasize the importance of early diagnosis and comprehensive management of bladder endometriosis to preserve reproductive potential and enhance quality of life.

REFERENCES:

- Li, Y., Dai, S., Shi, W., Gu, Z., Zhang, L., ... Leng, J. (2024). *Bladder endometriosis: symptoms and pregnancy outcomes. Journal of Minimally Invasive Gynecology*. [Study of 47 patients—67% reproductive success post-treatment.] [PubMed](#)
- Leone Roberti Maggiore, U., Ferrero, S., Candiani, M., Somigliana, E., Viganò, P., & Vercellini, P. (2017). *Bladder endometriosis: a systematic review of pathogenesis, diagnosis, treatment, impact on fertility, and risk of malignant transformation*.

European Urology, 71(5), 790–807. [Comprehensive analysis; no definitive fertility impairment attributed solely to bladder involvement.] [PubMed](#)

·Darwish, B., Stochino-Loi, E., Pasquier, G., Dugardin, F., Defortescu, G., Abo, C., & Roman, H. (2017). *Fertility outcomes after laparoscopic partial bladder resection for bladder endometriosis. Journal of Minimally Invasive Gynecology*. [High post-surgical pregnancy rates documented.] [PubMed](#)

BANK AKTIVLARI SHAKLLANISHINING ILMIY-NAZARIY JIHATLARI

Sharipova Dिल्фуза Jumaniozovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

Bugungi kunda tijorat banklari aktivlari tarkibi va tuzilishi nuqtai nazaridan o'rganiladi. Har bir bank aktivlarning oqilona tarkibini aniqlash va ularga rioya qilishda muammolarga duch keladi. Aktivlarning oqilona tuzilishini belgilashda banklar likvidlik talablariga javob berishlari kerak, ya'ni ularning muddatlari, turlari miqdorini hisobga olgan holda majburiyatlarga nisbatan yuqori likvidli va kam likvidli mablag'larning etarli miqdoriga ega bo'lishlari kerak.

Aktivlarning sifati ularning likvidligi, xavfli aktivlar hajmi, muhim va past aktivlarning ulushi, daromad keltiradigan aktivlar hajmi bilan belgilanadi. Jahon bank amaliyoti shakllanishi nuqtai nazaridan uzoq tarixiy yo'lni bosib o'tdi. Bank aktiv amaliyotlarining shakllanishi ham bevosita bank tizimini rivojlanish jarayoniga bog'liq. Bank ishi tarixiga oid adabiyotlarni tadqiq etish asosida bank tizimining rivojlanish evolyusiyasini beshta bosqichga ajratishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi bank tizimi oldiga yetakchi xalqaro reyting kompaniyalari tomonidan qo'llaniladigan xalqaro normalar, mezonlar va standartlarga asoslangan hamda alohida banklar va umuman, bank tizimining butun dunyoda qabul qilingan yanada yuksakroq baholash ko'rsatkichlari darajasiga chiqish yo'lidan ilgari siljib borishini xolisona baholash imkonini beradigan tijorat banklari va butun moliya-bank tizimi faoliyatini baholash va tahlil qilishning zamonaviy tizimini joriy etish, tijorat banklarining investitsiyaviy faolligini kuchaytirish, investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda tijorat banklari ishtirokini yanada kengaytirish, loyihalarni ekspertiza qilish va xatarni baholash tizimini takomillashtirish, kreditlar bo'yicha muammoli qarzlarning hosil bo'lishiga yo'l qo'ymaslik borasida oldini olish choralari ko'rish yo'li bilan tijorat banklarining kredit portfeli muttasil o'sishi hamda sifati yaxshilanishini ta'minlash kabi bir qator vazifalar qo'yilgan.

Mamlakatimiz banklari amaliyotida «bank aktivlari samaradorligi» tushunchasi mohiyatini yetarlicha yoritib berilmaganligi oqibatida banklar o'z aktivlari haqiqiy holatini aks ettirishda asosan «aktivlar sifati», «aktivlar likvidligi» bo'yicha talablarnigina bajarilishiga ko'proq e'tibor qaratmoqda. Bu esa, o'z navbatida, ayni paytda banklarda xorijiy investorlar tomonidan qiziqish bildirilayotgan aktivlar daromadligi (ROA) ko'rsatkichini yaxshilashga salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda.

Respublikamizning iqtisodchi olimlari Sh.A bdullaeva. T. Boboqulov, T. Karaliev, U. Azizov, O. Sattarov, Z. Xolmaxmadov, U. Ortiqov, D. Saidov, I. Qullievlar tomonidan tayyorlangan «Bank ishi» darsligida tijorat banklarining aktivlari o‘ziga xos belgilariga ko‘ra likvidlik va risk darajasiga ko‘ra hamda daromad keltirishiga qarab guruhlariga ajratilgan [1].

Shu bois ushbu tushunchalarning qiyosiy-uslubiy farqlanish jihatlarini o‘rganish maqsadga muvofiq (1-jadval):

1-jadval

Tijorat banklarida «aktivlar samaradorligi (daromadligi)», «aktivlar sifati», «aktivlar likvidligi» tushunchalarining qiyosiy-uslubiy farqlanish jihatlari

№	Tavsiflovchi jihatlar	Aktivlar samaradorligi (daromadligi)	Aktivlar sifati	Aktivlar likvidligi
1.	<i>Maqsadi</i>	Bankning daromadlik ko‘rsatkichlarini ta‘minlash	Aktivlar bilan bog‘liq risklarni pasaytirish	Bankning o‘z majburiyatlarini to‘liq bajarilishini ta‘minlash
2.	<i>Vazifalari</i>	Joylashtirilgan aktivlarning daromadligini oshirish	Aktivlarning qadrsizlanishini oldini olish	Bank majburiyatlarini to‘liq bajarilishini ta‘minlash imkonini barqaror mablag‘ shakllantirish
3.	<i>Ob‘ekti</i>	Aktivlar hajmi, daromad, xarajat	Aktivlar hajmi	Aktiv va majburiyatlar
4.	<i>Qamrovi</i>	Bankning barcha ko‘rsatkichlari	Barcha aktiv amaliyotlar	Aktivlar, majburiyatlar, kapital
5.	<i>Ta‘minlash usullari</i>	Diversifikatsiyalash, baholash, nazorat	Zahira yaratish, baholash, monitoring o‘tkazish	Farq (GEP), baholash, oqimini tahlil qilish

Ushbu olimlar guruhi tomonidan bankning aktiv operatsiyalari 4ta guruhga: kredit operatsiyalari, investitsiya operatsiyalari, kassa va hisob-kitob operatsiyalari va boshqa aktiv operatsiyalariga ajratib ko‘rsatilgan [2].

Rossiyalik iqtisodchi olimlardan G.G. Korobova, R.A. Karpova, A.F. Ryabova, V.A. Larionova, G.J. Kurduyumov, Ye.A. Nesterenko, S.A. Shulkov kabilar esa bank aktivlarini vazifalari, likvidligi, risk darajasi, joylashtirish muddati va sub‘ektiga qarab tasniflashni taklif etadi [3].

Xorijlik mutaxassislarning fikricha, bank aktivlarining tarkibiy ulushi quyidagi mutanosiblikni tashkil etadi:

- aktiv amaliyotlar tarkibida asosiy o‘rinni kredit mablag‘lari egallaydi (19,90 – 83,25%);
- bank aktivlari tarkibida ikkinchi o‘rinni qimmatli qog‘ozlarga investitsiyalar tashkil etadi (2,15 – 23,87%);
- uchinchi o‘rinda – kassa mablag‘lari (0,2 – 12,94%);
- boshqa aktivlar esa keng miqyosdagi hisob operatsiyalari, kapital aktivlari va asosiy vositalarni qamrab oladi (2,0 – 78,0%) [4].

Respublikamiz tijorat banklarida 2024-yilning ikkinchi choragi yakuni bo‘yicha banklarining jami aktivlari hajmi 690,4 trln. so‘mga yetdi va 2023-yilning ikkinchi choragi bilan taqqoslaganda qariyb 113,7 trln. so‘mga (19,7 foizga), joriy yilning birinchi choragi bilan taqqoslaganda esa, qariyb 25 trln. so‘mga (3,7 foizga) oshdi. Davlat ulushi mavjud bo‘lgan banklarning jami aktivlardagi ulushi o‘tgan yilning 1-iyul holatiga ko‘ra 69 foizni tashkil etgan bo‘lsa, joriy yilda 2 foiz bandga (67 foiz) qisqargan, shuningdek, 2024-yilning 1-iyul holatiga ko‘ra, tijorat banklari tomonidan ajratilgan jami kredit qo‘yilmalari hajmi o‘tgan yilning mos davri bilan taqqoslaganda 70 trln. so‘mga oshdi va 493,9 trln. so‘mga yetdi. Umumiy kredit portfelida xususiy va chet el kapitali ishtirokidagi banklar tomonidan ajratilgan kreditlar ulushi o‘tgan yilning mos davridagi 27 foizdan qariyb 3 foiz bandga o‘sib, 30 foizgacha oshgan. Shuningdek, davlat ulushi mavjud bo‘lgan top-5 ta bankning jami kreditlar portfelidagi ulushi 59,4 foizdan 57,8 foizga tushgan [5].

Tijorat banklari aktivlari samaradorligini ta‘minlashda aktivlarni joylashtirish borasida tarkibiy tuzilmalar faoliyatiga talablarni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Shu maqsadda banklar oldiga bank Kengashi tomonidan bank Boshqaruvi raisi va a‘zolari, ichki audit bo‘limi rahbarlarining bank aktivlari, kredit va investitsiya portfelli, daromadlilik va likvidlilik ko‘rsatkichlari holati bo‘yicha hisobotlarini muntazam ravishda har chorakda ko‘rib chiqish va ta‘sirchan choralar belgilab amalga oshirish amaliyotidan keng foydalanish vazifasi qo‘yildi. Bundan tashqari, aktivlarni diversifikatsiya qilish, kredit portfelini yaxshilash, tavakkalchiliklarni samarali boshqarishni nazorat qilish maqsadida har bir bankda bevosita bank Kengashiga bo‘ysunuvchi Tavakkalchiliklarni nazorat qilish Qo‘mitalari tashkil etildi. Tijorat banklarida aktivlar samaradorligini oshirishning iqtisodiy masalalari bank aktivlarini maqbul joylashtirish va doimiy monitoringini amalga oshirish jarayoniga qat‘iy talablarni belgilashni nazarda tutadi. Ular quyidagilardan iborat:

- bank aktivlarini joylashtirishning dastlabki bosqichlarida qarzdorlarning to‘lovga qobiliyatini kompleks tahlil qilish mexanizmini joriy etish;

- banklarda aktivlarni keng diversifikatsiya qilish, kredit portfelini sog'lomlashtirish orqali tavakkalchiliklarni samarali boshqarishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va iqtisodiy vaziyatdan kelib chiqib ularga zarur o'zgartirishlar kiritib borish;
- bank aktivlari sifati ustidan doimiy, ta'sirchan monitoring olib borish, bank aktivlari bilan bog'liq muammoli holatlarni dastlabki bosqichlarda aniqlash va bartaraf etish mexanizmini mustahkamlash;
- salohiyatli mijozlarga yangi va zamonaviy bank xizmatlari turlarini taklif etish orqali aktivlar hajmini oshirib borish, bu kabi mijozlar bilan individual ishlash tizimini joriy etish.

Tijorat banklari aktivlari bilan bog'liq amaliyotlar samaradorligini oshirish muhim makro va mikroiqtisodiy ahamiyatga ega masalalar qatoriga kiradi.

Fikrimizcha, tijorat banklarida aktiv amaliyotlari samaradorligini ta'minlash uslubiyoti bir qator muhim prinsiplarga asoslanishi lozim.

Aktiv amaliyotlarning daromadlikka yo'naltirilganligi. Tijorat bankining strategik maqsadi har bir aktiv amaliyotdan maksimal darajada foyda olish hisoblanadi. Chunki aktiv amaliyotlarni shakllanishida bir qator xarajatlar sarflanadi.

Tadbirlarning oqilona muvofiqlashtirilishi. Bank aktiv amaliyotlari samaradorligini ta'minlash elementlarining serqirraligi hamda turli bank bo'linmalari majburiyatlari bilan uyg'unlashganligi rahbariyatdan mas'ul bo'linmalar faoliyatini muvofiqlashtirishni talab etadi.

Tahlil ma'lumotlarining ishonchliligi. Bank aktivlari samaradorligini baholashda ichki va tashqi manbalardan ishonchli va yetarli ma'lumotlar olish muhim ahamiyat kasb etadi. Tashqi manba ma'lumotlari aktivlarni samarali boshqarish strategiyasini ishlab chiqishda, ichki manba ma'lumotlari aktivlarni boshqarishning ichki siyosatlari talablarini bajarilishini baholashga xizmat qiladi. Ayniqsa, aktivlar sifatini tasniflash bo'yicha ma'lumotlarning buzib ko'rsatilishi bank mablag'larini yo'qotish xavfini oshishiga olib keladi.

Bank likvidligini ta'minlanishi. Aktiv amaliyotlar hajmini oshirilishi, o'z navbatida, bank likvidligini ta'minlovchi resurslarni chetlanishiga olib keladi. Shu bois tijorat banklari aktiv amaliyotlarni shakllantirish jarayonida muntazam ravishda likvidlik talablariga rioya etishlari zarur.

Likvidlilik darajasi bo'yicha aktivlar 3 ta asosiy guruhga bo'linadi: 1. Yuqori likvidli aktivlar, 2. Likvidli aktivlar, 3. Past likvidli aktivlar. Past likvidli aktivlarga – qiyinchilik bilan pulga aylanadigan aktivlar, bularga: uzoq muddatli kreditlar, investitsiyalar, qiyin sotiladigan bino va inshootlar va muddati o'tgan qarzlar kiradi.

Aktiv amaliyotlar sifati nazoratining to'g'ri tashkil qilinishi. Tijorat banklarida aktiv amaliyotlarning yuqori riskka beriluvchan ekanligi, shuningdek, mijozlar faoliyatidagi keskin o'zgarishlar aktivlarni muammoga aylanish xavfini yuzaga keltiradi. Bu holat aktivlar amaliyotlar ustidan riskka asoslangan nazoratni to'g'ri tashkil etishni talab etadi. Bank ishini yuritishning xorij tajribasini tadqiq etish orqali bank aktiv amaliyotlari samaradorligini baholash chora-tadbirlari, usul va vositalari hamda yondashuvlarini tizimlashtirish bo'yicha tadqiqotlar dissertatsiya ishining keyingi paragrafida bayon etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абдуллаева Ш. Банк иши (дарслик).-Т.: ТМИ, 2003.-312 б. (131-135-бетлар); У.Азизов ва бошқалар. Банк иши (дарслик).-Т.: Иқтисод-молия, 2016.-768 б. (178-168-бетлар).
2. У. Азизов ва бошқалар. Банк иши (дарслик).-Т.: Иқтисод-молия, 2016.-768 б. (175-бет).
3. Коробова и др. Банковское дело. Учебник.-М.: Экономист, 2006.-766 с. (132-143-бетлар).
4. Лаврушин О.И. Банковское дело. Учебник. -М.: Финансы и статистика, 2005.-672 с. (72-бет).
5. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг <http://cbu.uz> расмий сайти маълумотлари.

TEACHING SPEAKING TO ESL STUDENTS BY VISUAL METHODS

Khurshida Komilova

Independent Researcher

Tashkent, Uzbekistan

Email: xurshida0025@gmail.com

Abstract. The enhancement of speaking competence poses a significant challenge in English as a Second Language (ESL) classrooms. Visual methodologies, such as images, flashcards, infographics, digital media, and interactive visual prompts, offer substantial contexts that promote communication and stimulate active learner engagement. This thesis investigates the pedagogical significance of visual tools in improving oral proficiency, focusing on learner motivation, vocabulary activation, and the alleviation of speaking anxiety. By referencing recent research in applied linguistics and educational psychology, the study underscores how visuals foster a more interactive, student-centered environment conducive to authentic communicative practices. The findings indicate that visual support not only enhances comprehension but also cultivates confidence in spontaneous speech production, rendering it an essential strategy for ESL pedagogy in modern educational contexts.

Keywords: ESL speaking, visual methods, communicative competence, learner motivation, classroom interaction

Introduction. Effective communication in English is a fundamental objective of language acquisition, however it frequently poses challenges for learners in ESL environments. Conventional approaches to teaching speaking skills often prioritise precision and grammar at the expense of fluidity, so constraining prospects for genuine communication. In recent years, visual-based methodologies have arisen as effective instruments for enhancing speech productivity and fostering a conducive teaching environment. Visual aids, including images, graphic organisers, movies, and digital animations, fulfil several purposes. They diminish linguistic obstacles by offering tangible references, inspire learners' creativity, and create real-world associations that promote substantive discourse. Moreover, images serve as scaffolding tools that assist students in idea generation, response organisation, and participation in debates with enhanced confidence. The thesis posits that the incorporation of visual approaches enhances understanding and vocabulary retention while simultaneously encouraging learners to engage more actively in speaking tasks. The cognitive theory of multimedia

learning reinforces the notion that visuals improve information processing and promote deeper comprehension. Consequently, the utilisation of visual approaches signifies a transition to learner-centred pedagogy, wherein students are encouraged to employ language for genuine reasons instead of rote memorisation of disjointed words.

Main part. Speaking is regarded as the most intricate of the four language skills due to its requirement for real-time processing of linguistic, cognitive, and social components. Researchers assert that fluency, accuracy, and complexity constitute the three characteristics of speaking proficiency. Traditional methods have typically prioritised precision, whereas communicative alternatives emphasise fluidity and interactivity. In this regard, pictures can assist learners in cultivating confidence and fluency by offering non-verbal cues that facilitate comprehension. The efficacy of visual methodologies can be elucidated through several theoretical frameworks. The cognitive theory of multimedia learning posits that learners assimilate information more effectively when it is delivered via both visual and spoken modalities. Likewise, dual coding theory emphasises the interplay between visual and verbal stimuli, which improves understanding and memory retention. From a sociocultural standpoint, pictures serve as mediating instruments that enhance communication within the learner's zone of proximal development, enabling them to undertake tasks marginally beyond their autonomous capability. Visual approaches include a variety of tools, ranging from basic flashcards and charts to intricate digital simulations and virtual reality settings. In conventional classrooms, images, posters, and role-play cards are frequently employed to encourage dialogue. Due to technological advancements, educators increasingly incorporate movies, infographics, interactive whiteboards, and mobile applications that offer dynamic visual assistance. Research demonstrates that students subjected to these methodologies exhibit enhanced motivation, superior vocabulary retention, and an increased propensity to engage in speaking activities. Speaking fear is a prevalent obstacle for ESL learners, frequently resulting in silence or limited engagement. Visual aids alleviate anxiety by offering contextual support, enabling learners to concentrate more on meaning rather than form. Furthermore, pictures excite curiosity and imagination, so encouraging learners to express themselves more openly. Recent research indicate that the utilisation of videos, visual narrative, and digital games markedly reduces speaking anxiety while promoting more favourable attitudes towards language acquisition.

Recent empirical research substantiates the efficacy of visual techniques in enhancing speech communication. Classroom trials utilising picture-based storytelling have shown enhancements in fluency and vocabulary usage. Investigations into digital

instruments indicate that visual prompts foster peer collaboration, thereby enhancing interactional skills. Although some scholars warn against substituting images for spoken instruction, there is a general agreement that they operate as potent supplements, enhancing the learning experience and making it more dynamic and engaging. This argument, while predominantly conceptual, merits attention to its methodological features. Investigations investigating visual methodologies frequently utilise a mixed-methods approach, integrating classroom observation, student questionnaires, and performance evaluations. Educators commonly present images via activities like picture description, role-playing using visual cues, or video conversations. Students' advancement is assessed by oral examinations, fluency metrics, and self-reported confidence assessments. Qualitative data, including interviews, offer additional insights into learners' beliefs of the influence of images on their speaking proficiency. These methods demonstrate that visual strategies are most efficacious when incorporated into communicative, learner-centred classrooms rather than employed as mere supplemental adornments. Visual aids act as catalysts for fluency by offering learners concrete references for their speech. When depicting an image or recounting a narrative derived from visuals, learners prioritise expressing meaning over grammatical accuracy. This transition diminishes uncertainty and promotes a seamless exchange of dialogue. As time progresses, learners enhance their accuracy, as the contextual assistance of pictures facilitates a more efficient association between words and their meanings. Visual cues facilitate pair and group interactions in which learners negotiate meaning, pose enquiries, and offer feedback to each other. For example, in a role-play utilising video settings, participants must synchronise their replies to sustain the connection. This collaborative aspect mirrors real-world communication, when language is employed not in isolation but within social circumstances.

One of the most notable advantages of visual approaches is their capacity to alleviate speaking nervousness. A multitude of learners exhibit reluctance to talk due to apprehensions regarding errors or potential judgement. Visual aids serve as focal points, redirecting attention from the learner to the content. Consequently, pupils have diminished pressure and enhanced confidence to participate. This psychological support is especially beneficial in courses with diverse competency levels, because visual aids facilitate connections between advanced and struggling students. Visuals enhance vocabulary acquisition by associating words with images, so facilitating comprehension and retention. When learners consistently engage with pictures in conjunction with spoken input, they establish more robust cognitive associations.

Activities like diagram labelling, infographic description, and cartoon interpretation enhance language retention and applicability. Visual techniques promote inclusion by catering to various learning styles. Students with difficulties in auditory processing get advantages from visual reinforcement, whereas individuals with robust visual memory find it simpler to retrieve linguistic elements. Furthermore, images enhance engagement by rendering classroom activities more dynamic and interesting. In multicultural environments, where students possess diverse cultural origins, pictures function as universal communication instruments that surpass verbal obstacles.

Conclusion. The integration of visual techniques into ESL speaking training provides a dynamic, student-centered approach that connects academic understanding with practical communication. Visual aids offer context, enhance creativity, and assist learners in developing meaningful discourse. Moreover, they cultivate an inclusive atmosphere that alleviates student anxiety and enhances motivation to articulate themselves in English. With the growing focus on communicative competence in language teaching, visual-based tactics can be vital instruments for enhancing fluency and confidence in learners. This method emphasises the necessity for educators to create classes that integrate verbal and visual elements to enhance participation and engagement. Ultimately, visual methods enhance the educational process and enable learners to utilise language as a means for genuine communication in academic, social, and professional contexts.

REFERENCES:

- Ahmed, S. (2021). *The role of visual aids in enhancing speaking skills among ESL learners*. Journal of Language Teaching and Research, 12(3), 467–474.
- Baker, T., & Kim, H. (2020). *Visual literacy and language acquisition: A framework for ESL classrooms*. TESOL Quarterly, 54(2), 290–307.
- Chen, Y. (2022). *Multimodal approaches to developing communicative competence in second language learning*. Language Teaching Research, 26(5), 765–783.
- Nguyen, L. (2023). *Reducing speaking anxiety through visual support in ESL education*. International Journal of Applied Linguistics, 33(1), 102–118.
- Rahman, A., & Li, J. (2021). *Visual scaffolding and oral proficiency in ESL contexts*. ELT Journal, 75(4), 510–519.

БОКСЧИЛАР ТАЙЁРГАРЛИГИДА ФУНКЦИОНАЛ ҲОЛАТИНИ МОНИТОРИНГ ҚИЛИШНИНГ ИЛМИЙ-УСЛУБИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Анашов Валихан Джумахонович

Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети Чирчиқ **E-mail:**
valixan.boks@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Мақолада малакали боксчиларнинг мусобақаолди тайёргарлиги жараёнида функционал ҳолат юрак қисқариш частотаси (ЮҚЧ) кўрсаткичлари таҳлил қилинган. Юклама ва тикланиш жараёнларининг динамикаси, уларнинг функционал имкониятларга таъсири ёритилиб, илмий манбалар ва амалий тадқиқотлар асосида баҳоланган.

Калит сўзлар: Функционал ҳолат, ЮҚЧ, тайёргарлик жараёни, юклама, тикланиш.

Долзарблиги. Замонавий спорт амалиётида, айниқса олимпия ва жаҳон чемпионати каби нуфузли мусобақалар олдида боксчиларнинг функционал ҳолатини тўғри бошқариш муҳим аҳамият касб этади [4,5]. Юқори малакали боксчиларнинг организм имкониятлари катта ҳажмли ва интенсив юкламалар шароитида баҳоланиши, уларнинг физиологик ҳамда психофизиологик ҳолатини мунтазам назорат қилиш зарур. Бу эса тайёргарлик жараёнида юкламаларни индивидуаллаштириш ва мусобақа самарадорлигини ошириш имконини беради [1,2,3].

Мақсад. Малакали боксчилар мусобақаолди тайёргарлиги жараёнида функционал ҳолат (ЮҚЧ) кўрсаткичларини таҳлил қилиш ва уларнинг динамикасини аниқлаш.

Вазифа: ЮҚЧ кўрсаткичлари асосида малакали боксчиларнинг функционал ҳолати динамикасини таҳлил қилиш.

Спортчи А.М-ев кўрсаткичлари таҳлил қилинди, бунда 71 кг вазн тоифасидаги спортчи А. Мўйдинхўжаев машғулот жараёни таҳлил қилинганда минимал ЮҚЧ қиймати 79 зарба/дақ., ўртача ЮҚЧ қиймати 152 зарба/дақ., максимал ЮҚЧ эса 198 зарба/дақ. эканлиги қайд этилди, ҳисобий максимал қиймат (200 зарба/дақ.) билан таққосланганда спортчининг энг юқори кўрсаткичи умумий ЮҚЧнинг 99 %ига тенг бўлиб, бу ҳолат машғулотнинг жуда юқори шиддатда кечганини ва организм имкониятларининг деярли тўлиқ сафарбар этилганини кўрсатади.

Машғулот жараёнидаги шиддат зоналари бўйича тақсимот қуйидагича аниқланди: 56–70 % зонасида — 35,3 %, 71–76 % зонасида — 16,9 %, 77–86 % зонасида — 20,4 %, 87–98 % зонасида — 26,5 %, 99–100 % зонасида эса 0,9 % вақт сарфланган. Бу тақсимотдан кўриниб турибдики, машғулот жараёни асосан паст, ўрта ва юқори интенсивлик зоналарида кечган бўлиб, айниқса юқори шиддат зонасида вақтнинг катта қисми ўтган ва бу ҳолат организмнинг юқори даражада ишга солинганини ҳамда функционал захираларни ривожлантиришга йўналтирилганини кўрсатади. Қуйидаги 1-расмда малакали боксчининг функционал ҳолати (ЮҚЧ)нинг динамикаси (71 кг) акс эттирилган.

POLAR

1-расм. Малакали боксчининг функционал ҳолати (ЮҚЧ)нинг динамикаси (71 кг)

ЮҚЧнинг интервал характерда кўтарилиши ва пасайиши спортчи организмнинг тикланиш қобилятини баҳолаш имконини берди, максимал кўрсаткичдан кейин бир дақиқа ичида ЮҚЧ тахминан 13–15 %га пасайиши қайд этилди, яъни 198 зарба/дақ.дан 162–166 зарба/дақ. оралиғида тушиш ҳолати кузатилди, бу эса спортчида интервалларда тикланиш қобиляти самарали эканлигини ва организмнинг юқори юкламаларга мослаша олишини тасдиқлайди. Шунингдек, спортчи машғулот умумий вақтининг 22,5 %ини юқори зонада ўтказди, бу эса машғулотнинг юқори интенсивликда ташкил этилганини ва организмнинг юқори даражадаги юкламаларга мослашувчанлигини кўрсатади. Умумий таҳлил натижасига кўра, Мўйдинхўжаев (71 кг вазн тоифаси) машғулот жараёнида юқори функционал имкониятларни намоён этди, ЮҚЧ кўрсаткичлари машғулотнинг юқори шиддатда ва самарали ташкил этилганини, тикланиш жараёнлари тез суръатда

кечганини ва мусобақа олдидан функционал ҳолатнинг юқори даражада шаклланганини кўрсатди, бу эса спортчининг масъулиятли мусобақаларда юқори самара кўрсатиши учун муҳим физиологик асос сифатида хизмат қилади. ЮҚЧ таҳлили спортчида юкламаларнинг самарадорлиги ва тикланиш жараёнини баҳолаш имконини беради[6,7].

Хулоса. Олинган натижалар шуни кўрсатадики, А.М-ев (71 кг вазн тоифаси) машғулот жараёнида юқори функционал имкониятларни намоён этди, ЮҚЧ кўрсаткичлари машғулотнинг юқори шиддатда ва самарали ташкил этилганини, тикланиш жараёнлари тез суръатда кечганини ва мусобақа олдидан функционал ҳолатнинг юқори даражада шаклланганини кўрсатди, бу эса спортчининг масъулиятли мусобақаларда юқори самара кўрсатиши учун муҳим физиологик асос сифатида хизмат қилади. ЮҚЧ таҳлили спортчида юкламаларнинг самарадорлиги ва тикланиш жараёнини баҳолаш имконини беради.

АДАБИЁТЛАР

1. Арслан, Э., Арас, Д. (2016). Сомпарисон оф бодй сомпоситион, ҳеарт рате вариабилитй, аеробис анд анаеробис перформансе бетвеен сомпетитиве сйслистс анд триатхлетес. Ж. Пҳйс. Тҳер. Сси., 28, 1325–1329.
2. Рамос-Сампо, Д., Рубио-Ариас, Ж., Авила-Сандиа, В., Марин-Паган, С., Лукуе, А., Алсараз, П. (2016). Ҳеарт рате вариабилитй то ассесс вентиляторй тхресҳолдс ин профессионал баскетбалл плаерс. Жоурнал оф Спорт анд Ҳеалтх Ссиенсе.
3. Тажибаев, С., Серябеков, Йу., Набиев, Сх. (2024). Детерминатион оф фунстионал усе оф хигхлй скиллед бохерс усинг а мобиле лабораторй (полар тесҳнологй). Еурасиан Жоурнал оф Спорт Ссиенсе, 1(2), 163-169.
4. Фостер, С., & Порсари, Ж. П. (2010). Ҳеарт Рате Траининг. Ҳуман Кинетисс. ИСБН: 9780736074339.
5. Жеукендруп, А. Е., & Глеесон, М. (2010). Спорт Нутритион: Ан Интродустион то Энергй Продустион анд Перформансе (2нд ед.). Ҳуман Кинетисс. ИСБН: 9780736079624.
6. Сеилер, С. (2018). Wҳат ис бест прастисе фор траининг интенситй анд дуратион дистрибутион ин ендурансе атхлетес? Интернационал Жоурнал оф Спортс Пҳйсиологй анд Перформансе, 15(1), 101–107.
7. Мужика, И. (2019). Тҳе инфлуенсе оф траининг интенситй дистрибутион он перформансе ин ендурансе атхлетес. Интернационал Жоурнал оф Спортс Пҳйсиологй анд Перформансе, 14(2), 501–508.

Oilaviy (Maishiy) zo'ravonlik zamonaviy jamiyatning ijtimoiy muommosi sifatida

Mirxodjayeva Munajat Abdusaitovna
**O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi "Inson" Ijtimoiy xizmatlar
markazi hodimi**

Annotatsiya. Ushbu maqola oilaviy zo'ravonlikning sabablarini murakkab ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy va psixologik omillarning o'zaro bog'liq tizimlarini tadqiq qiladi. Olimlar ushbu zo'ravonlik uzoq ildizlarga ega ijtimoiy-madaniy normalar hamda iqtisodiy shart-sharoitlarga bog'liqligini aytib, sodda tushuntirishlarning yetarli emasligini ta'kidlaydi. O'zbekiston jamiyatida patriarxal qadriyatlar va urf-odatlar o'rni mustahkam bo'lib, bu omillar oilaviy munosabatlarda ayollarning o'rnini belgilashda ahamiyatli rol o'ynaydi. Kambag'allik va iishsizlik kabi iqtisodiy sharoitlar esa oilaviy zo'riqlashlarni kuchaytirib, zo'ravonlik xavfini kuchaytiradi. Agressiya va ruhiy salomatlikka oid muammolar kabi psixologik omillar ham zo'ravonlikka olib kelishi mumkin.

Abstract Criminological studies on domestic violence highlight the complex, multifaceted causes rooted in interwoven social, cultural, economic, and psychological factors. Scholars argue that domestic violence is a complex outcome of long-standing socio-cultural and economic conditions, making simple explanations insufficient. In Uzbekistan, patriarchal norms and cultural expectations place women in subservient roles within the family, reinforcing gendered social roles and power dynamics. Economic stressors such as poverty and unemployment also exacerbate family tensions, increasing the likelihood of violence. Psychological factors, including aggression and mental health issues, often lead to impulsive acts of violence.

Аннотация Криминологические исследования показывают, что причины семейного насилия сложны и многогранны, будучи результатом переплетения социальных, культурных, экономических и психологических факторов. Учёные считают, что семейное насилие – это результат долгосрочных социальных и культурных, а также экономических условий, и его нельзя объяснить однозначно. В Узбекистане патриархальные нормы и культурные ожидания ограничивают социальные роли женщин, усиливая иерархию в семье. Экономические трудности, такие как бедность и безработица, также способствуют усилению напряжённости в семье, увеличивая риск насилия.

Психологические факторы, включая агрессию и проблемы с психическим здоровьем, часто приводят к импульсивным актам насилия.

Kriminologiya sohasidagi tadqiqotlar oilaviy zo‘ravonlikni turli jihatlardan o‘rganib, uning murakkab sabablarini ko‘rsatadi. Bu keng qamrovli ijtimoiy-madaniy omillardan shakllanadigan o‘zaro bog‘liq tizimlarni tashkil etadi. Masalan, P. Shmarionning fikricha, Rossiya Fuduratsiyasi misolida oilaviy zo‘ravonlik holatlarining asosiy omili spirtli ichimliklarni suiiste‘mol qilish bilan bog‘liqdir [1]. Uning tadqiqotlari oiladagi janjal va zo‘ravonlikning 32 taxminan 85 foizi ana shu omil ta‘sirida sodir etilishini ko‘rsatadi. AQShlik D.King va boshqa kriminologlarga ko‘ra oilaviy zo‘ravonlik uzun zanjirli ijtimoiy va madaniy, shuningdek iqtisodiy va boshqa murakkab muhit natijasi bo‘lib, uni soddalashtirib bo‘lmaydi.[2] Bu fikrdan kelib chiqqan holda, zo‘ravonlik omillari nafaqat shaxsiy munosabatlar, balki kengroq ijtimoiy omillar bilan ham bog‘liq ekanligi ayon bo‘ladi. Ijtimoiy- madaniy omillar ta‘siri O‘zbekiston jamiyatida patriarxal qadriyatlar va urf-odatlar o‘rni mustahkam bo‘lib, bu omillar oilaviy munosabatlarda ayollarning o‘rnini belgilashda ahamiyatli rol o‘ynaydi. Garchi qonunlar ayol va erkaklar tengligini e‘tirof etsa-da, norasmiy, biroq, kuchli ta‘sirga ega ijtimoiy-madaniy normalar, oila va erxotinlik qadriyatlari, bola parvarishi, qarindoshchilik, diniy va milliy madaniy tushunchalar kabi ko‘plab tizimlar jamiyatda ayolning ijtimoiy rolga nisbatan chegaralar va talablar qo‘yyadi. Ayni chegaralar va talablarni biz xatto sud amlaiyoti tahlilida ham lchiq kuzatishimiz mumkin. Masalan, 1–1414–2401/102–sonli jinoyat ishi hujjatlarida ko‘rinadiki, er xotinidan ovqatni o‘z vaqtida olib kelmagani, buning ustiga uning talabiga e‘tiroz qilgani sababli, u xotiniga og‘ir tan jarohati yetkazadi va bu bilan oilaviy zo‘ravonlik jinoyatini sodir qiladi. Garchi bu o‘rinda mastlik ahamiyatga ega bo‘lsa-da, boshqa jinoyat ishlarini ham inobatga olinsa (ularning aksariyatida zo‘ravon mast holatda emas), mastlik bilan teng qatorda ijtimoiy-madaniy omillar ham zo‘ravonlikda muhim o‘rin tutugani oydinlashadi. Gap qadriyatlarning to‘g‘ridanto‘g‘ri ta‘siri emas, ularning talqini hamda vaziyatga radikal tatbiq etilishi hakida. Shunga ko‘ra, ayollarning “majburiyatlari” (ovqatni er aytgan vaqtda olib kelishi, uning talablariga so‘zsiz bo‘ysunishi, “gap qatyarmasligi) va “ijtimoiy rollari” bo‘yicha muayyan tushunchalar mavjud bo‘lib, bunday munosabatlardagi zo‘ravonlik kelib chiqish ehtimoli ortishi mumkin. Uy xo‘jaligida ayolning faoliyati va xulqiga nisbatan erkaklar tomonidan nazorat qilishga intilish, o‘z “hukmini o‘tkazish” bilan bog‘liq ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, ko‘p hollarda, oilada qaror qabul qilish huquqi ayol emas, balki erkak va uning qarindoshlari tomonidan amalga oshiriladi. Bunday vaziyatlar sud amaliyotida

qayd etilib, u qonun bilan belgilanmagan bo'lsa-da, oilaviy zo'ravonlik kelib chiqish ehtimoli yuqori ekanini ko'rsatadi. Masalan, 1-1816-2402/72-sonli jinoyat ishida er va onasi xotiniga umumiy farzandi sog'ligi bo'yicha vrachga murojaat qilishni taqiqlaydi, lekin xotini bunga qaramay bola uchun vrach chaqirgani sababli unga yengil tan jarohati yetkazadi (bu ma'muriy javobgarlikdan keyingi oilaviy zo'ravonlik). Shunga ko'ra, oila va uy xo'jaligida qarorlar qabul qilishda ayollarning ijtimoiy rollari oilaviy zo'ravonlik sabablarini o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu rollarni tushunmasdan oilaviy zo'ravonlik sabablarini tushunish mushkul bo'ladi. Iqtisodiy va psixolog omillar ` Iqtisodiy omillar, ya'ni moliyaviy yetishmovchilik, ishsizlik yoki daromad kamligi ham oilaviy zo'ravonlikning sabablari sifatida ko'rsatiladi [3]. Bu esa bir vaqtning o'zida ruhiy-psixologik zo'riqlashlarga ham olib kelishi mumkin. Ushbu ikki omil o'zaro bog'liq bo'lib, oilaviy zo'ravonlik kelib chiqishida muhim omil deb hisoblanadi. Jamiyatda daromadlar kamligi va ishsizlik psixologik bosimni orttirib va o'zaro nizolarga olib keladi [4]. Bu bosim ba'zi hollarda zo'ravonlikka olib kelishi mumkin. Sud hujjatlarida keltirilgan bir qator misollarda aniqlanganidek, oilaviy nizolarning sabablari ko'p hollarda moliyaviy muammolardan kelib chiqadi. Masalan, bir oilaviy zo'ravonlik ishi tahliliga ko'ra, birga yashamaydigan oilada zo'ravonlik ertomonidan aliment to'lashga e'tirozdan kelib chiqadi, aliment to'lashni istamaslik, daromadlari kamligi uchun aliment to'lashni qasos va pastga urish deb hisoblagan er, xotini yashayotgan uyga borib janjal ko'taradi va xotiniga tan jarohati yetkazadi. Psixologik omillar, jumladan, tushkunlik, agressiya yoki boshqa psixologik buzilishlar ham oilaviy zo'ravonlikning kelib chiqishiga ta'sir ko'rsatadi. Zo'ravonlik jinoyatining ko'p hollarda oldindan rejalashtirilmaganligi, uning to'satdan kelib chiqishi psixologik omillar ta'sirida ekanligini ko'rsatadi [5]. O'tkazilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, sud hujjatlarida ko'rsatilgan jinoyatlarning 95 foizi oldindan rejalashtirilmagan sodir etilganligi, jinoyatga qadar zo'ravonlik alomatlari mavjud bo'lganligi ayon bo'ladi. O'zbekistondagi sud amaliyoti hujjatlari oilaviy zo'ravonlikning sabablari va unga olib keluvchi omillarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, oilada nazorat o'rnatish va zo'ravonlik ko'proq erkak tomonidan amalga oshirilishi holatlari qayd etilgan. Sud amaliyotini o'rganish natijasida ayon bo'ldiki, oilaviy munosabatlar davomida nazorat va hukmronlikni saqlab qolish uchun zo'ravonlik sodir etish holatlari mavjud. Shu bilan birga, bunday holatlarning juda ko'p qismi patriarxal ijtimoiy tuzilmaga borib taqaladi. O'zbekiston jamiyatida oilaviy zo'ravonlik muammosi turli omillardan kelib chiqib yuzaga kelmoqda. Sud amaliyoti hujjatlari asosida o'rganilgan sabablar va omillar shunga ishora qiladiki, oilada ayollarga nisbatan hukmronlik o'rnatish, iqtisodiy va psixologik muammolarning mavjudligi,

ijtimoiy va madaniy qadriyatlar bu muammoning kuchayishiga sabab bo'lmoqda. Oilaviy zo'ravonlik holatlarining oldini olish uchun nafaqat qonunchilik asosida, balki ijtimoiy munosabatlar, qadriyatlarga to'g'ri munosabatni shakllantirish, qonunlar ustuvorligini ta'minlash orqali ham samarali choralar ko'rish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Шмарион П.В. Насильственные преступления против жизни и здоровья, совершаемые в семье в отношении несовершеннолетних: криминологический аспект // Российский следователь. 2017. № 9.
2. Donna J. King. Voices of Intimate Partner Homicide An Exploration of Coercive Control and Lethality. Routledge. 2024. ` 34
3. Ташмухамедова Д.Г. Каримова Д.М. Сафарова Н.Н. Ўзбекистонда оилаларнинг ажралиш омили ва динамикаси прогнозлари. Рисола. – Тошкент: “Yoshlar nashriyot uyi”, 2019, Б. – 68.
4. Sunitha, P. "Domestic violence and theories." International Journal of Research in Economics and Social Sciences 6.12 (2016): 206-214.
5. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти психологияси: Дарслик / И. Исмаилов, Ў.Х. Мухамедов, М. З. Зиёдуллаев, Ё. Фарфиев ва бошқ.; масъул муҳаррир Ш. Т. Икрамов. – Т., 2015. – Б. 114

**KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O`QUVCHILAR XOTIRASINI
RIVOJLANTIRISHDA PSIXOLOG FAOLIYATINING O`RNI VA
AHAMIYATI**

XURSANNOY HODIYEVA MIRABIDOVNA

Buxoro viloyati Qorovulbozor tumani 3-DMTT psixologi

Annotatsiya: Bugungi kunda yoshlarni yuksak bilim va salohiyatli qilib tarbiyalash dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Maqolada talim jarayonining asosi bolgan bilish jarayonlaridan biri xotira psixologiyasi va uning yosh davrlarida rivojlanish omillari yoritiladi.

Kalit so`zlar: xotira, esda saqlash, individ, operativ xotira, unutish, yodda saqlash, esga tushirish....

Hozirgi davr talabi ma`naviy jihatdan yetuk, har tomonlama bilimdon, mustaqil fikrlovchi shaxsni shakllantirish bo`lib, bu muammo shaxsning bilish jarayonida ham amalga oshirilishi mumkin. Shaxsning ma`naviy yetukligi, bilimdon, zehnliligi ta`lim jarayonida namoyon bo`ladi. Ta`limning sifatli tashkil qilinishi o`quvchilarning bilish jarayonlaridan biri hisoblangan xotira jarayoniga bog`liq bo`ladi. Shunday ekan, o`quvchilarning esda saqlash, esda olib qolish, qayta esga tushirish jarayonlarini shakllantirish va rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xotira mavzusi yosh davrlari psixologiyasi, umumiy psixologiya, pedagogik psixologiya, tibbiyot psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya, eksperimental psixologiya yuridik psixologiya kabi psixologiyaning turli tarmoqlarida o`rganilgan hamda ko`pgina tadqiqotlar o`tkazilgan. Yosh davrlari psixologiyasida xotira masalasi inson shakllanib, turli yosh davrlariga qadam qo`yishi bilan xotira jarayoni ham shakllanib rivojlanib borishi xususida ma`lumotlar olishimiz mumkin. Umumiy psixologiya darsliklari orqali xotira haqida tushuncha, xotira turlari xotira jarayoni haqidagi nazariyalar haqida ko`pgina ma`lumotlar keltirib o`tilgan. chunki xotira bu insonning nafaqat bilish jarayonlarining biri balki, insonni jamiki ongli faoliyatiga xizmat qiluvchi aqliy faoliyati desk xam, bo`laveradi. Man bir necha yildirki, psixologiya fanida insondagi xotira masalasiga to`xtalganimizda turfa qarashlar hamda psixolog olimlarimiz tomonidan bildirilgan fikr mulohazalarga guvoh bo`lamiz. Ularning har qaysisi o`z nuqta`i nazarlaridan kelib chiqqan holda inson xotirasini mustahkamlash, undagi faollikni orttirish hajmini kengaytirish va shu kabi

boshqa masalalar haqida taklif hamda tavsiyalarni keltirib o'tmoqdalar. Demak, bundan ko'rinadiki, ushbu mavzuda qancha gapirilsa eskirmaydi. Chunki insoniyat tirik ekan, albatta uning eslab qolish qobiliyati bir-biridan qiziq savollarni keltirib chiqaraveradi. Tibbiyot psixologiyasi fanida xotiraning nerv fiziologik asoslari, xotira buzilishlari va korreksiya qilish usullari haqida ma'lumotlar mavjud. Eksperimental psixologiyada xotira bo'yicha o'tkazilishi mumkin bo'lgan turli yosh davrlari bilan bog'liq holda metodikalar majmuyi mavjud. Shu o'rinda bugungi kun kishilaridagi xotiraning qay darajada mustahkam ekanligi va buning sabablari nimalarga bog'liq ekanligi haqida to'xtalib o'tsak. Biz aksariyat hollarda tevarak atrofdagi sezgilarimiz yordami bilan idrok qilgan narsalarni o'zimizga kerak bo'lgan vaziyatlarda esga ololmay, ba'zan xafa yoki ba'zan jig'ibiyron bo'lamiz va o'zimiz istamagan holda afsus esimdan chiqib qolibdi degan jummalarni aytamiz. Biroq unutmashimiz lozimki, kundalik hayotimizdagi tajribalar shuni ko'rsatadiki, eslab qolgan narsalarning hammasi ham esimizga to'laligicha tushavermaydi. Inson xotirasining qonuniyatlarini o'rganish psixologiya fanining markaziy masalalaridan biri bo'lib hisoblanadi. Yosh davrlar psixologiyasida xam doimo xotira masalasiga katta etibor qaratilgan. Sharq va G'arb mamlakatlari psixologlar tomonidan xam xotira ko'p o'rganilib kelgan jabxa xisoblanadi. Ma'lumki insonning har qanday kechinma, xatti-harakatlari uzoq muddat ongda saqlanib, ma'lum bir sharoitda qayta namoyon bo'luvchi izlar qoldiradi. Xotira bu biz ilgari idrok qilgan, boshdan kechirga va bajargan ishlarimizni yodda saqlash, keyinchalik ularni eslash yoki xotirlash jarayonidir. Har kuni yanggi narsalarni bilamiz, kun sayin bilimlarimiz boyib boradi. Xotira faoliyatida shaxsning g'oyaviy yo'nalishi kata o'rin egallaydi. Ko'pgina adabiyotlarda xotira tushunchasi juda ko'p o'zining tariflariga ega.

Psixologiya fanida xotira muammosiga turlicha yondashuvlar mavjud bo'lib, ular mohiyati jihatidan bir kategoriyani har xil mezonlar bilan o'lchashda o'z ifodasini topadi. Hozirgi zamon xotirani tadqiq qilish bilan bog'liq tadqiqotlarda markaziy o'rin xotira jarayonining asoslariga ajratilgan. Xotira jarayonining asoslari uch yo'nalishda o'rganilgan. Bular: psixologik, neyro-fiziologik, bioximik. Xotiraning psixologik nazariyalari inson faolligi bilan bog'liq bo'lgan xotira jarayonlarini shakllantirishni tadqiq etadi.

Rus psixologiyasida xotira jarayoni bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlarda eydetik obrazlarning namoyon bo'lishi shaklida o'rganilgan. Jumladan A.R.Luriya tomonidan eydedik xotiraning individual tipologik xususiyatlari chuqur ta'riflab berilgan. Eydetik obrazlar harakatlanish xususiyatiga ega bo'lib, subyektlarning oldiga qo'yilgan vazifa va uning tasavvurlari ta'siri ostida o'zgartirish mumkin.

Assotsiativ psixologiya maktabining vakili, taniqli psixolog G.Ebbingauz jahon psixologiyasida birinchi bo`lib oliy ruhiy jarayon bo`lgan xotirani tajriba metodi negizida tekshirga va keng ko`lamda turmushga tatbiq etgan. Xotira jarayonini tajriba orqali tekshirishning asosiy yo`nalishini ishlab chiqdi. Bolalarda xotiraning yuksak(yuqori) shakllarini birinchi marta tadrijiy ravishda tadqiq qilish taniqli psixolog L.S.Vigotskiyga nasib etgan. U maxsus tekshirishlarning predmeti qilib, xotiraning yuksak shakllarining rivojlanishi muammosini tanlagan va o`z shogirdlari A.N.Leontev va A.V.Zankov bilan birgalikda xotiraning yuksak shakllarini ruhiy faoliyatning murakkabshakli ekanligini, kelib chiqish jihatidan ijtimoiyligini ko`rsatadi.. xotira borasida ko`plab olimlar o`z qarashlarida tushuntirib o`tishgan. Bulardan : A.N.Leontev, S.L.Rubinshteyn, P.A.Ribnikovlar bolalar xotira faoliyatini o`rganganlar. Shuningdek ular o`qish faoliyatiga asoslangan holda maktab o`quvchilarida tekshirish ishlarini olib borganlar. Ular tomonidan faoliyat nazariyasi ilgari surilib, turl tasavvurlar orasidagi bog`liqlik esda olib qoling materialning qandayligiga emas, balki odamning u bilan nima qilishiga bog`liqdir. A.N.Leontev tadqiqot ishlarida kata yoshdagilarning ma`nosiz bo`g`inlardan tuzilgan materialni yaxshi, puxta esad saqlab qolishi ta`kidlagan. Kata yoshdagilar ma`nosiz bo`g`inlarni qandaydir mazmun bilan tez va oson bog`lay oladilar. Shuning uchun ularda bolalarga nisbatan kuchliroq ma`no kasb etadi. Shuningdek ma`no anglatmaydigan materialni o`zlashtirish jarayoni tez ko`chadi, mahsuldorroq bo`ladi. Ma`nosiz materialni egallash uchun iroda kuchi, irodaviy sifatlar muhim ahamiyatga egadir.

Kichik maktab yoshidagi o`quvchilar oldida bilish jarayonlaridan biri bo`lmish xotiraning kuchli bo`lishi va ko`lamining kengligi muhim va dolzarb masalalardan biridir. Xotira jarayoni ham nazariy ham amaliy jihatdan o`rganilishda davom etayotgan muhim ijtimoiy psixologik muammo sifatida tadqiq etiladi. Bola xotirasining rivojlanishi uning yosh davrlari bilan bog`liq holda ijtimoiy muhit, ota-ona nazorati va e`tibori natijasida, atrofidagi do`stlari hamda o`qituvchilari ta`sirida olingan ma`lumotlar esda saqlash jarayonida mukammallashib boradi. Hozirgi kunda olimlar bolalarda uzoq muddatli xotira qaysi yoshdan boshlab ishlay boshlashini aniq aytib berishga qiynaladilar. Xotirada ikkinchi darajali nasa yoki voqealar eslab qolinmaydi. Esab qoling narsa va voqealar miyada sintez qilinadi va maxsus kodga aylanadi. Hozirgi kunda o`qitish muassasalarida berilgan materialni yaxshi eslab qolish ustida ko`plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Chunki yaxshi esda olib qoling materialni tushunish oson bo`ladi.

Adabiyotlar:

1. Nishanova Z. Qarshiyeva D. Atabayeva N. Qurbonova Z. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya// Toshkent, 2014;
2. Ibdullayev Z. Tibbiyot psixologiyasi // Toshkent Iqtisod-Moliya, 2008;
3. Nishanova Z. Alimbayeva Sh. Sulaymonov M. Psixologik xizmat// Toshkent, 2014.

Yoshlar--Yangi O'zbekiston bunyodkori

Giyosova Ruxshona Fayozovna
Navoiy Davlat Pedagogika Instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kun yoshlarini erishayotgan yutuqlari va zabt etayotgan marralari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: O'smirlik, marra, yoshlar, intellectual salohiyat, bilish jarayonlari, referent, kompensatsiya, giperkompensatsiya, ixtiro, samaradorlik, o'sish, rivojlanish. Yoshlar siyosati sohasida qabul qilinayotgan reja va dasturlarimiz qanchalik jozibali va jarangdor bo'lmasin, ularning hayotga qay darajada keng tatbiq etilayotgani hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Xususan, mas'ul davlat xizmatchilari ijro intizomiga qat'iy rioya etsa, har bir topshiriq va vazifaning ijrosini belgilangan muddatlarda, yuqori darajada ta'minlasa, yoshlar manfaati yo'lidagi islohotlar samarasini har bir yosh o'z tanasida his etadi, bundan bahramand bo'ladi. Bu borada Yoshlar ishlari agentligida Prezidentimizning farmon, qaror, farmoyish va topshiriqlarining amalga oshirilishi bo'yicha nazorat va hisobdorlik tizimi mavjud. Xususan, har bir topshiriq ijrosi elektron tizim orqali nazoratga olinib, rahbar va mas'ul xodimlarning faoliyatini eng muhim samaradorlik ko'rsatkichlari (KPI) asosida baholab borish yo'lga qo'yildi. Xo'sh, bugun yoshlarimiz davlatdan nimani xohlamoqda? Albatta, ular o'z ijodiy va intellektual salohiyatini hech qanday to'siqlarsiz ro'yobga chiqarish uchun erkin va qulay shart-sharoitlarni, teng imkoniyatlar va kelajak uchun mustahkam kafolatlarni istaydi.

Ayni paytda yoshlarga oid davlat siyosati to'liq ushbu maqsadlarga yo'naltirilgan. Yosh avlodga huquqiy kafolatlarni yaratishdan tortib, sifatli bilim olishi, kasb-hunar egallashi, tadbirkorlik bilan shug'ullanishi, shaxs sifatida kamol topishi, qo'yingki, mehnat qilib, farovon kelajagini bunyod etishi uchun barcha imkoniyatlar safarbar etilmoqda.

Xususan, o'tgan 2023 yilda yosh avlodni qo'llab-quvvatlash, manfaatlarini ta'minlash sohasida yurtimiz tarixida kuzatilmagan ulkan ishlar qilindi. Albatta, bu jadal demokratik taraqqiyot yo'lini tanlagan vatanimiz uchun mutlaqo tabiiy holdir. Chunki ilm-fan va texnologiyalar jadal rivojlanayotgan, global dunyoda raqobat ortib borayotgan bir sharoitda mamlakatlarning kelajak taqdiri yoshlarning intellektual salohiyati, iste'dodiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Prezidentimizning 2020 yil 29 dekabrda Oliy Majlis va xalqimizga Murojaatnomasida

yoshlarga oid davlat siyosatini yangi bosqichga olib chiqish, yoshlar bilan ishlash borasidagi muammolarga samarali yechimlar topish yuzasidan aniq vazifalar belgilab berilgan edi. O'tgan vaqt davomida amalga oshirilgan ishlar ayni shu vazifalar ijrosiga qaratilgan, desam adashmayman.

“Yoshlar balansi”

Yurtimizda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish mexanizmlari yildan yilga takomillashib, yangi va samarador yo'nalishlarda davom ettirilmoqda. Hamma o'g'il-qizlarimiz uchun teng imkoniyatlar yaratish maqsadida 2023 yilda “Yoshlar balansi” asosida yoshlarimiz uchta – “yaxshi”, “o'rta” va “og'ir” toifalarga ajratib olindi. “Og'ir” toifadagi ishsiz, davlatning e'tibori va g'amxo'rligiga muhtoj 400 mingga yaqin yoshga keng ko'lamli yordamlar ko'rsatildi. Xususan, ular 133 nafar vazir va o'rinbosariga, 6 622 nafar hokim, sektor va tashkilot rahbariga biriktirildi. Shu asosda rahbarlarning “og'ir” toifadagi yoshlar bilan uchrashuvini tashkil qilish grafik rejasi ishlab chiqildi. Mahallalarda yoshlar bilan ishlash masalalarini muvofiqlashtirish bo'yicha respublika komissiyasi tomonidan 208 ta tuman (shahar), 832 ta sektor, 9448 ta mahallada yoshlar bilan ishlash holati birma-bir o'rganildi. Amaliy choralar natijasida “og'ir” toifadagi 146 ming yosh “yashil” toifaga o'tkazildi.

“Yoshlar daftari” – imkoniyatlar daftari

Ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, psixologik qo'llab-quvvatlashga, bilim va kasb o'rganishga ehtiyoji va ishtiyoqi bo'lgan, ishsiz yoshlarning muammolarini aniqlash, bartaraf etish va nazoratini yuritish bo'yicha ishlab chiqilgan ma'lumotlar bazasi – “Yoshlar daftari” orqali ko'rsatiladigan yordam turlari soni 30 taga yetdi, murojaatlarni ko'rib chiqish muddati esa 30 kundan 5 kungacha qisqardi. Yoshlar yetakchilari tavsiyasi bilan 338 ming yigit-qizga 444 milliard so'mlik yordam ko'rsatildi. Xususan, talabalarning shartnoma puli to'landi, xorijiy tillar va zamonaviy kasblarga o'qitish xarajatlari qoplab berildi. Ishsiz yoshlarga mehnat qurollari ajratildi. Bugunga kelib ko'rsatilgan yordamlar natijasida yoshlar tadbirkorlik, dehqonchilik va biznes bilan shug'ullanmoqda.

Har bir mahallada “fuqarobay” tasdiqlangan “Yoshlar bandligi dasturi” amalga oshirildi. 2023 yilning o'zida ishsiz 236120 yosh, 189085 maktab bitiruvchisining bandligi ta'minlandi. Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida 150 ming yoshga 3,2 trillion so'm imtiyozli kredit, 163 ming yoshga 67 ming gektar ekin maydoni ajratildi. 662 ming nafariga o'zini o'zi band qilishiga ko'maklashildi, 56 ming nafari kasb-hunarga o'qitilib, bandligi ta'minlandi. “Besh tashabbus olimpiadasi” 2023 yildan boshlab “Besh tashabbus olimpiadasi”ni 4 ta yo'nalishda, mahalla, maktab, professional ta'lim va oliy o'quv yurtlarida o'tkazish yo'lga qo'yilib, jami 11,7 million,

ya'ni 2022 yildagiga nisbatan 5,5 millionta ko'p yosh qamrab olindi. G'olib yoshlarning mahallalarida 623 ta sport maydonchasi qurib berildi. Ilk marotaba tashkil etilgan “Kasblar tanlovi” (oshpazlik, tikuvchilik, hunarmandlik, qandolatchilik, erkaklar sartaroshligi yo'nalishlari bo'yicha) musabaqalari juda ko'plab yoshlarni birlashtirdi. Shuningdek, nogironligi bo'lgan, ijtimoiy himoyaga muhtoj hamda iqtidorli 4500 dan ortiq yosh ishtirokida Samarqand, Buxoro, Xorazm, Shahrisabz kabi tarixiy va diqqatga sazovor shaharlarga “Inklyuziv O'zbekiston” shiori ostida bepul sayohatlar tashkil etish uchun 2,3 milliard so'm ajratildi. Bugunga qadar 17 marotaba sayohat uyushtirilib, nogironligi bo'lgan jami 3500 dan ortiq yosh jalb etildi. Shuningdek, 30 iyun – Yoshlar kuni munosabati bilan tashkil etilgan yoshlar oyligida 5 million nafardan ortiq yosh qamrab olindi. Davlatimiz rahbarining 2022 yil 30 iyun – Yoshlar kuni munosabati bilan o'tkazilgan uchrashuvdagi topshiriqlari hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarga muvofiq, “Besh tashabbus olimpiadasi” har yili ikki mavsumda, sport, madaniyat va san'at, kitobxonlik, kasb-hunar yo'nalishlari bo'yicha keng qamrovda o'tkazib kelinmoqda. Jumladan, Prezidentimizning 2022 yil 11 apreldagi “Mahallalarda yoshlarni ommaviy sportga jalb qilishni yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori hamda Vazirlar Mahkamasining 2024 yil 16 fevraldagi “Yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, iqtidor va qobiliyatlarini yanada qo'llab-quvvatlashga qaratilgan “Besh tashabbus olimpiadasi”ning 2024 yilgi mavsumini yuqori saviyada tashkil etish va o'tkazish” to'g'risidagi 28-bayoni ijrosini ta'minlash yuzasidan joriy yilgi musobaqalarni o'tkazish kalendar-rejasi ishlab chiqilib, targ'ibot qilindi, musobaqalarda qatnashish uchun talabgor yoshlar ro'yxatga olindi. Yilning eng yirik loyihalari Iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida Toshkentdagi Yoshlar ijod saroyida kreativ park foydalanishga topshirildi. Saroyning birinchi qavatida 150 o'rinli “Ijod” kitob do'koni ochildi. Oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan 97 mingdan ortiq yosh uchun 239 ta talabalar turar joyida yoshlarga oid davlat siyosatini targ'ib qiluvchi maxsus stend, kitobxonlikni rivojlantirish uchun 50 nomdagi 23,9 mingta badiiy adabiyot hamda QR-kodli kitoblar stendidan iborat “Kitob karvoni” loyihasi tashkil etildi. Xorijiy tillarni o'rgatishga qaratilgan “Ibrat farzandlari” loyihasi doirasida 22 ta til bo'yicha 1800 dan ortiq videodars yaratilib, 2 million yosh qamrab olindi. O'zbekiston Prezidentining 2022 yil 20 yanvardagi qarori ijrosini ta'minlash maqsadida “Zakovat” intellektual klubi uchun alohida bino hamda Intellektual o'yinlar shaharchasi barpo etildi. Respublika miqyosida “Zakovat” intellektual o'yini, kubik-rubik, mental arifmetika, mnemonika kabi o'yinlar tashkil etilib, aholi o'rtasida

ommaviy-ma'rifiy harakatga aylantirildi. “Zakovat” va boshqa intellektual o'yinlarga 2 million yosh jalb etilib, “Qarshi shahri – 2024 yilda intellektual hudud” deb e'lon qilindi.

Vikipedia internet tarmog'ida o'zbek tilida yaratilgan maqolalar soni 239 mingtaga yetkazilib, Markaziy Osiyoda birinchi, dunyoda 45-o'ringa ko'tarildi. Chet tillarni o'rganish bo'yicha 18 ta xalqaro imtihon tizimida 70 foizdan yuqori natija ko'rsatgan 12359 yoshga 21,7 milliard so'mlik imtihon xarajatlari qoplab berildi. Yoshlarning intellektual salohiyatini shakllantirish maqsadida “Zukko kitobxon”, “Bilim uchun 100 million” loyihalari amalga oshirildi. Ajdodlar merosini o'rganish maqsadida “Uyg'onish” rukni ostida ilk Uyg'onish davri allomalari va ularning ilmiy merosi xususida so'z yurituvchi 7 ta kitobdan iborat to'plam chop etildi. Kitoblar matni ilk Uyg'onish davri olimlari hayoti, faoliyati va ijodi bilan bog'liq ilmiy manbalar asosida bir necha oliy o'quv yurtlarining yetuk olimlari tomonidan shakllantirildi hamda nashrga tayyorlandi.

Shubhasiz, yoshlar – davlat va jamiyatning hal qiluvchi kuchi. Biznes va tadbirkorlik esa zamonaviy iqtisodiyotimizning asosini tashkil qiladi. Joriy yilning ana shunday nomlanishi yoshlarni zamonaviy kasb-hunarlariga o'rgatish, ularda tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, tashabbuslarini ro'yobga chiqarish, bandligini ta'minlashga ustuvor ahamiyat qaratilishidan dalolatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. www.ziyonet.uz
2. O'zbekiston yangiliklari
3. 2024-yil hisobotlari
4. www.kutubxona.uz

O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH MUHIM VAZIFA SIFATIDA

Jamolova

**Sariosiyo tumani maktabgacha va maktab ta'limi bo'limiga qarashli 80-maktab
psixologi**

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada o'quvchilarini kasbga yo'naltirishda dastlabki pedagogik jarayonlar tahlil etilgan bo'lib, bu jarayonda o'qituvchining pedagogik mahorati, kasb tanlashga oid bilim va ko'nikmalari, vazifalari, shuningdek kasb tanlashda shaxs hislatlari, o'quvchi psixologiyasi, o'quvchilarni kasb tanlashga tayyorligini ko'rsatuvchi mezonlar mazmuni haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: kasb, layoqat, jamiyat, malaka, ko'nikma.

KIRISH

Jamiyatda ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik yo'nalishi – bu insonning turli sohalarida maqsadli mustaqil faoliyati asosida uning intellekt va ahloqiy rivojlanishidir. Jahonning rivojlangan davlatlari qatori mamlakatimizda ham ta'limdagi islohotlar jarayonida mustaqil ta'limni rag'batlantirish muhim yo'nalish sifatida kelmoqda. Pedagogning kasbiy layoqatlilikini tarbiyalash fenomenini tadqiq qilishga bir qator olimlarning ishlarida o'z ifodasini topgan. Bu mualliflar kasbiy layoqatlilik – ishonchlilik sifatleri bilan birgalikda o'qituvchining kasbiy – individual hodisa sifatida pedagogik madaniyatini tavsiflaydi degan fikrni olg'a surganlar. O'z navbatida, kasbiy layoqatlilik tushunchasi, V.A.Slastenin ta'kidlaganidek, pedagogning pedagogik faoliyatini amalga oshirishga nazariy hamda amaliy tayyorligining birligini ifodalaydi va uning kasbiy shakllanganligini tavsiflaydi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida insonlarning yaxshi yashashida, faoliyatida to'g'ri kasb tanlashning ahamiyatini turli xil kasblarning insonga qo'yadigan talablarini; kasblar olami, kasblar shajarasi, O'zbekiston xalq xo'jaligidagi muhim kasblar, kasblar tasniflagichi; kichik mutaxassislar tayyorlash tizimi; kasblar, mehnat shartsharoitlari, vositalari, fani, maqsadi bo'yicha shajaralanishi, o'quvchilarni o'z qiziqish va moyilliklari, o'z xarakterining o'ziga xos xususiyatlarini, o'z nerv tuzilishi, psixikasi, o'z qobiliyati va ehtiyojlarini kasblar to'g'risida ma'lumot olish maktablarini ayrim kasb mehnat bozori talablari asosida ehtiyojning o'zgarib borishini, salomatligining tanlagan kasbga mos kelishi, hududda joylashgan o'rta maxsus, kasb-hunar o'quv

yurtlarida ta'lim yo'nalishini ixtiyoriy tanlashi; o'qishni davom ettirish imkoniyatlari. Kelgusi mavqeini bilishi zarur.

Kasbni to'g'ri tanlash – inson turmushida muhim qadamdir, yosh avlodning butun hayotidagi muvaffaqiyat ko'p jihatdan kasbning qanchalik to'g'ri tanlanishiga bog'liq. Kasbni to'g'ri tanlash har bir maktab o'quvchisining qiziqishiga, mayliga, qobiliyatiga va imkoniyatlariga mos bo'lishi uchun uning sog'lig'ini, o'zlashtirishini va hissiyotlarini hisobga olish lozim, bular ijtimoiy foydali va unumli mehnatda hammadan ko'ra ko'proq qaror topadi va namoyon bo'ladi. Odam bajarayotgan ishlariga ijodiy munosabatda bo'lib, mehnat unumdorligini doimo oshirib borsa, tanlagan kasbga zo'r qiziqish bilan qarasa, o'z ishining ijtimoiy ahamiyatini tushunsa, uning qobiliyatlari mehnatda takomillashib borsa, o'shandagina u mehnatdan qoniqish hosil qiladi va xursand bo'ladi, bunday hoolda har bir shaxs jamiyatga eng ko'p naf keltiradi. Mana shu aytgan gaplardan kasb tanlashning g'oyat muhim ijtimoiy ahamiyati kelib chiqadi. Kasb-korni erkin tanlash juda katta ahamiyatga ega. Odam shug'ullanayotgan ishini yaxshi ko'rsa, bundan u xursand bo'ladi, qoniqish hosil qiladi, zo'r tashabbus ko'rsatadi, toliqmay mehnat unumini oshiradi. Maktab o'quvchilarining kasb tanlashi ongli zaruriyat bo'lishi va ayni vaqtda jamiyat manfaatlariga mos bo'lib tushishi, yigit va qizlarning kamolot yo'lida shaxsiy mudaolarini qondirishi lozim. Buning uchun yuksak darajada ma'lumotli bo'lish zarur, hozirgi asrimizda bunday ma'lumotsiz fan-texnika ildam taraqqiy etishi mumkin emas. Umummehnat va maxsus malakalarni, kasbga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirishning bunday imkoniyatlari ob'ektiv zaminga ega bo'lib, voqelikda har kuni amalda oshirilmoqda

Kasbga yo'naltirish – bu har bir individumning o'ziga xos individual xususiyatlari va mehnat bozorining ehtiyojlarini hisobga olgan holda, o'z kasbiy o'rnini topishi uchun shaxsga ta'sir etishning ilmiy asoslangan shakl, usul va vositalar tizimidir. U insonning kasbiy qiziqishi va imkoniyatlari hamda jamiyatning aniq bir kasbiy faoliyat turiga ehtiyojlarining mutanosibligiga erishishga yo'naltirilgandir.

Kasbga yo'naltirish – mohiyat va samaradorlikni baholash ko'rsatkichlariga ko'ra ijtimoiy-iqtisodiy kategoriyadir. Kasbga yo'naltirishni hal etish vazifalari bo'yicha ijtimoiy-iqtisodiy, tibbiy-fiziologik va psixologik-pedagogik mohiyatga ega muammodir. Kasbga yo'naltirish insonning qobiliyati va iqtidorini maqsadli rivojlantirishda, uning kasb mahorati, ish qobiliyati va salomatligini asrashga imkon yaratadi hamda aholini ijtimoiy himoyalash va uning bandligi sohasidagi davlat siyosatining muhim elementlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. kasbga yo'naltirish shaxsning mehnat salohiyatidan samarali foydalanish, uning ijtimoiy va kasbiy

faolligini oshirish hamda majburiy ishsizlikning oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Kasbga yo'naltirish tadbirlari inson tomonidan o'z kasbiy malakasini oshirishning qulay shakllarini izlash, ijtimoiy-iqtisodiy tashabbuskorlik, intellektual va mehnat mustaqilligini rivojlantiradi.

Yosh avlodni ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlashga, uni har tomonlama va barkamol rivojlantirishning shart-sharoiti sifatida qaraladi. Bu shaxsning ma'naviy, aqliy, mehnat, estetik va jismoniy tarbiyasi, ya'ni barcha o'quv-tarbiya jarayoni bilan uzviy birlikda amalga oshiriladi.

Kasbga yo'naltirish quyidagi qismlarni o'z ichiga oladi:

Kasbiy axborot, kasbiy maslahat, kasbiy tanlov va saralash, kasbiy moslashish.

Kasbiy axborot – ma'lum bir kasbni egallash hohishi bo'lgan shaxsga, turli mutaxassisliklarni egallashning shakl va sharoitlariga, kasbiy malakalarning o'sish imkoniyatlariga mehnat bozorining holati va ehtiyojiga, kasbiy qiziqishlarning shakllanishiga, shaxsning istak va ko'nikmalariga qo'yilgan talablar hamda zamonaviy kasblarning istiqboli va mazmuni to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash, targ'ibot qilish chora-tadbirlaridir.

Kasbiy maslahat – kasb tanlash yoki faoliyat turini o'zgartirishda yordamga muhtoj bo'lgan shaxsning individual-psixologik xususiyatlari, shaxsiy fazilatlari, kasbiy qiziqishlari, moyilligi, sog'ligi va mehnat bozori ehtiyojlarini o'rganish asosida psixologik-maslahatchi bilan ilmiy tashkil etilgan o'zaro muloqot tizimidan iborat.

Kasbiy tanlov va saralash – kasbiy faoliyatning alohida turlariga yaroqlilik darajasini aniqlashga yo'naltirilgan shaxsning psixofiziologik xususiyatlari (tanlash) yoki aniq bir kasbga bo'lgan psixofiziologik me'yoriy talablar (saralash) asosida shaxsni har tomonlama o'rganish tizimidir.

Kasbiy moslashish – ishlab chiqarishda kasbiy faoliyatning ijtimoiy-psixologik va tashkiliy-texnik sharoitlariga shaxsni moslashtirishga, uni muvofaqiyatli ravishda kasbni egallashi uchun shart-sharoitlarni yaratishga yo'naltirilgan choralarning majmuaviy tizimidir.

Professiografiya (axborot, tashxis, korreksiyalovchi, shakllantiruvchi) va kasbiy tashxis (shaxsni o'rganishning psixologik, psixofiziologik, tibbiy va boshqa usullarining majmui) kasbga yo'naltirishning axborot uslubiy ketma-ketligining asosi hisoblanadi.

O'quvchilar kasblarni tahlil qila olishi; o'zlarining shaxsiy sifatlarini, qiziqishini va salomatlik darajalarini to'g'ri baholay olishlari, kasblarning insonga qo'yadigan talablari bilan o'zlarining individual xususiyatlarini taqqoslay olishlari, shaxsiy kasbiy rejalarini tuza olishlari zarur.

O'quvchilar Xalq xo'jaligi asoslari bo'limi bo'yicha xalq xo'jaligi sohalarini, xalq xo'jaligida ro'y berayotgan islohotlarni, bozor iqtisodiyoti talablarini, davlat xususiy korxonalarini, kooperasiya, firma, shirkat, konsernlar, ularda ishlab chiqarishni tashkil etish shakllari, texnologik jarayonlar, mahsulotlarni tayyorlash bosqichlari, tabiatni ishlab chiqarishning zararli ta'siridan muhofaza qilish, mahsulot qiymatini arzonlashtirish yo'llari, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishning davriyligini, maromli, oqimligi; ishlab chiqarishni rejalashtirish, irrigasiya va meliorasiya ishlarini; mehnat qonunchiligini.

Kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini rivojlantirishning asosiy bosqichlari.

Kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini rivojlantirishning asosiy bosqichlari quyidagicha: Birinchi bosqich (maktabgacha ta'lim yoshi) – maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda (katta guruh) mehnat bilan band bo'ladigan insonlarga, ularning mashg'ulotlariga, shuningdek, qo'llaridan keladigan faoliyat turlari bo'yicha dastlabki mehant ko'nikmalarini ijobiy, hissiy-ta'sirchan shakllantirish;

Ikkinchi bosqich (1-4 sinflar) – kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda bilishga oid va o'yin ko'rinishidagi ijtimoiy-foydali mehnat faoliyatini amalga tatbiq qilish orqali, mehnatga hurmat, uning inson hayotida va jamiyatda tutgan o'rnini anglashini, otalarning kasblariga hamda ommaviy kasblarga bo'lgan qiziqishini rivojlantirish;

Uchinchi bosqich (5-7 sinflar) – o'smirlar kasbiy yo'naltirilganlik bo'yicha kasb tanlash va jamiyatdagi o'z o'rnini topish bilan bog'liq bo'lgan qiziqishi, qobiliyati, ijtimoiy qadriyatlarining izlanuvchan – sinchkov ko'rinishlarini shakllantirish;

To'rtinchi bosqich (8-9 sinflar) – o'quvchilarda kasbiy o'zlikni anglashni shakllanish davri, ya'ni o'quvchilarni aniq bir kasbni tanlashning shaxsiy ma'noga egaligini tushunib yetishi, qadriyatlar to'g'risidagi o'z tasavvurlarini, faoliyat sohasini tanlashning jamiyat maqsadlari bilan qiyoslay olishini shakllantirish davri;

Beshinchi bosqich (akademik litsey va kasb-hunar kollejlarning birinchi kurs o'quvchilari) – ijtimoiy-kasbiy maqomni aniqlash, ya'ni aniq bir mehnat faoliyati sohasidagi bilim va ko'nikmalar haqida har taraflama tasavvurlarni shakllantirish, ularni o'zlashtirishga kirishish, ishlab chiqarish mehnat jamoasining tartib-qoida va qadriyatlariga qo'shilishni shakllantirish davri;

Oltinchi bosqich (kasb-hunar kollejlarning oxirgi kurs o'quvchilari, oliy o'quv yurtlari talabalari) – kasbiy faoliyatga kirishish. Bu kasbiy faoliyatga jiddiy tayyorgarlik hamda mehnat jamoasidagi ish va tajribaning shakllanish davri;

Ettinchi bosqich (katta yoshdagi mehnat bilan band bo'lgan odamlar, ishsizlar) – shaxsiy imkoniyatlar va oldingi kasbiy – ijtimoiy tajribalarni hisobga olgan holda, zarurat bo'lganda boshqa kasbiy faoliyatga qayta yo'naltirish.

Xulosa qilib aytganda, o'zimizcha bir tasavvur qilib ko'raylik 9-sinfni tugatayotganlarning keyingi yo'li – taqdiri qanday bo'lib qolmoqda?

Ma'lumotlarga qaraganda, ularning 250 ming nafarga yaqini, ya'ni 55 foizi 10sinfda o'qishni davom ettirar ekan, taxminan 100 ming nafari hunari – texnika yoki maxsus o'quv yurtlariga kirishi mumkin. Qolganlari esa – gap 100 ming nafar bolalarimiz haqida ketayapti – hisob-kitob bo'yicha, umuman ko'chada qolmoqda. Bu ma'lumot ham to'liq emas. 11-sinfni bitirayotganlardan 20-25 ming nafari, ya'ni hammasi bo'lib, 10 foizi oliy o'quv yurtlariga o'qishga kirishi mumkin.

Qolgan 90 foizi esa na bir aniq ixtisos, na bir ertangi hayotga kerak bo'ladigan malaka va na bir kasb-hunarni egallay olmayapti. Va shuning oqibatida 16-18 yashar yigit-qizlarimiz o'z qobiliyati, havasi, intilishiga mos, hayotda o'ziga munosib o'rin topolmayapti. Kimki bu raqamlarni, bu achinarli holatni chuqur tahlil qilsa, yuragidan o'tkazib, o'zining shaxsiy dardiday anglasa, albatta, bunday vaziyatga beparvo bo'lib qolishiga ishonmayman. Shuning uchun ham bugungi zamon talabi, ertangi kelajagimizning tashvishlari bizdan xalq ta'limi tizimini isloh qilish zarurligini taqozo etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'oziyev, E. (2010). Umumiy psixologiya. Yangi asr avlodi.
2. Davletshin, M. (2002). Umumiy psixologiya. TDPU.
3. Suyarov, A. (2017). The present condition of tourism in Samarkand, the results of research survey from tourists in region. SCOPE Acad. HOUSE BM Publ. 103, 41–46.
4. Samarova Shoxista Rabidjanovna, Rakhmonova Muqaddas Qahramanovna, Mirzarahimova Gulnora, Ikromovna, Maratov Temur Gayrat ugli, Kamilov Bobir Sultanovich. (2020). Psychological aspects of developing creative personality and the concept of reduction of creativity to intellect. JCR. 7(17): 498-505. doi: 10.31838/jcr.07.17.69
5. Jabbor Usarov. (2019, June). Using Teaching Methods for Development Pupil Competencies. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 15(1), 272274.
6. Jabbor Eshbekovich Usarov. (2017). Formation Competence at Pupils as the Factor of Increase of Education's Efficiency. Theoretical & Applied Science, 53(9), 79-82.

Ge₂, GaAs va ZnSe ning Bi dagi eruvchanligining haroratga bog'liqligini taxlil qilish

I.M.Soliyev

Andijon pedagogika instituti, Andijon. O'zbekiston

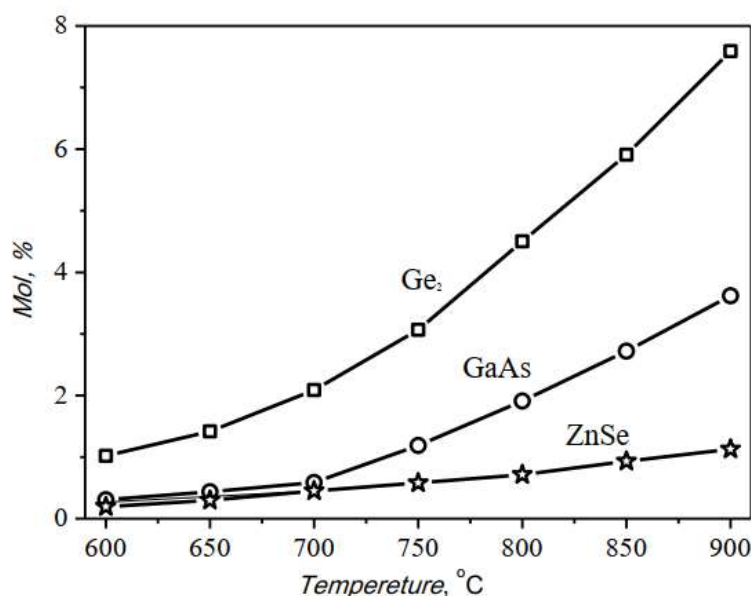
E-mail: iqboljonsoliyev620@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Bi (vismut) asosidagi aralashma eritmalar yordamida qattiq qorishmalarni suyuq fazadan epitaksiyalash jarayoni o'rganildi. Asosiy e'tibor $(\text{Ge}_2)_{1-x-y}(\text{ZnSe})_{1-x}(\text{GaAs}_{1-\delta}\text{Bi}\delta)_y$ turdagi qattiq qorishmalarning o'sish sharoitlari va struktura xossalariga qaratildi. Aralashma eritmada komponentlarning eruvchanligi, eritma tarkibi va o'sish tezligining qatlam strukturasiga ta'siri eksperimental tarzda tahlil qilindi. Tadqiqotlar vismut eritmasida Ge₂, GaAs va ZnSe ning molekulyar diffuziya asosida o'sishini va aralashma eritmaning to'yinganlik darajasining muhimligini ko'rsatdi. Harorat, sovitish tezligi va substratlar orasidagi masofa kabi texnologik parametrlarning epitaksiyalanish jarayoniga ta'siri baholandi.

Kalit so'zlar: Suyuq fazadan epitaksiyalanish, qattiq qorishmalar, vismut eritmasi, molekulyar diffuziya, Ge₂, GaAs, ZnSe, eruvchanlik, kristallanish, to'yingan eritma

Yuqori taglik ustida qattiq qorishma qatlamlari o'sish tezligi sezilarli yuqori bo'lganligi tufayli qalin qatlamlar shakllanishiga olib kelishi mumkin. O'sish tezligining ortishi ham qatlamlar tuzilmaviy mukammalligining yomonlashuviga olib keladi. 0,8 mm dan kichik oraliqlarda aralashma-eritmada konveksiya oqimlarining hosil bo'lishi to'liq amalga oshmaydi va o'sish faqat komponentlarning molekulyar diffuziyasi tufayligina amalga oshiriladi[1]. Vismutli aralashma eritmani tayyorlash uchun Ge₂, GaAs va ZnSe ning eruvchanligi, 750-650°C harorat oralig'ida, suyuq vismutga joylashtirilgan va eritma to'yinishga yetgunicha namlangan Ge₂, GaAs va ZnSe namunalarini massa yo'qotish usuli bilan o'rganildi. Bi-Ge-GaAs-ZnSe aralashma eritmasining tarkibi 730°C da quyidagicha Bi: 100 g, Ge: 3 g, Ge: 2 va ZnSe: 1 g bo'ldi. Suyuq fazadan epitaksiyalanish haroratida suyuq vismutda erigan Ge₂, GaAs va ZnSe birikmalarini (750°C) haroratda asosan molekulalar shaklida bo'ladi deb taxmin qilinadi [2]. Bu taxmin Ge₂, GaAs va ZnSe ning Bi da eruvchanligini tahlil qilishga asoslangan. Ge₂, GaAs va ZnSe atomlarining Bi da eritilganda Ga, As Zn va Se atomlari sifatida alohida qotishma holati diagrammasiga ko'ra, Bi da Ga, As Zn va Se lar bir vaqtda erishiga tengdir. Ma'lumki, Bi da Ga, As, Zn va Se moddalar 750°C

temperaturada (ularning erish nuqtalari 750°C dan past hamda o'zaro cheklanmagan o'lchamlari bor) erigan fazada bo'ladi [3].

1- rasm. Ge_2 , GaAs va ZnSe ning Bi dagi eruvchanligining haroratga bog'liqligi.

Ge_2 , GaAs va ZnSe ning Bi da harorat funksiyasi ko'rinishida eruvchanligiga oid ma'lumotlar 1- rasmda keltirilgan. Rasmdan Ge_2 , GaAs va ZnSe ning Bi dagi eruvchanligi aniq cheklangan va 750°C da ular faqat 3,1 mol% (Ge uchun), 1,18 mol% (GaAs uchun) va 0,57 mol% (ZnSe uchun) miqdorda mos ravishda Ge_2 , GaAs va ZnSe eriganligini ko'rsatadi, shuningdek, ular vismut aralashma eritmasida asosan Ge-Ge Ga-As, Zn-Se molekullari shaklida bo'ladi. Bundan tashqari, suyuq fazadan epitaksiyalanishning asosiy shartlaridan biri shundaki, aralashma eritma to'yingan bo'lishi kerak. $(\text{Ge}_2)_{1-x-y}(\text{ZnSe})_{1-x}(\text{GaAs}_{1-\delta}\text{Bi}_{\delta})_y$ qattiq qorishmaning epitaksial o'sishi mazkur sharoitda o'rganilayotgani vismut eritmasining Ga-As, GeGe Zn-Se molekullari bilan to'yinganligini hamda bu molekullarning yagona atomlarga bo'linmasligini ko'rsatadi. O'xshashlik prinsipiga asoslanib, ya'ni epitaksial qatlam o'sishining dastlabki momentida germaniy qatlamlari kristallanadi, deb taxmin qilish mumkin, chunki tanlangan epitaksiya haroratida aralashma eritma Ge bilan to'yingan. $(\text{Ge}_2)_{1-x-y}(\text{ZnSe})_{1-x}(\text{GaAs}_{1-\delta}\text{Bi}_{\delta})_y$ qattiq qorishma epitaksial o'sishi uchun nisbatan quyi haroratlar talab etadi, sababi eritma quyi haroratlarda ZnSe va $\text{GaAs}_{1-\delta}\text{Bi}_{\delta}$ elementlari bilan to'yingan holatda bo'ladi [4]. Bundan tashqari, tadqiqot namunalari suyuq fazadan epitaksiyalanish usulining har xil texnologik sharoitlarida o'stirildi. Pastki va yuqori tagliklar o'rtasidagi masofa, shuningdek, kristallanishning

boshlang'ich va oxirigi harorati (T) va vismut aralashma eritmasining majburiy sovutish tezligi (r) har xil bo'ldi.

Xulosa: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, vismut asosidagi aralashma eritmalarda Ge_2 , GaAs va ZnSe komponentlarining eruvchanligi cheklangan bo'lib, ular molekulyar shaklda saqlanadi. Suyuq fazadan epitaksiyalanish jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi aralashma eritmaning to'yinganligiga, harorat rejimiga va o'sish tezligiga bevosita bog'liq. Eritma tarkibidagi molekulalar to'liq dissotsiatsiyanmaydi, bu esa o'sayotgan qatlamlarning struktura va sifati uchun muhim ahamiyatga ega. $(\text{Ge}_2)_{1-x-y}(\text{ZnSe})_{1-x}(\text{GaAs}_{1-\delta}\text{Bi}\delta)_y$ qattiq qorishmalarning optimal epitaksiyalanishi nisbatan past haroratlarda va mos ravishda to'yingan eritma sharoitlarida amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Зайнабидинов С.З., Бобоев А.Й. «Структурные особенности твердого раствора $(\text{GaAs})_{1-x}(\text{Ge}_2)_x$ » // ЁОФТРИА- II. Тошкент. 2022,
2. Бобоев А.Й., Одилов Ш.И., Уринбоев Ж.А., Турсунов Ш.У., Марифжонов К.Х., Солиев А.А. Структурные особенности твердого раствора $(\text{GaAs}_{1-\delta}\text{Bi}\delta)_{1-x-y}(\text{Ge}_2)_x(\text{ZnSe})_y$ // Экономика и социум. 2021. №6 (85)
3. Бобоев А.Й. «Температурные зависимости электрических свойств $\text{nGaAs-p(GaAs)}_{1-x-y}(\text{ZnSe})_x(\text{Ge}_2)_y$ гетероструктур» // Ёш олимлар илмийамалий конференция - 2015 // Маъруза тезислари тўплами. Тошкент. 2015
4. Бобоев А.Й., Хамраева Р.Н., Рустамова В.М. «Формирование нанокристаллов Ge и ZnSe в эпитаксиальной пленки $(\text{GaAs})_{1-xy}(\text{Ge}_2)_x(\text{ZnSe})_y$ » // «Физические методы в естественных науках». Новосибирск. 2024, 11–18 апреля, с. 10.

**XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM
TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR.**

Ilm-fan va innovatsiya: kelajagimiz kaliti.

Axatova Fotima O'ktam qizi.

E-mail: axatovafateem23@gmail.com Tel. (90)023-47-70

Toshkent shahridagi Ajou universiteti talabasi.

Bugungi kunda dunyo shiddat bilan rivojlanmoqda. Yangi texnologiyalar, ilmiy kashfiyotlar va innovatsion ishlanmalar insoniyat hayotini tubdan o'zgartirmoqda. Shu bilan birga, ilm-fan va innovatsiyaga yetarli sarmoya kiritmasdan, mamlakatlar global raqobatda ortda qolish xavfi bilan yuzlashadi.

O'zbekiston uchun ham ilmiy izlanishlar va innovatsion tadqiqotlar davlat taraqqiyoti va xalq farovonligi nuqtai nazaridan strategik ahamiyatga ega. Rivojlangan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulot (YIM)ning sezilarli qismi ilm-fan va innovatsiyaga ajratiladi: Janubiy Koreya – 4,8%, Germaniya – 3,1%, AQSh – 2,9% (World Bank, 2022). Shu bilan birga, O'zbekistonda ilm-fan uchun ajratiladigan mablag' atigi 0,8% ni tashkil qiladi (O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi, 2023).

Bu raqamlar ilm-fanga ajratiladigan mablag'ning mamlakatning rivojlanish sur'atiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Moliyalashtirish yetishmovchiligi va ilmiy kadrlar salohiyatining pastligi global raqobatbardoshlikni kamaytiradi va innovatsion iqtisodiyot rivojlanishini sekinlashtiradi.

Ilm-fan va innovatsiya sohasidagi dolzarb muammolar.

1. Moliyalashtirish yetishmovchiligi.

Ilm-fan va innovatsiyaga ajratiladigan mablag'ning yetarli darajada bo'lmashligi ko'plab loyihalarning amalga oshmasligiga olib keladi. Jahon statistikasi shuni ko'rsatadiki, ilm-fanga ajratiladigan mablag'ning 70% rivojlangan davlatlarga, qolgan 30% esa rivojlanayotgan mamlakatlarga to'g'ri keladi (UNESCO, 2022). Shu sababli rivojlanayotgan mamlakatlarda ko'plab yangi g'oyalar nazariy darajada qolib, amaliyotga tatbiq etilmaydi.

O'zbekistonda ilm-fanga ajratiladigan mablag' YIMning 0,8% ini tashkil qilsa, bu ko'rsatkichni kamida 1,5–2% gacha oshirish orqali ilmiy salohiyatni sezilarli

darajada oshirish mumkin. Shu bilan birga, xususiy sektor va xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kengaytirish, grant va loyihalarni jalb qilish tavsiya etiladi.

2. Infratuzilma masalalari.

Rivojlanayotgan mamlakatlarning 65% laboratoriyalari zamonaviy talablar va standartlarga javob bera olmaydi (UNESCO, 2022). Shu sababli ko'plab innovatsion g'oyalar amaliyotga tatbiq etilmay qoladi. Zamonaviy laboratoriyalar yetishmasligi ilmiy tadqiqotlarning sifatiga va samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekistonda laboratoriyalar soni va ularning jihozlanish darajasi yetarli emas. Masalan, 2022 yil hisobotiga ko'ra, 150 ta ilmiy markazning faqat 40% i zamonaviy jihozlar bilan ta'minlangan. Shu bilan birga, texnoparklar va innovatsion klasterlar yetishmasligi ilmiy loyihalarning ishlab chiqarishga tatbiq etilishini qiyinlashtiradi.

3. Kadrlar salohiyati va malakasi.

O'zbekistonda ilmiy xodimlar soni aholining atiga 0,2% ini tashkil etsa, Finlyandiyada – 1,4%, Yaponiyada va Janubiy Koreyada – 1,1% (OECD, 2022). Bu yosh olimlarni ilmiy faoliyatga jalb qilish va ularni qo'llab-quvvatlash zarurligini ko'rsatadi. Kadrlar yetishmovchiligi ilm-fan va innovatsiya sohasida rivojlanish sur'atini sekinlashtiradi.

Shuningdek, malakali kadrlar yetishmasligi ilmiy ishlanmalarni global miqyosga chiqarishda ham to'siq bo'ladi. Yosh olimlarni rag'batlantirish, stipendiyalar, grantlar va xalqaro almashinuv dasturlari orqali jalb qilish zarur.

4. Biznes va ilm-fan o'rtasidagi integratsiya yetishmasligi.

Tadqiqotlarga ko'ra, innovatsion ishlanmalarning atigi 25–30% i ishlab chiqarishga tatbiq etiladi, startup loyihalarining faqat 20% i birinchi bosqichdan keyin rivojlanadi (World Economic Forum, 2023). Shu bilan birga, intellektual mulkni himoya qilish tizimi murakkabligi innovatsion ishlanmalarni amaliyotga tatbiq etishni sekinlashtiradi.

O'zbekiston sharoitida startup ekotizimi nisbatan yangi bo'lib, texnoparklar va inkubatorlar faoliyati cheklangan. Bu esa innovatsion loyihalarni ishlab chiqarishga tatbiq etish va eksport qilish imkoniyatlarini kamaytiradi.

Ilmiy ishlanmalarni rivojlantirish va amaliyotga tatbiq etish yo'llari.

1. Moliyaviy qo‘llab-quvvatlashni oshirish

Ilm-fanga ajratiladigan mablag‘ni YIMning kamida 1,5–2% gacha oshirish tavsiya etiladi. Shu bilan birga, xususiy sektor va xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kengaytirish muhimdir. Grantlar va innovatsion loyihalarni moliyalashtirish natijasida ilmiy salohiyat sezilarli darajada oshadi.

2. Infratuzilmani rivojlantirish

Har yili kamida 10–15 ta zamonaviy laboratoriya tashkil etish va mavjudlarini modernizatsiya qilish ilmiy faoliyatning sifatini oshiradi. Zamonaviy laboratoriyalar yosh olimlarni jalb qiladi va innovatsion g‘oyalarni amaliyotga tatbiq etishga imkon beradi. Shu bilan birga, texnoparklar va innovatsion klasterlarni rivojlantirish ham muhimdir.

3. Kadrlar salohiyatini oshirish.

Yosh olimlarni rag‘batlantirish, stipendiyalar va grantlar sonini oshirish, xalqaro almashinuv dasturlari va ilmiy safarlarni kengaytirish yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb qiladi. Tajribali olimlar bilan mentorlik tizimini yo‘lga qo‘yish ilmiy salohiyatni oshirishga yordam beradi.

Shuningdek, oliy ta‘lim muassasalari va ilmiy markazlar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish, professor-o‘qituvchilar va tadqiqotchilar o‘rtasida tajriba almashish imkoniyatini yaratadi.

4. Innovatsion ishlanmalarni amaliyotga tatbiq etish.

Texnoparklar faoliyatini kengaytirish, startaplarni rivojlantirish va intellektual mulkni himoya qilish tizimini soddalashtirish orqali innovatsion loyihalarni ishlab chiqarishga tatbiq etish mumkin. Shu yo‘l bilan nafaqat iqtisodiy o‘sish, balki eksport salohiyatini ham oshirish mumkin.

5. Xalqaro hamkorlik va ilmiy nashrlarni kuchaytirish.

Ilmiy maqolalarni Scopus va Web of Science bazalarida nashr qilishni 50% ga oshirish O‘zbekiston olimlarini global miqyosda tanitadi. Xalqaro ilmiy forumlarda ishtirok etish, hamkorlik loyihalarini kengaytirish va grantlar olish imkoniyatlarini kuchaytiradi. Shu bilan birga, chet el universitetlari bilan qo‘shma tadqiqotlar olib borish ilmiy salohiyatni oshirishga yordam beradi.

Ilmiy va amaliy natijalar

Ilmiy ishlanmalarni amaliyotga tatbiq etish natijasida quyidagi natijalar kutilmoqda:

1. Innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish hajmining 30–40% ga oshishi.
2. Yosh olimlar va tadqiqotchilar sonining 2 baravar ko‘payishi.
3. O‘zbekistonning ilmiy maqolalar indeksatsiyasi bo‘yicha reytingining yuqorilashi.
4. Intellektual mulk ob‘yektlarining ro‘yxatdan o‘tish hajmining oshishi.

Bu natijalar mamlakatimizni ilmiy va texnologik jihatdan raqobatbardosh qiladi, iqtisodiy o‘rishni tezlashtiradi va xalq farovonligini oshiradi.

Xulosa

Ilm-fan va innovatsiyalar XXI asrda har bir mamlakatning taraqqiyot strategiyasining kaliti hisoblanadi. Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, zamonaviy infratuzilma, kadrlar salohiyatini rivojlantirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali O‘zbekiston qisqa muddatda ilmiy salohiyatini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Ilm-fanga kiritilgan sarmoya kelajak avlod uchun eng muhim investitsiya bo‘lib, mamlakatimizni ilmiy va texnologik jihatdan raqobatbardosh qiladi.

Manbalar

1. World Bank (2022). Research and Development expenditure (% of GDP).
2. O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi (2023). Ilm-fan va ta‘lim bo‘yicha yillik hisobot.
3. UNESCO (2022). Science Report: Towards 2030.
4. OECD (2022). Science and Technology Indicators.
5. World Economic Forum (2023). Global Innovation Index Report.

GLOBAL O'ZGARISHLAR DAVRI: EKOTURIZM RIVOJLANISH TARIXI

Choriyeva Nargiza Ibotovna

O'zbekiston davlat jahon tillari

universiteti 1-bosqich tayanch doktoranti

choriyevanargiza257@gmail.com

+998931708807

Polvanov Azim Kuchkarovich

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Mustaqil tadqiqotchisi

polvanovazim70@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ekoturizmning mazmun-mohiyati, tarixiy shakllanishi, xalqaro rivojlanish tajribalari hamda O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan. Ekoturizmning iqtisodiy va ekologik ahamiyati, sayyohlik industriyasidagi o'rni, shuningdek, mamlakatimizdagi tabiiy hududlar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ekoturizm, ekologik turizm, barqaror turizm, tabiiy hududlar, sayyohlik, O'zbekiston, ekologik ong, milliy bog', qo'riqxonalar

Annotation: This article explores the concept and essence of ecotourism, its historical development, international trends, and the potential for its growth in Uzbekistan. The economic and ecological significance of ecotourism, its role in the tourism industry, and the country's natural zones are analyzed in detail.

Keywords: ecotourism, sustainable tourism, green tourism, natural areas, travel, Uzbekistan, ecological awareness, national park, reserve

Аннотация: В данной статье рассматривается суть и содержание экотуризма, история его формирования, международный опыт развития, а также перспективы развития экотуризма в Узбекистане. Подробно анализируется экономическое и экологическое значение экотуризма и его роль в туристической индустрии.

Ключевые слова: экотуризм, устойчивый туризм, зелёный туризм, природные зоны, туризм, Узбекистан, экологическое сознание, национальный парк, заповедник

So'nggi yillarda ekologik muhofaza, barqaror rivojlanish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish masalalari global miqyosda dolzarb mavzulardan biriga aylandi. Shunday sharoitda ekoturizm – inson salbiy ta'siri cheklangan tabiiy hududlarga ekologik

jihtadan ongli sayohat qilish shakli sifatida alohida e'tibor qozonmoqda. Ushbu turizm shakli nafaqat tabiatni asrash, balki mahalliy aholiga foyda keltirish, sayyohlar ongini ekologik tarbiyalash kabi vazifalarni ham o'z ichiga oladi.

Ekoturizm (*ekoturizm, yashil turizm*) - antropogen ta'sirga nisbatan ta'sirlanmagan tabiiy hududlarga tashrif buyurishga qaratilgan barqaror[en] turizmning bir shakl.[1]

Ekoturizm bu — tabiiy muhitni asrash, mahalliy aholiga foyda keltirish va sayohatchilarni ekologik ongli ravishda sayohat qilishga o'rgatish maqsadini ko'zlagan turizm shaklidir. U asosan milliy bog'lar, qo'riqxonalar, tabiiy landshaftlar kabi o'ziga xos hududlarda amalga oshiriladi.[2, B.256]

Ekoturizm uchta asosiy mezonni o'z ichiga oladi. Asosiy sayyohlarni jalb qiluvchi joylar tabiiy (masalan, flora, fauna, geologik xususiyatlar) bo'lib quyidagi tarkibi madaniy muhitning o'ziga xos xususiyatlari hisoblanadi. Resurslarni o'rganish va tushunishga qaratilgan bo'lib, sayyohlar va boshqa tashrif buyuradigan hudud, jismoniy va madaniy muhitga yumshoq ta'sir ko'rsatadi. Ekoturizm tushunchasi bilan bog'liq bo'lishi kerak. Hozirgi vaqtda ekoturizm zonalariga tashrif buyuradigan sayyohlar soni dunyoda yildan-yilga oshib bormoqda. Sayyohlar hashamatli binolar va antiqa shaharlar o'rnida tabiiy muhitni, tabiatni ko'rishga intilishmoqda. Sayyohlar ekoturizm zonolari qulay bo'lgan Laos, Keniya, Tanzaniya, Ekvador, Kosta-Rika, Nepal, Avstraliya, Yangi Zellandiya va Janubiy Afrika Respublikasidagi tabiiy muhitga (landshaft) bo'lganligi jalb qilmoqda. Yevropa va AQSHning rivojlanayotgan mamalakatlariga ekoturistlar dunyo bo'yicha eng ko'p sayohat qilishadi. Ekoturizm jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri bo'lib, ekspertlarning fikricha dunyoda ekoturizmning jadal o'sish sur'atlari so'nggi 20-30 yil ichida yuqori darajada rivojlandi.[3, B.104]

BMT 2002-yilni “**Xalqaro ekoturizm**” yili deb e'lon qildi. Hozirga kelib ekoturizm xalqaro hamjamiyatda sayyoramiz tabiatini saqlab qolish va uni muhofaza qilishga bag'ishlangan tadqiqotlari xalqaro miqyosda kuchayib bordi. Ushbu yo'nalishda birgina 1999-yilda 400 dan ortiq ilmiy maqolalar xalqaro miqyosda tan olingan nashriyotlarda chop etildi. 2001-yil Rossiyada ekoturizm assotsiatsiyasi tashkil etildi. Ekoturizmning regional miqyosda turizmni dasturiy asos sifatida rivojlangan davri 1990-2000 yillarni o'z ichiga oladi. XX asr 90-yillarining boshlarida “**ekoturizm**” xalqaro mintaqaviy va milliy miqyosda rasmiy maqomga ega bo'ldi. Ayni shu yillar Yevropada xalqaro ekoturizm ittifoqi ish boshladi.[4, B.106]

Rivojlanib borayotgan mamlakatning turizmni industriyasi asosan tabiiy yoki ekologik turizm hisobiga amalga oshirilmoqda. Ekspertlarning ma'lumotlariga qaraganda

ekoturizmlil sayyohl ik bozorining 10-20 % qamrab olgan, o'sish sur'ati esa umumiy turizm industriyasining o'sish sur'atidan 2-3 marotaba oshib ketgan.[5]

Mamlakatimizning sayyohlik imkoniyatlari juda xilma-xil va boy: bu Ugam-Chotqol milliy bog'i, Amudaryo deltasidagi to'qay o'rmonlari, yaqinda sayyohlar uchun ochilgan, sayyoramizda hayot paydo bo'lganidan dalolat beradigan Kitob qo'riqxonasi, Orol dengizi yaqinidagi "ekologik ofat" mintaqasi, dasht va Qizilqum cho'llari, Nurota tog'lari, Aydarko'l ko'li va tabiatimizning boshqa ko'plab ajoyibotlari.(6, B.29)

Adabiyotlarda keltirib o'tilganki ekoturizm "yashil", "xlorofill", "landshaft", "tabiiy turizm" iboralari bilan ham tilga olinadi. Mutaxassislar tahliliga ko'ra, ekoturizmning hududiy farqlari ham ularning iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlarini belgilaydi.[7, B.172]

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ekoturizm-zamonaviy turizmning barqaror, ekologik jihatdan mas'uliyatli shaklidir. U tabiiy muhitni asrash, mahalliy aholining turmush darajasini oshirish, hamda sayyohlar ekologik madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Dunyoda ekoturizmga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda va u turizm industriyasining eng tez rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biriga aylangan. O'zbekiston esa o'zining tabiiy zaxiralari, muhofaza etilgan hududlari va boy biologik xilma-xilligi bilan bu yo'nalishda katta salohiyatga ega. Shu sababli, ekoturizmni rivojlantirish orqali mamlakatimiz nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlashi, balki iqtisodiy jihatdan ham yangi imkoniyatlar ochishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.https://uz.wikipedia.org/wiki/Ekologik_turizm
- 2.Azimov M.Ekoturizm:Tabiat va Turizmning uyg'unlikda rivojlanishi. "Экономика и социум" №8(123) 2024, B.256
- 3.Jabborova M. Ekoturizm tushunchasining kelib chiqish tarixi va ta'rifi. "Экономика и социум" №8(123) 2024, B.104
- 4.Jabborova M. Ekoturizm tushunchasining kelib chiqish tarixi va ta'rifi. "Экономика и социум" №8(123) 2024, B.106
- 5.<https://uzbekistan.travel/uz/v/ekoturizm/>
- 6.Hamidov O., Norchayev A., Ekoturizm. Toshkent, B.29
- 7.Xasanova N, Xalilova M. O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish orqali mamlakatimizda turizm sohalarini yanada rivojlantirish. International Journal of Science and Technology ISSN 3030-3443 Volume 1, Issue 16, May. 2024, B.172

THE ROLE AND CONTENT OF EXPERIMENTAL-RESEARCH SKILLS IN EDUCATION

Bakhtigul Kuldoshevna Fayziyeva

Samarqand shahar 29-maktabning fizika fani o'qituvchisi

The development of modern society, socio-economic development, the rise of science and technology directly depend on the level of human capital. One of the main pillars of human capital is the education system. Education involves not only imparting certain

knowledge, but also forming a person as an independent thinker, capable of research, and capable of creating innovations. From this point of view, the formation of experimental-research skills in students and pupils is one of the important pedagogical

tasks. Because these skills increase the interest of young people in scientific and creative activities, develop in them the ability to apply theoretical knowledge in practice, analyze problems and find effective solutions.

Experimental-research skills are understood as the ability of students to see scientific problems, make assumptions, conduct experiments, record and analyze results, and draw conclusions based on generalization. This process includes not only scientific activity, but also creative thinking. Therefore, experimental and research skills are the most important means of personal development, independent learning, creative thinking and finding solutions to problem situations in the educational process.

The content of these skills consists of several components: identifying a scientific problem, putting forward a hypothesis, designing an experiment, conducting practical research, recording and analyzing results, drawing a general conclusion and applying it to practice. Each stage activates the student's thinking and turns him from a knowledge holder into a knowledge creator.

For example, in a natural science lesson, students observe phenomena by performing simple laboratory work, study the essence of the process and draw certain conclusions

from the results. This seemingly simple activity is actually an initial form of scientific research. Also, in the humanities, students develop research skills through text analysis,

observation of social phenomena, and sociological surveys.

First, these skills serve to deepen knowledge. When theoretical knowledge is confirmed through experience, students develop solid and well-rounded ideas.

Secondly, they develop creative thinking. Each study requires new thinking, a unique approach to the problem.

Thirdly, these skills increase the ability to solve problem situations. The student learns

to solve the problem set before him with the help of scientific research.

Fourthly, experimental and research skills develop a culture of working with information. In the conditions of modern information flow, the ability to select reliable

information, analyze it and process it is relevant.[1]

These skills also play an important role in the formation of students' professional competencies. For example, a medical student constantly feels the need for research, experimentation and drawing scientific conclusions in his professional activities. A specialist in a technical field relies on experimental tests in the development of new technologies. Therefore, experimental and research skills are a basic necessity not only

in the educational process, but also in future work.

These skills are formed through a consistent process.

The first stage is the initial stage, in which students are aroused in interest in science and nature, and are involved in conducting simple experiments.

The second stage - at the basic stage, the student learns to see the problem, make a hypothesis and test it through experience.

The third stage - at the practical stage, the student begins independent research, records

the results and draws conclusions.

The fourth stage is the creative stage, in which the student is able to put forward new ideas and innovative solutions.[2]

Various methods are used in pedagogical practice to develop these skills. The problem

based learning method encourages the student to research. The project method gives students the opportunity to create a scientific or practical project on a specific topic.

Laboratory work serves to consolidate students' theoretical knowledge through experience. Scientific conferences, olympiads and competitions encourage students to present their research. Also, information and communication technologies - electronic libraries, Internet resources, virtual laboratories - create wide opportunities for the formation of research skills.

Reforms in the education system of Uzbekistan in recent years have made it a priority to involve young people in research and development. Schools are introducing "STEAM" education, and efforts are being made to guide students towards creativity based on the integration of science, technology, art and mathematics. Students in higher

education institutions are actively participating in scientific circles and startup projects.

The state is providing grants for young scientists, and scientific and technical competitions are being organized. This is an important incentive for involving young people in research activities.

The importance of experimental and research skills is not limited to education. They also play a major role in the development of society. Firstly, they form the innovative

thinking of young people. Secondly, they create the basis for the development of new ideas and technologies in various sectors of the economy. Thirdly, they strengthen the integration of science, education and production. Most importantly, they increase the competitiveness of young people and make them in demand in the international labor market. In conclusion, experimental and research skills are of immense importance in the comprehensive development of the individual in the educational process, in the formation of his ability to think independently, research, be creative and create innovations. These skills teach students to combine theoretical knowledge with practice, conduct scientific research, and find effective solutions to problems. That is why the involvement of students in research activities and the formation of experimental and research skills in them remains one of the most urgent pedagogical tasks in every educational institution.

A person with experimental and research skills will make a worthy contribution to the development of science, the development of society, and the innovative growth of the economy in the future. This fully corresponds to the main goal of the educational process - the task of educating a well-rounded person.

References

1. Abdullayev A. Pedagogik tadqiqot metodlari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 210 b.
2. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2016. – 185 b.
3. Qodirov A., Hasanov B. Eksperimental metodologiya asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti, 2020. – 230 b.
4. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 275 b.
5. Shodmonov S. Ilmiy izlanishlar olib borish metodologiyasi. – Toshkent: Innovatsiya, 2021. – 196 b.

JIMONIY TARBIYA DARSLARIDA HARAKATLI O'YINLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Shoxrux Raxmatov

Erkin tadqiqotchi

Annotatsiya. Ushbu maqola jismoniy tarbiya darslarida harakatli o'yinlarning o'quvchilarning jismoniy va psixologik rivojlanishiga ta'siri, shuningdek, ularning dars jarayonidagi samaradorligini oshirishdagi roli haqida so'z yuritadi. Harakatli o'yinlar o'quvchilarning motor ko'nikmalarini rivojlantirishda, jismoniy tayyorgarlikni oshirishda va ularning jamoaviy hamkorlik ko'nikmalarini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, maqolada o'quvchilarning o'zini tuta bilish va ijtimoiy qobiliyatlarini oshirishda harakatli o'yinlarning samaradorligi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari, harakatli o'yinlarni jismoniy tarbiya darslariga samarali qo'llash orqali o'quvchilarning jismoniy holatini yaxshilash, ruhiy motivatsiyasini oshirish va ta'lim jarayonining interaktivligini kuchaytirish mumkinligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Jismoniy tarbiya, harakatli o'yinlar, motor ko'nikmalar, jismoniy tayyorgarlik, ijtimoiy ko'nikmalar, o'quvchilarning motivatsiyasi, dars samaradorligi, ta'lim jarayoni, jamoaviy hamkorlik.

Аннотация. Данная статья посвящена влиянию подвижных игр в уроках физического воспитания на физическое и психоэмоциональное развитие учащихся, а также их роли в повышении эффективности учебного процесса. Подвижные игры играют важную роль в развитии моторных навыков, улучшении физической подготовки и укреплении навыков командной работы у школьников. В статье также рассматривается эффективность использования подвижных игр для повышения самоконтроля и социальных навыков учащихся. Результаты исследования подтверждают, что применение подвижных игр на уроках физической культуры помогает улучшить физическое состояние учеников, повысить их психологическую мотивацию и усилить интерактивность учебного процесса.

Ключевые слова: Физическое воспитание, подвижные игры, моторные навыки, физическая подготовка, социальные навыки, мотивация учащихся, эффективность уроков, учебный процесс, командная работа.

Annotation. This article discusses the impact of physical games on the physical and psychological development of students in physical education classes, as well as their role in enhancing the effectiveness of the learning process. Physical games play an

important role in developing motor skills, improving physical fitness, and strengthening teamwork abilities. The article also examines the effectiveness of using physical games to improve self-control and social skills in students. The results of the study confirm that incorporating physical games into physical education classes can improve students' physical condition, increase their psychological motivation, and enhance the interactivity of the learning process.

Keywords. Physical education, physical games, motor skills, physical fitness, social skills, student motivation, lesson effectiveness, learning process, teamwork.

Dolzarbli. Jismoniy tarbiya darslarida harakatli o'yinlardan foydalanish bugungi ta'lim tizimida muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarning jismoniy va psixologik rivojlanishiga, ularning harakat qilish ko'nikmalarini yaxshilashga, jismoniy tayyorgarlikni oshirishga yordam beruvchi harakatli o'yinlar, nafaqat o'quvchilarning sog'lig'ini mustahkamlash, balki ularning ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantirishda ham katta rol o'ynaydi. Jismoniy tarbiya darslarida interaktiv va qiziqarli usullarni qo'llash orqali o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularni faol va jismonan sog'lom qilish muhimdir. Ushbu maqolada harakatli o'yinlarning samaradorligi o'rganilib, ta'lim jarayonida bu metodni qo'llashning ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, harakatli o'yinlar nafaqat o'quvchilarning jismoniy ko'nikmalarini, balki ularning psixologik holatini ham yaxshilaydi, bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Shu sababli, harakatli o'yinlarni jismoniy tarbiya darslarida muntazam qo'llash jismoniy va ruhiy rivojlanishning o'zaro bog'liq aspektlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari. Tadqiqot maqsadi: Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi jismoniy tarbiya darslarida harakatli o'yinlarni qo'llash samaradorligini o'rganish va ularning o'quvchilarning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga ta'sirini tahlil qilishdan iboratdir. Tadqiqotda harakatli o'yinlar orqali o'quvchilarning motor ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish hamda darslarga bo'lgan qiziqishini va motivatsiyasini oshirish maqsad qilingan.

Tadqiqot vazifalari. Harakatli o'yinlarning o'quvchilarning motor ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'sirini o'rganish.

Jismoniy tarbiya darslarida harakatli o'yinlarni qo'llashning o'quvchilarning jismoniy va psixologik holatiga ta'sirini tahlil qilish.

Tadqiqot usullari. Adabiyotlar tahlili, anketa-so'rovnoma, pedagogik tajriba, mashq va faoliyat tahlili, pedagogik kuzatuv, statistik tahlil metodlari qo'llanilgan.

Ushbu tadqiqot jismoniy tarbiya darslarida harakatli o'yinlarni qo'llash samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Jismoniy tarbiya ta'limi nafaqat jismoniy salomatlikni yaxshilash, balki o'quvchilarning ruhiy holati, ularning ijtimoiy faolligi va o'z-o'zini anglashiga ham muhim ta'sir ko'rsatadi. Harakatli o'yinlar esa o'quvchilarga jismoniy faollikni, tezlikni, kuchni, muvozanatni va koordinatsiyani rivojlantirishga yordam beradi. Tadqiqotda harakatli o'yinlarning ta'lim jarayoniga qo'shadigan hissassi, o'quvchilarning psixologik holatini yaxshilash, o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqish va motivatsiyasini oshirishdagi roli tahlil qilinadi.

Har bir mashqni bajarishda, o'quvchilarning tezligi, aniqligi, va qobiliyati baholanadi. Mashqlar o'quvchilarning jismoniy ko'nikmalarini rivojlantirish va samarali ta'lim berish maqsadida ishlatiladi.

1-jadval

Jismoniy tarbiya darslarida harakatli o'yinlardan foydalanish samaradorligi uchun maxsus mashqlar majmuasi va meyorlari

Mashq nomi	Meyori	Baholash meyarlar
“To'pni olib yugurish” o'yini	O'quvchi 5 marta to'pni olib yugurishi kerak, har bir to'pni tez va aniq tarzda olib kelishi zarur.	5 ta to'pni olib yugurishda: 10 ball 4 ta to'pni olib yugurishda: 8 ball 3 ta to'pni olib yugurishda: 6 ball 2 ta to'pni olib yugurishda: 4 ball 0-1 ta to'p: 0 ball
“To'pni topish va yugurish” o'yini	O'quvchi to'pni ma'lum joydan topib, belgilangan joyga tez va aniq olib kelishi kerak.	5 ta to'pni topib yugurish: 10 ball 4 ta to'pni topib yugurish: 8 ball 3 ta to'pni topib yugurish: 6 ball 2 ta to'pni topib yugurish: 4 ball 1 ta to'pni topib yugurish: 2 ball
“Koordinatsiya va tezlik mashqi”	O'quvchi 10 marta to'pni olib yugurib, tez va aniq qaytarish bilan harakat qilish kerak.	10 marta to'g'ri bajarish: 10 ball 8 marta to'g'ri bajarish: 8 ball 6 marta to'g'ri bajarish: 6 ball 4 marta to'g'ri bajarish: 4 ball
“Tezlik va reaksiya mashqi”	O'quvchi tezlikni va reaksiya tezligini yaxshilash uchun belgilangan tezlikda harakat qilish kerak.	10 marta tezkor bajarish: 10 ball 8 marta tezkor bajarish: 8 ball 6 marta tezkor bajarish: 6 ball 4 marta tezkor bajarish: 4 ball

“Kuch va ko‘nikma mashqi”	O‘quvchi kuchni va muvozanatni yaxshilash uchun maxsus mashqlarni bajarishi zarur.	10 marta kuchli va aniq bajarish: 10 ball 8 marta kuchli va aniq bajarish: 8 ball 6 marta kuchli va aniq bajarish: 6 ball 4 marta kuchli va aniq bajarish: 4 ball
----------------------------------	--	--

Mashqlarni takrorlash va tizimli ravishda amalga oshirish, o‘quvchilarni yanada faol va jismoniy rivojlangan qilishga yordam beradi.

Natijalar tahlili. Jismoniy tarbiya darslarida harakatli o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning jismoniy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatish borasida muhim ahamiyatga ega ekanligi tadqiqotda isbotlandi. Harakatli o‘yinlar o‘quvchilarda jismoniy holatni yaxshilash, koordinatsiyani rivojlantirish, tezlik va kuchni oshirishga yordam beradi. Tadqiqot jarayonida olib borilgan maxsus mashqlar va o‘yinlar o‘quvchilarning motor ko‘nikmalarini, harakat tezligini va harakatlardagi aniqligini yaxshilashga xizmat qilgan.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, harakatli o‘yinlar orqali amalga oshirilgan mashqlar jismoniy tarbiya darslarining samaradorligini oshirishga yordam beradi. O‘quvchilarning ko‘plab jismoniy ko‘nikmalari, xususan, tezkor harakatlanish, reaksiya tezligi, va to‘p bilan ishlashda sezilarli yaxshilanishlar kuzatildi. O‘quvchilar har bir mashqni bajarish vaqtida kuch va chidamlilikni oshirib, o‘z faoliyatlarida yaxshilanishlar ko‘rsatdilar.

Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar shuni ko‘rsatdiki, harakatli o‘yinlar orqali o‘quvchilarning jismoniy ko‘nikmalari, tezlik va kuchi rivojlanib, shuningdek, guruh ishlaridagi samaradorlik ham ortgan. Bunday mashqlar o‘quvchilarda nafaqat jismoniy holatni yaxshilash, balki o‘yinlar orqali motivatsiyani oshirish, o‘ziga bo‘lgan ishonchni mustahkamlashga ham yordam berdi.

XULOSALAR

Harakatli o‘yinlarning samaradorligi: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, jismoniy tarbiya darslarida harakatli o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning jismoniy ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Maxsus mashqlar orqali o‘quvchilarning tezlik, kuch, chidamlilik va koordinatsiya kabi jismoniy sifatleri yaxshilandi. Koordinatsiya va tezlikni rivojlantirish: Harakatli o‘yinlar o‘quvchilarda harakatlarni tezkorlik bilan bajarish, koordinatsiyani yaxshilash va reaksiya tezligini

oshirishga yordam berdi. Bu o'quvchilarning umumiy jismoniy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Gruplarda ishlash va jamoaviy ruh: Harakatli o'yinlar orqali o'quvchilar jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirdilar. Mashqlarni guruh bo'lib bajarish orqali o'quvchilar bir-biriga yordam berish, kooperatsiya va o'zaro aloqalarni yaxshilashga erishdilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Анисимов В.И. Прогнозирование действий противника как фактор управления соревновательным поединком дзюдоистов: Дисканд. пед. наук. - Малаховка, 1987. -145.

13. Усмонхужаев Т., Хужаев Ф. 1001 уйин.-Т.:Ибн Сино номидаги нашриёт, 1990.-352 б.

14. Междунар. науч. сес. БГУФК и НИИФК и СРБ по итогам науч.-исслед. работы за 2003 г., Минск, 6-8 апр. 2004 г. / Белорус. гос. ун-т физ. культуры. - Минск, 2004. - С. 164165.

15. Аркаев Л.Я., Сучилин Н.Г. Как готовить чемпионов. - М.: Физкультура и спорт, 2004.
- 328 с., ил.

16. Аросьев Д.А. и др. Методика физического воспитания школьников. /Под ред. Г.Б.Мейксона, Л.Е.Любомирского. М.: Просвещение, 1989. 198 с.

17. Арсланов Ш. Дзюдо. Учебное пособие. Т.: УзДЖТИ, 2005. - 180 с.

6. Xamroyev Behruz Xalimovich. DEVELOPING STUDENT'S READINESS TO USE ADAPTIVE PHYSICAL CULTURE. International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences. Vol. 11 | No. 2 | February 2022

ВЫЯВЛЕНИЕ ФАКТОРОВ РИСКА ГЛОМЕРУЛОНЕФРИТА У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В КЛИНИКЕ ТАШПМИ

Сафарова Нигора Равшановна

Ташкентский государственный медицинский университет, кафедра
пропедевтики детских болезней, г. Ташкент

Введение. Гломерулонефрит в дошкольном возрасте представляет собой значительное заболевание, которое может стать причиной хронической почечной недостаточности. Заболевание сопровождается нарушениями фильтрационной функции почек и требует комплексного подхода в диагностике и лечении. Для своевременного выявления и профилактики гломерулонефрита у детей дошкольного возраста важно определить факторы риска, которые способствуют его развитию. В условиях клиники ТашПМИ используется многогранный подход к изучению факторов риска, таких как инфекции, наследственные заболевания и социальные условия, что позволяет повысить эффективность диагностики и лечения детей с гломерулонефритом.

Цель исследования. Определить и систематизировать факторы риска развития гломерулонефрита у детей дошкольного возраста на базе клиники ТашПМИ, основываясь на данных клинического наблюдения 120 детей.

Материалы и методы. Исследование было проведено среди 86 детей в возрасте от 3 до 6 лет, находившихся на лечении в клинике ТашПМИ. Применялись методы клинико-anamnestического анализа, лабораторные исследования и инструментальная диагностика. В качестве факторов риска учитывались частота респираторных заболеваний, наличие хронических очагов инфекции, аллергическая предрасположенность, наличие наследственных заболеваний, а также условия проживания детей. Полученные данные были обработаны с помощью статистического анализа.

Результаты. Установлено, что наиболее значимыми факторами риска развития гломерулонефрита у детей дошкольного возраста являются: респираторные и ЛОР-инфекции — 76,3%, хронические очаги воспаления (тонзиллит, кариес) — 60,4%, наследственная предрасположенность — 33,7%, неблагоприятные социально-экологические условия — 29,0%, аллергическая предрасположенность — 24,2%. Анализ показал, что у детей с сочетанием двух и более факторов вероятность развития заболевания повышалась в 3,4 раза ($p < 0,05$). Важно отметить, что у детей с хроническими инфекциями и плохими

жилищными условиями риск гломерулонефрита увеличивался в 2,7 раза по сравнению с остальными детьми.

ВЫВОДЫ.

1. Наиболее значимыми факторами риска гломерулонефрита у детей дошкольного возраста являются повторные инфекции и хронические очаги воспаления.
2. Наследственные и социально-экономические факторы играют важную роль в предрасположенности к заболеванию.
3. Профилактика гломерулонефрита должна включать своевременное лечение инфекционных заболеваний, а также повышение качества жизни детей, особенно в социально неблагополучных семьях.

ПРИЧИНЫ НАРУШЕНИЯ ПИЩЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ У ДЕТЕЙ РАННЕГО ВОЗРАСТА

Сафарова Нигора Равшановна

Ташкентский государственный медицинский университет, кафедра
пропедевтики детских болезней, г. Ташкент

Введение. Нарушения пищевого поведения у детей раннего возраста представляют собой актуальную проблему, которая влияет на развитие психоэмоционального состояния ребенка и его физическое здоровье. Пищевое поведение детей является важным элементом их роста и развития, и его нарушения могут привести к различным заболеваниям, включая ожирение, недоедание и расстройства пищеварения. Причины нарушения пищевого поведения разнообразны и могут включать как физиологические, так и психологические и социокультурные аспекты, включая влияние семейного окружения, генетических факторов и медицинские вмешательства.

Цель исследования. Оценить причины нарушения пищевого поведения у детей раннего возраста, проведя исследование среди 120 детей, находящихся на лечении и обследовании в клинике ТашПМИ.

Материалы и методы. Исследование было проведено среди 120 детей в возрасте от 1 до 3 лет, находящихся на лечении в клинике ТашПМИ.

Применялись методы клинико-anamnestического анализа, опрос родителей, а также лабораторные и психодиагностические методы. В качестве факторов риска учитывались перенесенные инфекционные заболевания, психоэмоциональное состояние ребенка, социально-экономические условия, а также влияние питания в семье и особенности воспитания. Результаты исследования были обработаны с помощью статистического анализа, а также использованы психологические и педагогические подходы.

Результаты исследования. Из 120 обследованных детей было установлено, что наиболее частыми причинами нарушения пищевого поведения являются: психоэмоциональные расстройства (34,2%), несоответствующее питание (28,9%), социально-экономические факторы (21,7%), влияние окружающей среды (15,2%). У 45,3% детей нарушения пищевого поведения были связаны с недостаточной организацией питания в семье, а у 32,8% детей нарушения выявлялись в условиях семейных конфликтов или стресса. Среди детей с

психоэмоциональными расстройствами, наблюдались также повышенная раздражительность и нарушение режима сна.

ВЫВОДЫ.

1. Наиболее распространенными причинами нарушения пищевого поведения у детей раннего возраста являются психоэмоциональные расстройства и несоответствующее питание.
2. Социально-экономические условия и факторы, связанные с воспитанием, играют значительную роль в развитии нарушений.
3. Для коррекции нарушений пищевого поведения необходимо включение психолого-педагогических подходов, направленных на улучшение питания и психоэмоционального состояния детей.

HAR XIL DOZADA GAMMA NURLANTIRILGAN KALAMUSHLAR ME'DA OSTI BEZI GOMOGENATI TARKIBIDAGI AMILOLITIK FAOLLIKNI O'ZGARISHI.

Kuranova Sevaraxon Saidolimovna

Andijon davlat tibbiyot instituti katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Biz har xil dozadagi gamma nurlanishni fermentlar retsirkulyatsiyasiga qanday ta'sir etishini o'rgandik.

Kalit so'zlar: amilolitik faollik, resirkulyatsiya, gamma nur, ferment, grey, doza, gomogenat, sintez.

ABSTRACT

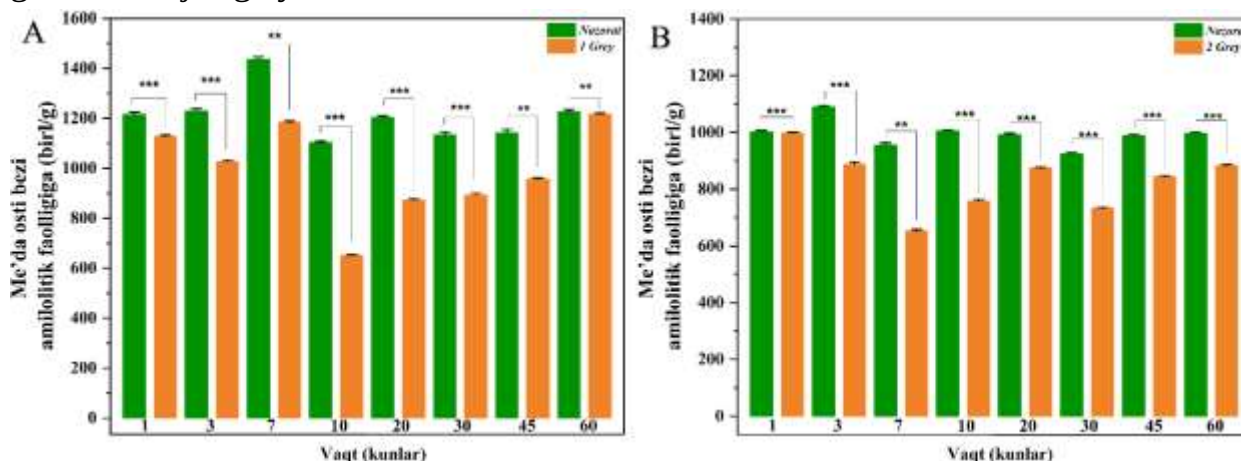
We studied how different doses of gamma radiation affect enzyme recirculation.

Keywords: amylolytic activity, recirculation, gamma ray, enzyme, gray, dose, homogenate, synthesis.

Korotko G.F. [2005; 2011] tomonidan keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, organizmda hazm bezlari sekretsialovchi fermentlar bezning va ichaklarning funksional holatiga, gistogematik to'siq o'tkazuvchanligi va chiqaruv yo'lidagi bosimi qiymati, qon sirkulyatsiyasi kabi omillarga bog'liq holatda, ingichka ichak, atsinositlar, bezning chiqaruv yo'llari orqali qonga tushadi. Bunda qon tarkibida gidrolitik fermentlar gomeostazi ta'minlanishida hazm bezlari barqaror holatdagi depo vazifasini bajaradi va qonda fermentlar fraksiyalari eritrotsitlar, qon tomir endoteliy hujayralari bilan bog'langan yoki erkin holatda bo'lishi qayd qilinadi. Erkin holatdagi fermentlar qondan hazm bezlari tomonidan rekretsialanishi mumkin, o'z navbatida resirkulyatsiya amalga oshadi.

Olingan natijalarimizga ko'ra (1A-rasm)1 grey dozada gamma nurlantirilgan kalamushlar me'da osti bezi gomogenati tarkibidagi amilolitik faollik tajribaning birinchi kunidan boshlab kamayganligi kuzatildi. Nurlantirilgan kunning ertasiga bez to'qimasi gomogenati amilolitik faolligi nazoratga nisbatan 7% ga kamayganligi aniqlandi. Tajribaning 7 kuniga qadar gomogenat tarkibidagi amilolitik faollik shu darajada kamaygan holda qoldi. Tajribaning 7, 10 va 20 kunlari ushbu ferment faolligi nazorat guruxiga nisbatan 18%, 41% va 38% ga past ekanligi aniqlandi. Tajribaning 30 va 45 kunlari ushbu ferment faolligi sekin-asta nazorat guruxi ko'rsatkichiga yaqinlashayotganligi kuzatildi, ya'ni ushbu ko'rsatkich sekin-asta dastlabki holat

darajasiga tiklana borayotganligi aniqlandi, nazoratga nisbatan 21% va 16% kam ekanligi kuzatildi. Tajribaning 60 kuni bez gomogenatidagi amilolitik faollik nazorat guruxi darajasiga yetdi.

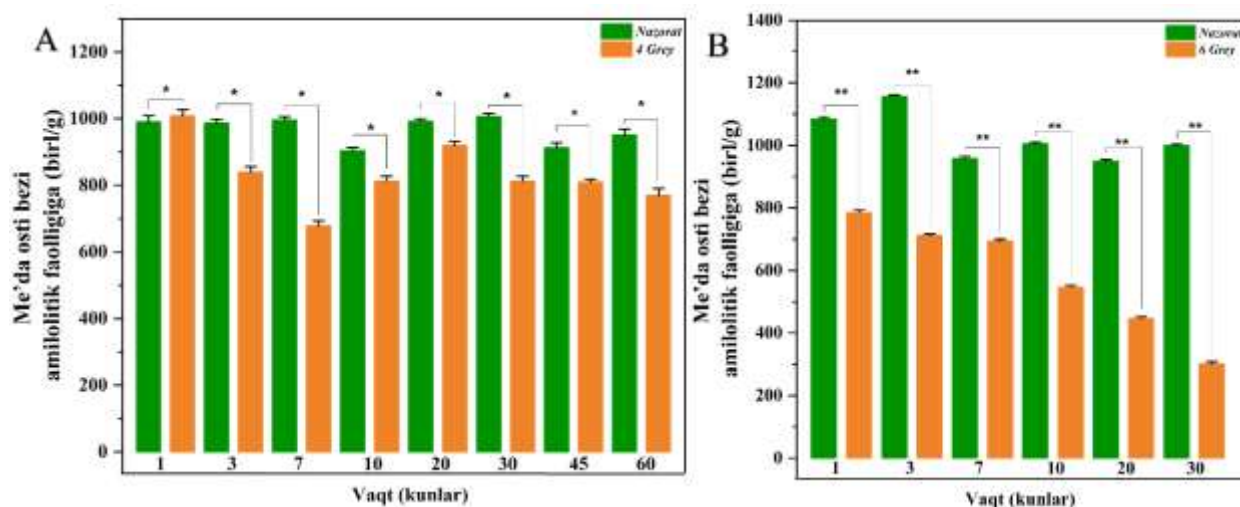

1-rasm. Me'da osti bezi amilolitik aktivligiga (birl/g), 1 Grey (A) va 2 Grey (B) dozadagi gamma nurlanishning ta'siri ($M \pm m$) ** $P < 0,05$; * $P < 0,001$; $n = 6$**

Demak, ushbu tajribalarimiz natijalariga ko'ra, gamma nurlanish 1 grey dozada ham me'da osti bezida amilaza fermenti sintezini susaytirar ekan va bu ta'sir 45 kungacha davom etishi va 60 kundan boshlab bezdagi ferment sintezi dastlabki holatga qaytar ekan, degan xulosa kelishimiz mumkin.

Tajribamizdagi yuqoriroq dozadagi nurlantirish, kalamushlar bezidagi amilolitik faollikka biroz o'zgacha ta'sir qildi. 2 va 4 grey dozadagi nurlantirilgan kalamushlar me'da osti bezi gomogenatidagi amilolitik faollik tajribaning ertasiga o'zgarishsiz qoldi, tajribaning 3 kunidan boshlab u kamaydi (1B-rasm).

Tajribaning 7 kunida me'da osti bezi gomogenatidagi amilolitik faollik eng ko'p kamaydi, bu ko'rsatkich nazoratga nisbatan 32% kamaydi. Tajribaning keyingi kunlarida bez to'qimasi tarkibidagi amilolitik faollik to'liqinsimon o'zgarishga uchradi, tajribaning 10 va 20 kunlarida nazoratga nisbatan 24% va 12% ni tashkil qilgan bo'lsa, 30 kunda 20% va tajribaning 45, 60 kunlarida 14% va 12% ga kam ekanligi aniqlandi. 4 grey dozada nurlantirilgan kalamushlarda ham me'da osti bezi gomogenatdagi amilolitik faollik huddi 2 grey dozada ta'sirlangan tajriba hayvonlaridagi kabi o'zgarishlar kuzatildi, tajribaning 7 kunida ushbu faollik nazoratga nisbatan 38% kamayganligi va boshqa kunlarda to'liqinsimon o'zgarishlar sodir bo'lib, nurlantirilganda 60 kun o'tganda ham amilolitik faollik bez to'qimasi gomogenatida dastlabki holatiga qaytmadi, ya'ni ushbu ferment sintezi to'la tiklanmadi (2A-rasm).

2-rasm. Me'da osti bezi amilolitik aktivligiga (birl/g), 4 Grey (A) va 6 Grey (B) dozadagi gamma nurlanishning ta'siri ($M \pm m$) ** $P < 0,001$; $n = 6$

6 grey dozada nurlantirilgan kalamushlar me'da osti bezidagi amilaza fermenti sintezi tajribaning birinchi kunidanoq keskin kamaydi, nazorat guruhiga nisbatan ushbu ferment faolligi 27% ga kamaydi. Bez to'qimasidagi amilolitik faollik ushbu dozada nurlantirilgandan so'ng kundan-kunga pasayib tajribaning 30 kunida nazoratga nisbatan 70% past ko'rsatkichga ega bo'lganligi kuzatildi (2B-rasm).

Demak, nurlantirish dozasi ortgan sari, amilaza fermentining me'da osti bezidagi sintezi buzilishi keskinroq tus olar ekan, 6 grey dozadagi ta'siri ushbu ferment sintezini o'ta kuchli buzib yuborar ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Коротько Г.Ф. Секреция поджелудочной железы // 2-е изд., доп. — Краснодар: Изд-во КГМУ, 2005. — 312 с.
2. Коротько Г.Ф. Рециркуляция ферментов пищеварительных желез // Краснодар: ЭДВИ, 2011. — 144 с.

UDC: 669.046.444

TEGIRMON ICHKI DETALLARINING ICHKI YUZALARINI YEYILISH SABABLARINI TADQIQ QILISH

Raximboyev Sherzodjon Ikrom o'g'li

Assistant, Registrar's Office Manager, Almalyk branch of TSTU

sherzodjonraximboyev2@gmail.com

Abdurafiqov Behzod Anvarjon o'g'li

Assistant, Registrar's Office Manager, Almalyk branch of TSTU

abdurafikovbekhzod@gmail.com

ANOTATSIYA

Tezisda tegirmon ichki detallarining ishchi yuzalarida yuzaga keladigan yeyilish sabablari tadqiq qilingan. Mexanik, kimyoviy va termik omillarning ta'siri yoritilib, ishqalanish, abraziv zarrachalar, korroziya va yuqori harorat oqibatlarini ko'rsatib o'tilgan. Yeyilishni kamaytirish uchun yuqori marganesli po'latlar, qattiq qotishmalar, nanokompozit materiallar va himoya qoplamalaridan foydalanish samaradorligi asoslangan. Tadqiqotlar natijasida kompleks yondashuv orqali tegirmonlarning samaradorligini oshirish va xizmat muddatini uzaytirish imkoniyatlari aniqlangan.

Kalit so'zlar tegirmon, yeyilish, abraziv ta'sir, korroziya, termik yeyilish, qattiq qotishma, nanokompozit, futerovka, himoya qoplamasi, termik ishlov berish.

KIRISH

Zamonaviy sanoat korxonalarida qo'llaniladigan turli xil tegirmonlar mineral xomashyolarni maydalash va qayta ishlash jarayonlarida muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, ularning samarali ishlash muddatini cheklovchi eng asosiy muammolardan biri bu ichki ishchi yuzalarning intensiv yeyilishidir. Mazkur jarayon ishlab chiqarish unumdorligini kamaytiradi, energiya sarfini oshiradi, jihozlarning ekspluatatsion xususiyatlarini yomonlashtiradi va ta'mirlash xarajatlarini ko'paytiradi. Shu sababli tegirmon ichki yuzalarining yeyilish sabablarini chuqur tadqiq qilish va ularni kamaytirish yo'llarini aniqlash mashinasozlik, metallurgiya hamda materialshunoslik fanlari uchun dolzarb masala hisoblanadi.

Asosiy qism

Tegirmon ichki yuzalarining yeyilish sabablari murakkab hamda ko'p omilli jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Eng avvalo, mexanik ta'sirlar, ya'ni doimiy ishqalanish, yuqori chastotali zarba kuchlari va abraziv zarrachalarning tirnash xususiyati

yuzalarning asta-sekin yemirilishiga olib keladi. Masalan, sharli tegirmonlarda sharlarning futerovkaga to‘qnashishi natijasida metall yuzalarda charchash yoriqlari hosil bo‘lib, keyinchalik katta miqyosdagi deformatsiyalar kuzatiladi. Bundan tashqari, maydalanuvchi rudaning tarkibida mavjud bo‘lgan qattiq minerallar abraziv rolini bajaradi va yuzalarni qo‘shimcha ravishda silliqlab, ularning sirt qattiqligini pasaytiradi.

Kimyoviy omillar ham muhim rol o‘ynaydi. Ba’zi hollarda maydalash jarayoni korroziy faol muhitda kechadi, bunda kislotalar, ishqorlar yoki tuzlar metall yuzalarga bevosita ta’sir qiladi va korroziya jarayonini tezlashtiradi. Natijada yuzada mikrochuqurchalar va notekis strukturalar hosil bo‘lib, ular mexanik ta’sirlarning yanada kuchliroq bo‘lishiga sharoit yaratadi. Termik omillar ham e’tibordan chetda qolmaydi. Tegirmonlar ayrim hollarda yuqori haroratda ishlaydi yoki keskin harorat o‘zgarishlariga duch keladi. Bu esa metallarning issiqlik kengayishi natijasida yuzalarda qo‘shimcha ichki kuchlanishlarni vujudga keltirib, yoriqlar va charchash belgilari paydo bo‘lishiga olib keladi.

Yeyilishni tezlashtiruvchi muhim omillardan yana biri tegirmon ichki yuzalarida qo‘llaniladigan materialning xususiyatlariga bog‘liqdir. Oddiy uglerodli po‘lat qisqa muddatda yeyilib ketadi, marganesli po‘lat esa 2–3 baravar ko‘proq xizmat qilishi mumkin. Biroq yuqori yuklama sharoitida bu materiallarning chidamliligi ham yetarli emasligi aniqlangan. Shu sababli so‘nggi yillarda qattiq qotishmalar, masalan, volfram karbidi, titan karbidi yoki xrom karbidi asosidagi materiallardan keng foydalanilmoqda. Bu qotishmalar yuqori qattiqlik, issiqlikka chidamlilik va abraziv ta’sirlarga qarshi turg‘unlik bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, metallokeramika kompozitlari va nanostrukturali materiallarning qo‘llanilishi ham sezilarli natijalar bermoqda.

Yeyilishni kamaytirish usullaridan biri detallarni termik ishlov berish hisoblanadi. Sementatsiya va keyingi zakalka natijasida detallar sirt qatlami qattiqlashib, ichki qismi esa plastik holatini saqlab qoladi. Bunday kombinatsiya mexanik mustahkamlikni oshiradi va yeyilish jarayonini sezilarli darajada sekinlashtiradi. Bundan tashqari, termik purkash yoki PVD/CVD qoplamalari yordamida detallar yuzasiga keramik yoki metall qoplamalar tushiriladi, ular yuqori qattiqlik va korroziyaga chidamlilikni ta’minlaydi. Yana bir muhim yo‘nalish — tegirmon ish rejimlarini optimallashtirishdir. Tegirmonning aylanish tezligi, sharlarning o‘lchami va miqdori, yuklama darajasi kabi omillar to‘g‘ri tanlansa, yeyilish jarayoni ancha sekinlashadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yeyilish sabablarini kompleks o'rganish va ularni bartaraf etish bo'yicha chora-tadbirlarni qo'llash tegirmonlarning samaradorligini 15–20% gacha oshirishga, energiya sarfini esa 10–12% gacha kamaytirishga imkon beradi. Shuningdek, xizmat muddati uzaygani sababli texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash xarajatlari ham sezilarli darajada qisqaradi.

XULOSA

Tegirmon ichki detallarining yeyilish sabablari ko'p qirrali bo'lib, ular mexanik, kimyoviy va termik omillarning birgalikdagi ta'siri natijasida yuzaga keladi. Bunday jarayonlar ishlab chiqarish samaradorligini pasaytiradi va ekspluatatsiya xarajatlarini oshiradi. Tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadiki, yuqori sifatli materiallar, qattiq qotishmalar, nanokompozitlar, himoya qoplamalar, shuningdek, optimal ish rejimlaridan foydalanish orqali yeyilish jarayonini sezilarli darajada sekinlashtirish mumkin. Shu sababli, kelgusida ushbu yo'nalishda olib boriladigan izlanishlar mashinasozlik va metallurgiya sohalarida yanada yuqori iqtisodiy samaradorlikka erishish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Масленицкий, И. Н. Автоклавный процесс извлечения вольфрама из концентратов // Цветные металлы. – 1969. – № 4–5. – С. 140–148.
2. ASTM Standards on Hardmetals and Wear Resistance. – West Conshohocken: ASTM International, 2010. – 322 p.
3. Nguyen, T., Lee, J., Kim, H. Improvement of wear resistance of grinding mill liners by thermal spray ceramic coatings // Wear. – 2018. – Vol. 414–415. – P. 43–50.
4. Li, H., Zhang, Y. Nanostructured TiN/SiC reinforced alumina composites for wear resistance // Journal of Materials Processing Technology. – 2020. – Vol. 278. – P. 116–125.

**FARG‘ONA VILOYATIDA UMUMIY OVQATLANISH SOHASINING
IQTISODIY VA IJTIMOIIY AHAMIYATI: OG‘ZAKI TARIX
MATERIALLARI ASOSIDA**

Nosirova Dilrabo Ikromjon qizi

FarDU Tarix fakulteti tadqiqotchisi

E-mail: dilraboxxonosirova07@gmail.com

Annotatsiya:

Maqolada Farg‘ona viloyati iqtisodiyotida umumiy ovqatlanish sohasining o‘rni va ahamiyati og‘zaki suhbatlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ushbu sohaning aholi bandligini ta‘minlash, xususan ayollar va yoshlar uchun ish o‘rinlari yaratishdagi roli alohida ko‘rsatib o‘tiladi. Restoran va kafe tarmoqlari mahalliy ishlab chiqaruvchilar, fermerlar bilan iqtisodiy aloqalarni mustahkamlab, hududiy iqtisodiy rivojlanishning muhim bo‘g‘ini sifatida baholanadi. Bundan tashqari, umumiy ovqatlanish sohasi turizm, gastronomik tadbirlar va sog‘lom ovqatlanish tamoyillarini joriy etish orqali jamiyatda ijobiy ijtimoiy-iqtisodiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Kalit so‘zlar: Farg‘ona viloyati, umumiy ovqatlanish sohasi, bandlik, ayollar va yoshlar, fermerlar, iqtisodiy aloqalar, turizm, og‘zaki tarix

Аннотация:

В статье анализируется роль и значение сферы общественного питания в экономике Ферганской области на основе устных интервью. В ходе исследования показано, что данная отрасль обеспечивает занятость населения, в частности женщин и молодежи. Рестораны и кафе укрепляют экономические связи с местными производителями и фермерами, что делает сферу общественного питания важным звеном регионального экономического развития. Кроме того, отмечается вклад отрасли в развитие туризма, проведение гастрономических мероприятий и внедрение принципов здорового питания, что оказывает положительное социально-экономическое влияние на общество.

Ключевые слова: Ферганская область, общественное питание, занятость, женщины и молодежь, фермеры, экономические связи, туризм, устная история

ANNOTATION:

The article analyzes the role and significance of the food service sector in the economy of the Fergana region based on oral interviews. The study highlights the sector's contribution to employment, particularly in creating job opportunities for

women and youth. Restaurants and cafes strengthen economic ties with local producers and farmers, positioning the food service sector as an essential component of regional economic development. In addition, the sector contributes to tourism growth, gastronomic events, and the promotion of healthy nutrition, thus having a positive socio-economic impact on society.

Keywords: Fergana region, food service sector, employment, women and youth, farmers, economic relations, tourism, oral history

So‘nggi yillarda O‘zbekiston iqtisodiyotida xizmat ko‘rsatish sohalarining rivojlanishi, xususan umumiy ovqatlanish sektori alohida e‘tiborga molik bo‘ldi. Farg‘ona viloyatida bu sohaning tez sur‘atlarda o‘shishi nafaqat aholining kundalik ehtiyojlarini qondirish, balki yangi ish o‘rinlarini yaratish, ayollar va yoshlar bandligini ta‘minlash, mahalliy ishlab chiqaruvchilar va fermer xo‘jaliklari bilan iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashda ham muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Umumiy ovqatlanish sohasi o‘zining iqtisodiy ahamiyati bilan bir qatorda ijtimoiy hayotda ham muhim o‘rin tutadi. Restoran va kafelar aholi uchun nafaqat ovqatlanish joyi, balki uchrashuvlar, ijtimoiy muloqotlar va madaniy tadbirlar o‘tkaziladigan muhit sifatida xizmat qilmoqda. Bu esa hududiy ijtimoiy faollikni oshirish, turizmni rivojlantirish va madaniy merosni targ‘ib qilishga zamin yaratmoqda.

Shu bilan birga, ushbu soha raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta‘sirida yangi talablar va o‘zgarishlarga yuz tutmoqda. Zamonaviy xizmat ko‘rsatish sifati, mijozlar ehtiyojiga moslashtirilgan menyular va sog‘lom ovqatlanish tamoyillarining kengayishi umumiy ovqatlanish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirmoqda.

Tadqiqot davomida o‘tkazilgan og‘zaki suhbatlar shuni ko‘rsatadiki, umumiy ovqatlanish sohasi viloyat iqtisodiyotida kompleks rol o‘ynaydi. Bir tomondan, bu soha ayollar va yoshlar uchun bandlik imkoniyatlarini yaratadi, ikkinchi tomondan esa mahalliy ishlab chiqaruvchilar va fermerlar uchun barqaror bozor vazifasini bajaradi. Shu boisdan umumiy ovqatlanish sektori Farg‘ona viloyatining iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida strategik ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqot davomida Farg‘ona viloyati iqtisodiyotida umumiy ovqatlanish sohasi ko‘plab ish o‘rinlarini ta‘minlaganligi kuzatildi. Bu esa mahalliy aholi uchun iqtisodiy imkoniyatlar yaratdi. Restoranlar va kafelar mahalliy oziq-ovqat ishlab chiqaruvchilaridan xom ashyo xarid qilib, mahalliy iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatladi. Farg‘ona viloyati iqtisodiyotida umumiy ovqatlanish sohasining o‘rni, ayniqsa, og‘zaki suhbatlarda ko‘plab aholining fikrlarida o‘z aksini topgan. Bu soha nafaqat bandlikni ta‘minlash, balki iqtisodiy rivojlanish, turizm va mahalliy ishlab chiqaruvchilar bilan bog‘liq muhim aloqalar yaratishga ham yordam

beradi. Quydagi ogʻzaki suhbatlarda umumiy ovqatlanish sohasining Fargʻona viloyatidagi oʻrni yoritib berilgan:

Fargʻona viloyatidagi rasmiy ishsiz ayollarning aksariyati umumiy ovqatlanish sohasida ish topish nisbatan osonroq boʻlgani, kunbay va ishbay hisobida oylik toʻlanishini aytishgan. Bu haqda koʻplab ogʻzaki suhbatlarda gapirilgan. *Gulnora, 28 yosh, ofitsiant: “Men kollejni tugatgach ish oʻrnimni restoranlarda topdim. Hamshiralik yoʻnalishida oʻqiganman lekin, ish topolmagach, restoranga ofitsiant sifatida ishga kirdim. Bu ish menga nafaqat daromad keltirdi, balki mijozlarga xizmat koʻrsatishda koʻp narsalarni oʻrgandim. Kafe va restoranlar yillar davomida tez rivojlanib, yangi ish oʻrinlarini yaratib kelmoqda. Koʻplab yoshlar, talabalar aynan umumiy ovqatlanish sohasi orqali oʻzlarini moliyaviy jihatdan yaxshilaydi”*¹. Bu misol umumiy ovqatlanish sohasining ayollar uchun ish oʻrinlari yaratishdagi ahamiyatini koʻrsatadi. Lekin keyingi yillarda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi va umumiy ovqatlanish muassasalariga sezilarli taʼsiri natijasida ixtisoslashuv va professionallikni talab qildi.

Shuningdek, Fargʻona shahri markazida boshqa tuman va qishloqlarga qaraganda, ayniqsa, ayollar uchun xizmat koʻrsatish sohasidagi ish oʻrinlari katta ahamiyatga ega boʻldi. *Zamira Boltaboyeva, 38 yosh, oshpaz: “Men avvaliga uyda taomlar va tortlar tayyorlashni yaxshi koʻrardim, lekin keyin faoliyatimni kengaytirib kichikroq kafe ochmoqchi boʻldim. Oʻzimning oshxona biznesimni boshlaganimdan buyon nafaqat daromad olish, balki boshqalarga ham ish berish imkoniyatiga ega boʻldim. Fargʻonada bu kabi kichik bizneslar juda koʻp, ayniqsa, ayollar uchun katta imkoniyatlar yaratdi”*². Ayollar uchun umumiy ovqatlanish sohasida bir qancha imkoniyatlarni taqdim etilganini koʻrsatadi.

Umumiy ovqatlanish sektori, ayniqsa, mahalliy fermerlar va ishlab chiqaruvchilar bilan mustahkam aloqalar oʻrnatgan holda viloyat iqtisodiyotida yillar davomida muhim ahamiyatga ega hisoblanib keldi. Bir-biri bilan zanjir koʻrinishida bogʻlanib ketgan. Yaʼni mahsulot boʻlmasa umumiy ovqatlanish tarmogʻi bir maromda ishlaymaydi va aksincha umumiy ovqatlanish tarmoqlari mahsulot sotib oluvchi asosiy xaridor hisoblanib, narx navoga ham taʼsir koʻrsatadi. Masalan, *Baxrom Xamraliyev 45 yosh, fermer: Biz beshariqlik koʻplab fermerlar umumiy ovqatlanish sohasidagi restoranlar va kafelarga mahsulot yetkazib beramiz. Restoranlar uchun sabzavotlar va mevalar yetishtiramiz, bu bizga yaxshi daromad keltiradi. Bu sektorda oʻsish boʻlsa, bizning faoliyatimiz ham rivojlanadi*³. “Bundan koʻrish mumkinki, umumiy

¹ Gulnora Qoraboyeva, 28 yosh Fargʻona shahridan.

² Zamira Boltaboyeva, 38 yosh, Fargʻona shahri Behizor koʻchasi 17-uyda yashaydi.

³ Baxrom Xamraliyev 45 yosh, Beshariq tumanidan.

ovqatlanish sohasining mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlashi va iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishdagi o'rnini ko'rsatadi.

Umumiy ovqatlanish sohasida xizmatlarning sifatini oshirish va kengaytirish orqali yangi ish o'rinlari yaratish mumkin. Ko'plab suhbatlarda bu masala ko'tarilgan. *Saida Zoirova, 28 yosh, "Traktir" restorani menejeri*⁴: *"Bizda har doim yangi xodimlarga ehtiyoj bor. Har bir restoran o'zining xizmatini yaxshilashga harakat qiladi, masalan, yangi taomlar va maxsus menyularni taklif qilish orqali. Bu esa qo'shimcha ish o'rinlarini yaratadi. Farg'onada bu soha o'sishda davom etmoqda va bizga har doim yangi xodimlar kerak bo'ladi"*. Bu misol umumiy ovqatlanish sohasidagi xizmat ko'rsatish sifatining oshishi va yangi ish o'rinlarini yaratishdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Farg'ona viloyatidagi umumiy ovqatlanish sohasining iqtisodiy roli, og'zaki suhbatlar orqali, bandlikni ta'minlash, yoshlar va ayollar uchun ish imkoniyatlarini yaratish, mahalliy ishlab chiqaruvchilar bilan aloqalarni mustahkamlash va turizmni rivojlantirish kabi bir qancha muhim jihatlarni o'z ichiga oladi. Suhbatlarda bu sohaning qanday tez rivojlanayotganini va iqtisodiy faollikka qanday ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rish mumkin.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, Farg'onaning boy madaniyati va an'anaviy taomlari turistlarni jalb qiladi, bu esa viloyat iqtisodiyotiga qo'shimcha daromad keltiradi. Umumiy ovqatlanish muassasalari gastronomik festivallar va tadbirlar o'tkazish orqali viloyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Umumiy ovqatlanish sohasida sog'lom ovqatlanish prinsiplarini joriy etish aholi salomatligini yaxshilashga yordam beradi. Raqobat kuchayishi natijasida restoranlar va kafelar xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga intilishadi, bu esa mijozlar uchun qulay sharoitlar yaratadi. Ovqatlanish joylari oilalar, do'stlar va hamkorlar uchun uchrashuv joyi sifatida ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

AXBOROTCHILAR RO'YXATI:

1. Gulnora Qoraboyeva, 28 yosh Farg'ona shahridan.
2. Zamira Boltaboyeva, 38 yosh, Farg'ona shahri Behizor ko'chasi 17-uyda yashaydi.
3. Baxrom Xamraliyev 45 yosh, Beshariq tumanidan.
4. Saida Zoirova, 28 yosh, Farg'ona shahridan.

⁴ Saida Zoirova, 28 yosh, Farg'ona shahridan.

УДК: 004.056.53

**KIBERXAVFSIZLIKNI O'QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI:
XALQARO VA MILLIY TAJRIBADA**

Urimbetova Zinaxan Abdirazakovna

Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya. Maqolada kiberxavfsizlikni o'qitishda raqamli va internet resurslaridan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Ularning jamiyatni raqamlashtirish sharoitida zarur bo'lgan kompetensiyalarni shakllantirishdagi roli ta'kidlangan. Didaktik afzalliklar (avtomatlashtirish, algoritmlash, multimedia, virtual laboratoriyalar), xalqaro va milliy tajribalar, shuningdek, raqamli muhitning xavflari qayd etildi. Raqamli muhitning xavf-xatarlariga, jumladan, kiberhujumlar tahdidi, ma'lumotlarning yo'qolishi va internetga qaramlikka alohida e'tibor qaratildi, bu esa raqamli gigiyena va mas'uliyatli xulq-atvor madaniyatini shakllantirish zarurligini taqozo etadi. Raqamli resurslarning ikki tomonlama funksiyasi - o'qitish vositasi va himoya obyekti sifatida xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: kiberxavfsizlik, raqamli resurslar, internet resurslari, raqamli gigiyena, ta'lim, virtual laboratoriyalar, pedagogik dizayn.

Axborot jamiyati va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi nafaqat yangi imkoniyatlar, balki ta'lim tizimi uchun jiddiy muammolarni ham keltirib chiqaradi. Kiberxavfsizlik sohasidagi kompetensiyalarni shakllantirish asosiy yo'nalishlardan biriga aylanmoqda, bu esa o'quv jarayonida raqamli va internet resurslaridan faol foydalanmasdan amalga oshirib bo'lmaydi. Zamonaviy o'qituvchi pedagogik usullarni egallash yangi axborot texnologiyalari va onlayn muhit bilan ishlash qobiliyati bilan uyg'unlashishi kerak bo'lgan vaziyatga tushib qoldi. Bu nafaqat texnik tayyorgarlikni, balki raqamli o'zaro ta'sirning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda yangi pedagogik fikrlashni shakllantirishni ham talab qiladi[1;2]. Kibermakondagi tahdidlarning shiddat bilan o'sishi sharoitida kiberxavfsizlikni o'qitishda internet resurslaridan foydalanish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim jarayoni an'anaviy ma'ruza va seminarlar bilan cheklanib qolmaydi. U interaktivlik, moslashuvchanlik va amaliyotga yo'naltirilganlikni ta'minlaydigan masofaviy, elektron va kompyuter ta'limi elementlarini o'z ichiga oladi[3;4]. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha (Ye.S.Polat, N.F.Talizina, G.A.Bordovskiyva boshq), raqamli texnologiyalarni qo'llash qat'iy didaktik asoslashni talab qiladi: texnik amalga oshirish va pedagogik natija o'rtasidagi muvozanatni saqlash uchun elektron kurslar va ta'lim platformalari pedagoglar va IT mutaxassislari hamkorligida yaratilishi kerak [3].

Raqamli resurslarning didaktik imkoniyatlari bir necha muhim jihatlarida namoyon bo'ladi. Birinchidan, ular tarmoqda xavfsiz ishlash uchun zarur bo'lgan asosiy foydalanuvchi ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini avtomatlashtirish imkonini beradi. Ikkinchidan, talaba standartlashtirilgan topshiriqlarni bajarish orqali materialni bosqichma-bosqich o'zlashtirganda, o'qitishni algoritmlashni ta'minlaydi. Uchinchidan, raqamli muhit multimedia - video, infografika, simulyatorlar, virtual laboratoriyalardan foydalanish imkonini beradi, bu esa o'quvchilarning ko'rgazmaliligi va ishtirokini sezilarli darajada oshiradi [1]. Tahliliy fikrlashni rivojlantirish muhim xususiyat bo'lib, bunda talaba nafaqat tayyor bilimlarni o'zlashtiradi, balki axborot xavfsizligiga tahdidlarni mustaqil baholashni

o'rganadi. Bundan tashqari, kiberxavfsizlik ta'limi huquqiy, psixologik va texnik jihatlarni birlashtirgan holda fanlararo xususiyatga ega [1].

Jahon amaliyoti axborot xavfsizligi bo'yicha mutaxassislarni tayyorlashda raqamli va internet resurslaridan foydalanishning yuqori samaradorligini tasdiqlaydi. AQSh da NICE milliy tashabbusi doirasida ommaviy ochiq onlayn kurslar platformalari, virtual kiberlaboratoriyalar va hujum simulyatorlari faol rivojlanmoqda [6]. Yevropa Ittifoqida "Raqamli ta'lim bo'yicha harakatlar rejasi (2021-2027)" strategiyasi ta'lim dasturlariga raqamli gigiyena va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish asoslarini kiritish zarurligini ta'kidlaydi [1]. Singapur hujumlarni modellashtirish uchun milliy kiberpoligonlarni yaratdi, bu esa talabalarga real sharoitlarga maksimal darajada yaqin bo'lgan sharoitlarda ishlash imkonini beradi [7]. Isroil va Janubiy Koreya universitetlar qoshida davlat kiberhimoya markazlarini rivojlantirmoqda, u yerda talabalar muhim infratuzilmani himoya qilish ko'nikmalarini o'rganadilar [7]. Bu misollarning barchasi raqamli resurslar shunchaki ta'lim vositasi emas, balki kasbiy kompetentlikni shakllantirishning to'laqonli muhiti ekanligini ko'rsatadi.

O'zbekistonda ta'lim tizimida raqamli va internet resurslaridan foydalanish strategik tashabbuslar, birinchi navbatda, "Raqamli O'zbekiston - 2030" dasturi bilan mustahkamlangan. Elektron platformalarni joriy etish, masofaviy ta'limni rivojlantirish va kiberxavfsizlik bo'yicha mutaxassislarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda [9]. Ixtisoslashtirilgan ta'lim dasturlarini shakllantirish zarurligini belgilab bergan "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi qonun (2022) qabul qilinishi muhim qadam bo'ldi [9]. Toshkent axborot texnologiyalari universiteti va O'zbekiston Milliy universiteti negizida kiberxavfsizlik laboratoriyalari mavjud bo'lib, ular hujum simulyatorlari va real kiberhujumlar ma'lumotlar bazalari bilan jihozlangan. Bu talabalarga nafaqat nazariyani o'rganish, balki tahdidlarga javob berishning amaliy algoritmlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalarning afzalliklari bilan bir qatorda, ular keltirib chiqaradigan xavflarni ham hisobga olish muhim. Ular orasida o'quv materiallariga ruxsatsiz kirish xavfi, ma'lumotlarni yo'qotish ehtimoli, talabalarda internetga qaramlikni rivojlantirish, ma'lumotlarning ortiqcha oqimida tanqidiy qabul qilishni kamaytirish kabilar mavjud. Ushbu muammolar ta'lim oluvchilarda raqamli gigiyena va tarmoq resurslaridan mas'uliyatli foydalanish madaniyatini shakllantirish zarurligini tasdiqlaydi. Kiberxavfsizlik bo'yicha treninglar raqamli xavflarni har tomonlama tushunishni ta'minlash uchun huquqiy va axloqiy tayyorgarlik elementlarini o'z ichiga olishi kerak.

Shunday qilib, raqamli va internet resurslari ta'lim jarayonida ikki tomonlama rol o'ynaydi: ular ham o'qitish vositasi, ham himoya obyektidir. Ulardan foydalanish talabalarda global raqamlashtirish sharoitida talab qilinadigan kompetensiyalarni shakllantirishga imkon beradi, nazariya va amaliyot integratsiyasini ta'minlaydi, ta'lim jarayonini yanada moslashuvchan va zamonaviy qiladi. Lekin ulardan samarali foydalanish pedagogik loyihalash, didaktik asoslash va o'qituvchilarni tayyorlashni talab qiladi. Pirovard natijada aynan ta'lim jamiyatning kiberxavfsizligini ta'minlashning strategik omiliga, raqamli resurslar esa ushbu tayyorgarlikning asosiy elementiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Леонтьев А.А. *Педагогическое общение*. – М.: Знание, 1996. – 256 с.
2. Талызина Н.Ф. *Управление процессом усвоения знаний*. – М.: МГУ, 1984. – 239 с.
3. Полат Е.С. *Современные педагогические и информационные технологии в системе образования*. – М.: Академия, 2017. – 368 с.
4. Бордовский Г.А., Извозчиков В.А., Тумалева Е.А. *Электронное обучение и педагогика цифровой среды*. – СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 2018. – 312 с.

5. Наумов В.Б. *Правовое регулирование кибербезопасности: монография*. – М.: Норма, 2020. – 410 с.
6. NICE. *National Initiative for Cybersecurity Education*. – U.S. Department of Commerce, 2021. – [Электронный ресурс]. URL: <https://www.nist.gov/nice> (дата обращения: 03.09.2025).
7. European Commission. *Digital Education Action Plan 2021–2027*. – Brussels: European Union, 2021. – [Электронный ресурс]. URL: <https://education.ec.europa.eu> (дата обращения: 03.09.2025).
8. CyberGym. *Cyber Training Systems: International Experience*. – Tel Aviv, 2020. – [Электронный ресурс]. URL: <https://www.cybergym.com> (дата обращения: 03.09.2025).
9. Закон Республики Узбекистан «О кибербезопасности». – Ташкент, 2022. – [Электронный ресурс]. URL: <https://lex.uz> (дата обращения: 03.09.2025).
10. Уримбетова З.А. Информационные угрозы в социальных сетях: взгляд современной молодежи //Вестник КГУ им.Бердаха.№ 2(69) 2025. С219-221.

ИЗУЧЕНИЕ КЛИНИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ И РЕФЛЕКСОВ У МАЛОВЕСНЫХ НОВОРОЖДЕННЫХ

Ахрарова Н.А.

Ташкентский Государственный медицинский университет, г. Ташкент

Актуальность. Достаточная обеспеченность организма витаминами и минеральными веществами - является обязательной составляющей здоровья человека и критически важна на ранних этапах онтогенеза, обеспечивают рост и массу мышечной и костной ткани внутриутробно у плода. Гипоксия плода и новорожденного является состоянием, при котором под влиянием острой или хронической кислородной недостаточности и метаболического ацидоза нарушаются функции жизненноважных систем организма. Изменения на этом уровне, происходящие в первые часы, дни вне утробного существования, патология беременности, родов, приобретенные болезни новорожденного и качество медицинской помощи реализуются в дальнейшем в патологические состояния у детей.

Цель исследования – изучить влияние гипоксии плода на формирование перинатальных поражений у новорожденных, оценить показатели микроэлементов (МЭ) у маловесных новорожденных, при осложнении беременности анемией.

Материал и методы. Проводилась определение содержания МЭ в сыворотке пуповинной крови у 25 новорожденных, родившихся с малым весом (МВ), от матерей с анемией (1-группа). Также проводилась антропометрия, клиническое обследование и состояние рефлексов, Контрольная группа - 35 здоровые доношенные новорожденные с нормальным весом (НВ) от матерей без анемии (2-группа).

Результаты. Было выявлено, что по всем клиническим показателям дети с МВ уступают новорожденным с НВ. По весу дети с НВ достоверно превосходят на 931,1 грамм от детей с МВ ($3370,6 \pm 2,19$ и $2439,5 \pm 0,87$ соответственно). Исследования безусловных рефлексов новорожденных показало, что по этим показателям в наилучшем положении оказались дети 2-группы, где рефлекс новорожденных (Моро, сосательного, поискового, лодонно-ротового и защиты) сохранены у 65 % и активно сосет грудь матери также у 75 % детей, цвет кожных покровов при рождении розовые у 74,3 %. У детей с МВ от матерей с анемией показатели оказались намного сниженными - 55 %, 25 % и 45 % соответственно. Во

2-группе детей цианотично-розовый цвет кожных покровов встречается у 9 новорожденных (25,7%), рефлекс Моро снижен у 8 новорожденных (22,8 %), истощен у 4 новорожденных (11,4 %) и спонтанный у 3 новорожденных (8,6%). Показатель сниженной активности сосания груди наблюдалось в этой группе у 4 новорожденных (11,4 %) и слабой активности у 3 новорожденных (8,6 %). В 1-группе новорожденных цианотично-розовый цвет кожных покровов встречается у 17 новорожденных (68,0%), рефлекс Моро снижен у 12 новорожденных (48,0%), истощен у 7 новорожденных (28,0%) и спонтанный у 6 новорожденных (24,0%). Снижение активности сосания наблюдается у 14 новорожденных (56,0 %) и слабо у 9 новорожденных (36,0 %).

Исследование **железа** в пуповинной крови у исследуемых группах новорожденных детей с НВ выявляет, что в норме пуповинная кровь содержит в среднем $139,35 \pm 0,35$ мкг/мл железа, в группе детей с МВ относительно снижены $98,66 \pm 0,62$ мкг/мл. Анализируя среднее содержание **кальция** пуповинной крови в исследуемой группе новорожденных с НВ от матерей без анемии, выявлено, что его содержание составляет $55,37 \pm 0,50$ мкг/мл. В группе новорожденных с МВ от матерей с анемией составляет $42,23 \pm 0,25$ мкг/мл.

Заключение. Рациональное употребление минеральных компонентов, особенно железа и кальция, является необходимым условием правильного роста и развития плода, что определяет состояние его систем и органов. Неудовлетворительные условия развития плода при анемии у матерей проявляется снижением функциональных характеристик организма раннем неонатальном периоде, рождением детей с МВ, поражением нервной системы.

HARAKAT XAVFSIZLIGIGA TA'SIR ETUVCHI YO'L GEOMETRIK PARAMETRLARI TAHLILI

Baynazarov Hayrullo Rahimovich t.f.f.d.

Andijon davlat texnika instituti

Begboyev Fazliddin Ismoiljonovich

Andijon davlat texnika instituti magistranti

Annotatsiya. Ushbu ishda avtomobil yo'llarining geometrik parametrlarining harakat xavfsizligini ta'minlashdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: avtomobil, avtomobil yo'li, geometrik parametrlar, transport, yo'l transport hodisalari, harakat xavfsizligi, burilish radiusi, yo'llarni loyihalash.

Kirish. Bugungi kunda yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash butun dunyo bo'ylab muhim muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Aholining o'sishi, avtomobillarning ko'payishi va transport tizimining murakkablashuvi harakat xavfsizligiga bo'lgan ehtiyojni yanada oshirmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, yo'l-transport hodisalari sonining kamaytirilishi bevosita yo'l infratuzilmasining sifati va uning geometrik parametrlariga bog'liqdir.

2023 yilgi yo'l harakati xavfsizligi bo'yicha global holat hisoboti shuni ko'rsatadiki, har yili yo'l-transport hodisalarida halok bo'lganlar soni 1,19 million kishiga kamaygan. Hisobot shuni ko'rsatadiki, yo'l harakati xavfsizligini yaxshilashga qaratilgan sa'y-harakatlar o'z ta'sirini ko'rsatmoqda [1].

Avtomobil transporti tizimida harakat xavfsizligini ta'minlash zamonaviy muhandislik, texnologik va tashkiliy choralarni birlashtirgan holda amalga oshiriladi. Yo'l harakati xavfsizligi darajasiga ko'plab omillar ta'sir qiladi, ulardan eng muhimi – yo'lning geometrik parametrlaridir. Yo'lning kengligi, yo'l chiziqlarining radiusi, ko'tarilish va pasayish burchaklari, ko'rish masofasi kabi geometrik elementlar nafaqat transport oqimining uzluksizligi, balki harakat ishtirokchilarining xavfsizligi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, yo'l loyihalashtirish jarayonida ushbu parametrlarning ilmiy asoslangan holda tanlanishi va tahlil qilinishi yuqori xavfsizlik darajasini ta'minlaydi. Ankit Choudhary [2] olib borgan tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, o'tkir burilish burchagi, keskin gorizonttal egri chiziqlar va tik gradient tog'li yo'llar bo'ylab to'qnashuv chastotalari ehtimolini oshiradi. Xuddi shunday, egrilik darajasi va bo'laklar soni oshishi avariya chastotasini kamaytirishga intiladi.

Hozirgi kunda avtomobil yo'llarining loyihalashtirilishi va qurilishi davomida xavfsizlik omillarini chuqur tahlil qilish zarurati yanada dolzarb bo'lib bormoqda. Ayniqsa, yirik shaharlar atrofidagi transport harakatining zichligi, transport vositalari sonining ortishi, haydovchilarning tajriba darajasi va ekologik sharoitlarning murakkablashuvi – bularning barchasi yo'lning geometriyasini to'g'ri loyihalash zarurligini taqozo etadi.

Zamonaviy shahar infratuzilmasining asosiy tarkibiy qismi shahar yo'llarini xalqaro standartlar bilan jihozlashdir. Bugungi shaharlarda transport, aholi va tranzit talablari ortib bormoqda. Demak, avtomobil yo'llarining yuqori sifati, xavfsizligi va samaradorligini ta'minlash uchun ularni jahon andozalari asosida jihozlash juda muhim [3, 4].

Mavjud ilmiy-texnik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki [7], yo'l geometrik parametrlarining to'g'ri tanlanishi va loyihalanishi yo'l harakati xavfsizligining asosiy omillaridan biridir. Xususan, yo'lning egri chiziqlari radiusi, yo'l qoplamasining holati, ko'rish masofasi, yo'lning eni va qiyaliklari kabi parametrlarning noto'g'ri loyihalash natijasida transport vositalarining boshqaruvchanligi kamayadi, bu esa yo'l-transport hodisalari xavfini sezilarli darajada oshiradi.

Yo'lning geometrik parametrlari va ularning tasnifi. Yo'lning geometrik parametrlari — bu yo'lning loyihaviy chizig'iga nisbatan aniqlanadigan muayyan ko'rsatkichlar bo'lib (1-rasm), ular harakat xavfsizligiga bevosita ta'sir qiladi. Bular quyidagilarni o'z ichiga oladi [5, 6]:

- 1) Yuzaning kengligi – transport vositalari erkin harakatlanishi uchun yo'lning etarli kengligi muhim. Standartlarga javob bermaydigan tor yo'llarda avariya xavfi yuqori bo'ladi.
- 2) Burilish radiusi – yo'l burilishlarining radiusi qanchalik kichik bo'lsa, avtomobilning og'ma xavfi shunchalik ortadi. Ayniqsa, tog'li hududlarda bu parametrlar muhim hisoblanadi.
- 3) Tik balandlik – balandlik o'zgarishi qanchalik keskin bo'lsa, haydovchining tezlikni nazorat qilish qobiliyati kamayadi, ayniqsa qishda.
- 4) Ko'rish masofasi (vidimost) – harakat yo'nalishidagi ko'rinish masofasi cheklangan bo'lsa, haydovchi oldindan xavfni sezmay qolishi mumkin.
- 5) Yo'l qoplamasi – sirpanishga qarshi xususiyatlar, notekisliklar, chuqurliklar — bularning barchasi xavfsizlik darajasiga ta'sir etadi.

1-rasm. Yo'ning harakat xavfsizligiga ta'sir qiluvchi asosiy geometrik parametrlari

Geometrik parametrlarning xavfsizlikka bevosita ta'siri. Har bir yuqorida ko'rsatilgan parametrlar yo'l harakati ishtirokchilarining xatti-harakatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, tor burilishli yo'llarda tezlikni nazorat qilish qiyinlashadi va bu holat ayniqsa og'ir yuk mashinalarida xavfni oshiradi. Tik nishablar esa tormoz yo'lining uzayishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, chuqur bo'lishi mumkin bo'lgan o'ng burilishlar haydovchilar tomonidan kech seziladi va yo'l o'rtasidan chiqib ketish holatlari yuzaga keladi. Bu holatlarda burilish radiusining minimal chegaralarga tushib qolishi avtohalokatlar ehtimolini oshiradi.

Ilmiy tadqiqotlar va real statistika. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi hamda avtomobil yo'llari ilmiy-tadqiqot institutlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, har 10 ta yo'l-transport hodisasidan kamida 3 tasi yo'l geometriyasining noto'g'ri loyihalanganiga to'g'ri keladi [8].

Ayniqsa, qishloq yo'llarida standartlarga javob bermaydigan burilishlar va yo'l kengligi bilan bog'liq muammolar halokatlarning asosiy sababchisiga aylanmoqda.

Yevropa davlatlari tajribasida esa har bir yo'l loyihasi xavfsizlik auditi asosida baholanadi va geometriya omillari model asosida sinovdan o'tkaziladi. Bu esa O'zbekistonda ham joriy etilishi zarur bo'lgan amaliyotdir.

Xulosa.

Avtomobil yo'llarining geometrik parametrlari transport harakatining xavfsizligi darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Yo'ning eni, burilish radiusi, tiklik darajasi va ko'rish masofasi kabi parametrlar haydovchilarning harakatlanish qobiliyatini, reaksiya vaqtini va boshqaruvdagi aniqlikni belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Health Organization. (2023). Global status report on road safety 2023: summary. World Health Organization.
2. Ankit Choudhary, Rahul Dev Garg, S.S. Jain, "Safety impact of highway geometrics and pavement parameters on crashes along mountainous roads" Transportation Engineering, Volume 15, 2024, 100224, ISSN 2666-691X, <https://doi.org/10.1016/j.treng.2023.100224>.
3. Sobirov Ravshan Rahimjon o'g'li, X.R. Baynazarov "SHAHAR YO'LLARINI JIHOZLASHDA XALQARO TALABLAR" Modern Education and Development" elektron jurnalining 2025-yil 25-to'plam 2-son.
4. O'zbekiston Respublikasining "Avtomobil yo'llari to'g'risidagi" qonuni Toshkent, 2007-yil 2-oktabr, O'RQ-117-son.
5. Esonboyev B. M., Ismoilov S. F. (2023). "Shahar yo'llarini jihozlashda me'yoriy talablarga mosligini o'rganish va tavsiyalar ishlab chiqish" Oriental Journal of Academic and Multidisciplinary Research, 1(3), 47-50.
6. Sodiqov I.S., Axmedov Sh.B., Yunusov A.G'. Shahar yo'l-transport tarmoqlarini rejalashtirish. Darslik.. – T.: «Adast poligraf» nashriyoti, 2022 -y. – 116 bet.
7. A.Q.O'roqov "Avtomobil yo'llari muhandisligi" o'quv qo'llanma. 2013 yil, Toshkent.
8. <https://gov.uz/oz/uzavtoyul/sections/ochiq-malumotlar-reyestri>

ИНТЕГРАЦИЯ АРАБИЗМОВ В РУССКИЙ ЛЕКСИКОН

Абдугофорова Иродахон Бахрамжон кизи - студентка
УзГУМЯ Факультет арабской филологии

Abstract: This article explores Arabic loanwords in the Russian language that have undergone full phonetic, morphological, and semantic adaptation. Special attention is given to words that have become so deeply integrated into everyday speech that their foreign origin is no longer recognized. Through selected examples, the paper analyzes the paths through which Arabic words entered Russian—often via intermediary languages—and the transformations they experienced along the way. The aim is to demonstrate how these elements became part of the Russian lexicon and to highlight the role of historical and cultural exchange in this process.

Key words: Arabisms, borrowings, vocabulary, Arabic, integration, adaptation, Russian

Аннотация: В статье рассматриваются арабские заимствования в русском языке, прошедшие глубокую фонетическую, морфологическую и семантическую адаптацию. Особое внимание уделяется тем словам, которые настолько прочно вошли в повседневную речь, что утратили восприятие как заимствованные. На основе конкретных примеров анализируются пути проникновения арабизмов в русский язык через различные языки-посредники, а также трансформации, которым подверглись лексемы на каждом этапе. Цель исследования — показать, как арабские элементы стали частью русского лексикона и какую роль играют историко-культурные контакты в этом процессе.

Ключевые слова: арабизмы, заимствования, лексика, интеграция, адаптация, русский язык

Лексический состав языка отражает не только внутренние процессы его развития, но и богатую историю культурных, научных и торговых взаимодействий. Заимствованные слова становятся своеобразными свидетельствами этих контактов, фиксируя влияние иных языков и цивилизаций на формирование национального лексикона. В русском языке можно обнаружить целый пласт слов, пришедших из арабского языка. Хотя арабский язык исторически не входил в число основных источников заимствований для русского, он оказал значительное влияние через посредничество других языков — прежде всего тюркских, персидского,

греческого, а позднее и европейских. Многие такие слова прошли долгий путь, трансформировались фонетически и семантически, полностью адаптировались к нормам русского языка и воспринимаются как исконные. Настоящая статья посвящена анализу арабизмов, которые стали неотъемлемой частью русского лексикона. На основе этимологического и семантического анализа рассматриваются механизмы их адаптации, а также роль культурных, исторических и лингвистических факторов в их проникновении и укоренении.

Языковое заимствование – это переход языковых единиц из одного языка в другой, и как отметил Л.П.Крысин, к внешним неязыковым причинам заимствования слов одного языка другим следует отнести наличие более или менее тесных политических, экономико-промышленных и культурных связей между народами – носителями языков.¹

1. Халат - название домашней или верхней одежды настолько привычно для русского уха, что его восточное происхождение часто остаётся незамеченным. Его этимология восходит к арабскому خُلْعَة (hil'a), что первоначально означало "жалованная одежда" или "дарственная мантия", которую вручали в знак особого отличия. Из арабского языка слово было заимствовано в турецкий, где оно приобрело форму chîlât, именно из турецкого языка, вероятно, через торговые и бытовые связи, "халат" проник в русский язык. В процессе своей адаптации слово сохранило основное значение верхней одежды, но его семантический спектр сузился до конкретного предмета гардероба, потеряв изначальный смысл "почётной мантии".

2. Попугай - название экзотической южной птицы, которое было заимствовано из голландского, куда слово raregaai попало из арабского ببغاء (babaghā'), что является звукоподражательным обозначением этой птицы, имитирующей речь. Слово претерпело фонетическую адаптацию, приспособившись к русской звуковой системе, но семантически сохранило своё первоначальное значение — название конкретной птицы.

3. Юбка - Исходным источником этого термина является арабское جُبَّة (jubba), что обозначало верхнюю одежду с широкими рукавами. Это демонстрирует значительное изменение формы и назначения предмета одежды на пути от Востока до современности. Из арабского jubba слово перешло в немецкий язык (Jurpe – куртка), из немецкого "юбка" была заимствована в польский язык (jurka), и именно из польского она пришла в русский язык. При этом в русском языке слово уже приобрело своё современное значение — предмет женской

¹ Л.П.Крысин *Русское слово: своё и чужое* – Москва 2004 – 26 с.

одежды, закрывающий нижнюю часть тела. Это семантическое преобразование является ключевым для понимания того, как изначально мужская, верхняя одежда трансформировалась в специфический элемент женского гардероба.

4. Матрац – это слово было заимствовано из немецкого (matratze) и параллельно из голландского (matras), о чем свидетельствует форма матрас. Немецкое и голландское слова восходят к арабскому مَطْرَح (maṭraḥ), что означало "место, где что-либо брошено" или "подушка". Это указывает на исходную функцию — брошенную на пол или землю подстилку для отдыха. В процессе адаптации в русском языке слово сохранило своё основное назначение, но утратило прямую связь с арабским корнем.

5. Маскарад - понятие "маскарад", прочно ассоциирующееся с европейскими праздниками и балами, на самом деле имеет свои истоки в арабском مَسْخَرَة (maskara) - "шутовство", "предмет насмешек". "Маскарад" проник в русский язык из французского (mascarade), куда, в свою очередь, он попал через итальянское посредничество. Это многоступенчатое заимствование демонстрирует сложный путь культурных явлений и соответствующих им названий. В процессе адаптации в русском языке слово сохранило свою семантическую основу, связанную с переодеванием и представлением, но получило специфическую европейскую коннотацию праздничного действия. Фонетическая и морфологическая ассимиляция позволили ему прочно закрепиться в русской культуре, полностью скрыв арабское происхождение.

6. Магазин - мы уже знаем, что даже такой далекий от русского язык, как арабский, дал нам много слов; магазин тоже восходит к арабскому مَخْزَن (makhzan) – «хранилище», «склад», хотя прежде чем попасть в русский это существительное осело в европейских языках, а к нам попало, видимо, из итальянского. Фонетическая адаптация позволила слову "магазин" утратить свою иноязычную окраску и стать неотъемлемой частью повседневной русской речи.

7. Цифра. Слово "цифра" является одним из ярчайших примеров глубокой интеграции арабизма в русский лексикон - для носителя русского языка оно воспринимается как исконное, что скрывает его истинное восточное происхождение. Изначально слово "цифра" восходит к арабскому صفر (ṣifr), что буквально означает "пустой", "ничто" или "ноль". Появление концепции нуля и позиционной системы счисления стало революционным достижением индийско-арабской математики. "Цифра" проникла в русский язык через польский (cyfra), куда, в свою очередь, это существительное было заимствовано из латинского

(cifra). Латинская форма получила своё начало от арабского *ṣifr*. К той же арабской основе восходит и русское слово шифр.

В процессе адаптации произошло значительное семантическое расширение: если в арабском *ṣifr* обозначало именно ноль, то в русском языке "цифра" приобрела более широкое значение — любой числовой знак (0, 1, 2, ..., 9).

8. Бисер - Слово "бисер", обозначающее мелкие декоративные бусины, прочно укоренилось в русском языке и народном творчестве, однако его происхождение указывает на далёкие восточные корни и первоначальное, менее благородное значение. Этот термин восходит к арабскому *بُصْرَة* (*buṣra*), что буквально переводится как "фальшивый жемчуг" или "стеклянные бусы". Такое обозначение подчёркивает имитационный характер материала, отличающий его от настоящего жемчуга. "Бисер" был заимствован в русский язык через тюркские языки, которые выступали важными посредниками в торговых и культурных связях между арабским миром и Восточной Европой. В тюркских языках слово сохранило значение мелких стеклянных украшений. В процессе своей адаптации в русском языке слово сохранило основную семантику — мелкие стеклянные бусины, используемые для украшения. Однако первоначальная коннотация "фальшивого" или "имитационного" материала со временем стёрлась, и "бисер" стал восприниматься как самостоятельный, ценный декоративный элемент. Полная фонетическая ассимиляция способствовала его глубокому освоению в русской культуре.

9. Жираф - название высокого африканского животного, "жираф", является ещё одним примером заимствования из арабского языка, которое сохранило своё первоначальное значение, но прошло через цепочку посредников. Этимологически слово восходит к арабскому *زَرَّافَة* (*zarāfa*), что означает "высокий" или "собравшийся" (отсылая к необычному строению шеи и ног животного). В русский язык "жираф" пришёл из французского (*girafe*). Французский язык, в свою очередь, заимствовал это слово из арабского. В процессе своей интеграции в русский лексикон слово "жираф" сохранило своё зоологическое значение без значительных семантических изменений. Его фонетическая адаптация была полной, что позволило названию этой экзотической птицы стать общеупотребительным и не вызывать вопросов о своём неславянском происхождении.

Анализ представленных примеров наглядно демонстрирует глубину и многообразие влияния арабского языка на русский лексикон. Эти заимствования, пройдя через множество посредников и адаптационных этапов, стали

органичной частью русского языка, утратив черты иноязычного происхождения. Каждый из рассмотренных случаев — это не просто лексема, но отражение исторических связей, научного и культурного обмена, торговых путей и транснационального общения. Такое исследование углубляет наше понимание внутренней динамики языка и его способности впитывать и трансформировать внешние элементы. Выявление глубоко ассимилированных арабизмов позволяет по-новому взглянуть на историю русского языка, а также на его открытость, гибкость и способность к культурному взаимодействию.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Крысин Л. П. Русское слово: своё и чужое – Москва 2004 – 888 с.
2. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. – М., 2003.
3. Г.А. Крылов Этимологический словарь русского языка – 2005 – 432с.
4. Баранов, Х. К. Арабскорусский словарь / Х. К. Баранов. – М. : Живой язык, 2007. – 944 с.

РОЛЬ ЛИТЕРАТУРЫ В ИЗУЧЕНИИ АРАБСКОГО ЯЗЫКА

Абдугаффарова Ирода Бахромжон қизи

Студентка 2 курса УЗГУМЯ,
направление «Арабская филология»

Ключевые слова: арабский язык, литература, культура, Нагиб Махфуз, межкультурная коммуникация.

Аннотация: В статье рассматривается значение литературы в изучении арабского языка. Подчеркивается роль классических и современных произведений в формировании языковой и культурной компетентности студентов. Отмечается, что творчество Нагиба Махфуза отражает социальные и культурные процессы XX века и служит ценным материалом для изучения. Использование художественных текстов расширяет словарный запас, развивает чувство стиля и способствует межкультурной коммуникации

Keywords: Arabic language, literature, culture, Naguib Mahfouz, intercultural communication.

Abstract: The article discusses the importance of literature in the study of Arabic. It emphasizes the role of classical and modern works in shaping students' linguistic and cultural competence. It is noted that Naguib Mahfouz's works reflect the social and cultural processes of the 20th century and serve as valuable material for study. The use of literary texts expands vocabulary, develops a sense of style, and promotes intercultural communication

ВВЕДЕНИЕ

Изучение арабского языка представляет собой не только освоение грамматики, фонетики и лексики, но и знакомство с богатым культурным наследием, в котором этот язык функционирует. Литература в этом процессе занимает особое место, так как именно в художественных текстах язык раскрывается наиболее полно и живо. Через литературу учащиеся получают доступ к образцам высокой письменной речи, к разнообразию жанров и стилей, а также к отражению исторических и современных реалий арабского общества. Несмотря на то, что традиционно в преподавании акцент делается на учебниках, грамматических пособиях и диалогах, включение литературных текстов в образовательный процесс открывает дополнительные возможности для формирования языковой и культурной компетенции.

Целью данного тезиса является определение роли литературы в изучении арабского языка как средства развития языковых навыков и культурного сознания студентов.

Классическая арабская литература (поэзия доисламского периода, тексты «золотого века» арабской культуры, философские трактаты и художественная проза средневековья) представляет собой фундамент для понимания литературного арабского языка. Она позволяет студентам освоить сложные синтаксические конструкции, богатый лексический запас и стилистические особенности языка. Особое значение имеет арабская поэзия, которая отличается ритмической строгостью, метафоричностью и разнообразием художественных средств. Изучение стихов даёт возможность развивать чувство языка, внимание к звучанию и структуре речи. Кроме того, работа с классическими произведениями позволяет студентам понять эволюцию арабского языка и увидеть, как формировались литературные нормы, которые используются до сих пор.

Современные романы, рассказы и драматургия отражают живую динамику развития арабского языка и общества. Они показывают взаимодействие литературного стандарта с разговорной речью, позволяют увидеть изменения в лексике, стиль и мировоззрение современных авторов. Важное место занимает творчество египетского писателя и лауреата Нобелевской премии Нагиба Махфуза. Его произведения, в частности «Каирская трилогия», демонстрируют, как литературный арабский язык используется для описания повседневной жизни, социальных изменений и культурных процессов XX века. Анализ этих текстов даёт возможность студентам расширить словарный запас, познакомиться с социально значимой лексикой и научиться воспринимать язык в его естественном контексте. Таким образом, современная литература обеспечивает баланс между изучением литературного языка и погружением в культурный контекст арабских стран.

Изучение литературы играет важную роль в формировании межкультурной компетентности. Через художественные тексты студенты знакомятся с образом жизни, ценностями, традициями и менталитетом арабского общества. Это помогает преодолеть культурные барьеры и формирует способность к диалогу с носителями языка. Литературные произведения учат видеть мир глазами другого народа, что способствует развитию толерантности и расширению мировоззрения. Например, в произведениях Нагиба Махфуза отражены процессы урбанизации и изменения традиционного уклада.

Использование литературы в процессе изучения арабского языка имеет несколько практических преимуществ: расширяет словарный запас и помогает усваивать редкие и образные выражения; формирует навык чтения аутентичных текстов; развивает чувство стиля и внимание к структуре речи; стимулирует интерес к культуре и мотивирует к дальнейшему изучению языка; позволяет сочетать изучение языка с осмыслением культурных и социальных реалий. Таким образом, литература является универсальным инструментом, который объединяет языковую, культурную и воспитательную функции.

Заключение

Литература играет фундаментальную роль в изучении арабского языка. Она не только обеспечивает студентов аутентичным языковым материалом, но и способствует формированию культурного понимания. Классические произведения помогают освоить литературный стандарт, современные тексты раскрывают актуальные социальные и культурные процессы. Включение литературных текстов в образовательную практику делает процесс изучения арабского языка более глубоким, мотивирующим и целостным, а также подготавливает учащихся к полноценному межкультурному взаимодействию.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Махфуз, Н. *Каирская трилогия* (в 3 т.: «Мужду двумя дворцами», «Дворец желаний», «Сахарный переулок»). — Каир: Dar al-Shorouk, 1989. (рус. пер.: Москва: Радуга, 2002).
2. Gullian Lazar Literature and language teaching, a guide for teachers and trainers
3. Роль изучения зарубежной литературы в формировании межкультурной компетенции студентов / Мурадова А. К., Шамилёва Р. Д. Управление образованием: теория и практика.

BOLALARDA OQSIL – ENERGETIK YETISHMOVCHILIK: SABABLARI, KLINIK KO'RINISHI VA DAVOLASH

Boyxonova R.S , Abdusalomova F.O.

Samarqand davlat tibbiyot universiteti. Samarqand. O'zbekiston.

Kalit so'zlar: Oqsil-energetik yetishmovchilik (OEY), bolalar, antropometriya, klinik belgilar, tana vazni, prenatal shakllari, postnatal shakllari.

Annotatsiya: Ushbu maqola butun dunyoda oqsil-energetik yetishmovchilik (OEY) muammosiga tibbiy va ijtimoiy nuqtai nazardan yondashuvlarni tahlil qiladi. Dunyo mamlakatlarida OEYning tarqalishi, diagnostikasi, davolash yondashuvlari va oldini olish strategiyalari ko'rib chiqiladi. ESPEN ko'rsatmalari, PROMISS loyihasi va GLIM tashxisi kabi ilg'or yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, Nutri-Score oziq-ovqat belgilash tizimi va ijtimoiy siyosatdagi o'zgarishlar haqida ma'lumot beradi. Maqola OEYni samarali boshqarish uchun integratsiyalashgan yondashuvlarning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Dolzarbligi: Oqsil-energetik yetishmovchilik (OEY) butun dunyoda bolalar sog'lig'i uchun jiddiy muammo hisoblanadi, ayniqsa besh yoshgacha bo'lgan bolalar orasida keng tarqalgan. OEY normal o'sish va rivojlanishni buzadi, immun tizimini zaiflashtiradi hamda kasallik va o'lim xavfini oshiradi. OEY xavfi ostidagi bolalarni erta aniqlash va o'z vaqtida aralashuvlarni amalga oshirish, ularning qisqa va uzoq muddatli salomatlik natijalarini yaxshilash uchun muhim ahamiyatga ega.

Maqsad: Ushbu tadqiqotning maqsadi — bolalarda oqsil-energetik yetishmovchilikning asosiy antropometrik ko'rsatkichlarini klinik va anamnestik ma'lumotlar hamda patologiya og'irligiga qarab o'rganishdir.

Materiallar va usullar: Tadqiqot Samarqand viloyati Ko'p tarmoqli bolalar klinik shifoxonasida o'tkazildi. Tadqiqotga OEY bilan tashxislangan 80 ta bola kiritildi. Bolalarning antropometrik ko'rsatkichlari — tana vazni, tana bo'yi, ko'krak hajmi va yosh hamda jins bo'yicha o'sish persentillari — o'lchab, OEY og'irligiga qarab tasniflandi. Klinik ma'lumotlar, shu jumladan prenatal va postnatal tarix, OEY shakllarini ajratish uchun baholandi.

Tadqiqot natijalari va ularning muhokamasi: Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

Jins bo'yicha taqsimot: OEY holatlari qizlarda ko'proq kuzatildi.

Yosh guruhi: 7-12 oyli bolalarda OEY eng ko'p uchradi.

OEY shakllari: Prenatal va postnatal shakllar ajratildi.

Prenatal OEY intrauterin rivojlanish sekinligi bilan bog'liq bo'lib, tana vazni, bo'yi va ko'krak hajmi kichikroq bo'lgan.

Postnatal OEY ko'proq tug'ilganidan keyingi noto'g'ri ovqatlanish va parvarish bilan bog'liq edi.

Og'irlik va antropometrik ko'rsatkichlar: Antropometrik o'lchovlar patologiya og'irligi bilan mos keldi, bu ularni tashxis va monitoringda samarali vosita sifatida ko'rsatadi.

OEYning tarqalishi ishlatiladigan indikatorlarga qarab farq qiladi. 5 yoshgacha bo'lgan bolalarning taxminan 22% da o'sishning kechikishi (yoshga nisbatan past bo'y) kuzatiladi va 6,7% bolalarda ishtaha yo'qligi (yoshga nisbatan past tana vazni) aniqlanadi .

Dunyo bo'yicha bolalarning 12,6%da vazn yetishmovchiligi mavjud, lekin bu ko'rsatkich mamlakatlar darajasida sezilarli farq qiladi: yuqori daromadli mamlakatlarda 0,8%, past daromadli mamlakatlarda 19,3%, Janubiy Osiyo mamlakatlarida esa 27,4%

Yangi tug'ilgan va chaqaloqlar eng sezgir guruh hisoblanadi: malnitsiya dunyo bo'yicha 5 yoshgacha bo'lgan bolalarning barcha o'lim holatlarining taxminan 45% sababi hisoblanadi.

Hozirgi kunda malnitsiyaning uzoq muddatli salbiy oqibatlari ham tan olinmoqda. Masalan, bolalikda malnitsiyani boshdan kechirgan insonlar kattalikda infeksiyaga bog'liq bo'lmagan kasalliklar — yurak kasalliklari va diabet rivojlanishiga ko'proq moyil bo'ladi. Shu bilan birga, ular rivojlanish va kognitiv salohiyatni to'liq amalga oshira olmaslik xavfi ostida bo'ladi.

Shu sababli, OEYni oldini olish va davolash jahon sog'liqni saqlash tizimining asosiy global ustuvorligi hisoblanadi va bu masala Global Nutrition Report (GNR) hisobotida ham alohida ta'kidlangan.

Bolalarda OEYni aniqlash va xavf guruhidagi bolalarni belgilash samarali davolash va qo'llab-quvvatlashning birinchi va eng muhim qadamidir. Shu maqsadda antropometriya – tana o'lchami va shaklini o'lchash – keng qo'llaniladi.

Garchi antropometriya malnitsiya darajasini bilvosita va mukammal bo'lmagan tarzda ko'rsatadigan indikator bo'lsa-da, u amaliy, foydali va klinik hamda dasturiy sharoitlarda keng qo'llaniladi. Turli antropometrik ko'rsatkichlarning o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjud. Hech biri «oltin standart» hisoblanmaydi: eng muhim jihat shundaki, ular qanchalik aniqlik bilan salbiy oqibatlarni, xususan o'lim xavfini, oldindan bashorat qila oladi.

Adabiyot ma'lumotlariga asoslanib, ba'zi prenatal OEY holatlari postnatal shaklga o'tishi mumkinligi inobatga olinib, biz OEY bilan og'rikan bolalarning asosiy antropometrik ko'rsatkichlarini tahlil qildik.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, OEYning asosiy qismini I daraja (43,7%) va II daraja (41,5%, $P>0,05$) tashkil etgan, III daraja esa kamroq (14,8%, $P<0,05$).

Turli darajadagi OEYda qizlar nisbati mos ravishda I darajada 52,5%, II darajada 58,9% va III darajada 53,3% bo'lib, ular o'g'il bolalarga nisbatan ko'proq kuzatilgan ($P>0,05$); o'g'il bolalar nisbati esa mos ravishda 47,5%, 41,1% va 46,7%ni tashkil qilgan.

Bizning materialimizda OEY hayotning yosh bosqichlariga qarab quyidagicha taqsimlangan: 1–3 oyda 10,4%, 4–6 oyda 25,9% ($P<0,05$), 7–9 oyda 40,7% ($P<0,01$) va 10–12 oyda 25,0% ($P>0,05$). Shunday qilib, OEYning asosiy qismi 7–12 oylik bolalarda kuzatilgan — 51 bola (63,7%), 1–6 oyli bolalar esa 39 bola (36,5%, $P<0,001$) ni tashkil qilgan.

Xulosa: Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, bolalarda OEYni erta aniqlash va kompleks yondashuv orqali davolash bolalar salomatligini yaxshilash va uzoq muddatli salbiy oqibatlarining oldini olishda muhimdir. Antropometrik ko'rsatkichlarni o'rganish va ularni klinik amaliyotda qo'llash, OEYni tashxislash va davolashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Muhokama: Antropometrik ko'rsatkichlar bolalarda OEYni tashxislash va monitoring qilishda asosiy vosita bo'lib qolmoqda. Tadqiqot shuni tasdiqladiki, tana vazni, bo'y va ko'krak hajmini tizimli o'lchash orqali OEYni erta aniqlash, og'irlikni baholash va davolash rejasini individualizatsiya qilish imkonini beradi.

Dunyo bo'ylab, jumladan Yevropada o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki:

OEYni erta aniqlash va davolash uchun ESPEN (European Society for Clinical Nutrition and Metabolism) ko'rsatmalari samarali qo'llanilmoqda.

Nutri-Score tizimi va sogʻlom ovqatlanish kompaniyalari bolalar va ota-onalarda sogʻlom ovqat tanlash odatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda maktab ovqatlanish dasturlari va oqsil qoʻshimchalari bolalar orasida OEYni kamaytirish uchun muhim strategiya sifatida ishlatilmoqda. Bolalarda malnitsiya bilan bogʻliq antropometrik koʻrsatkichlarning dinamikasi oʻzgaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Mennitti, L.V.; Oliveira, J.L.; Morais, C.A.; Estadella, D.; Oyama, L.M.; Oller do Nascimento, C.M.; Pisani, L.P. Homiladorlik va/yoki laktatsiya davrida onaning parhezidagi yogʻ kislotalari turlari va avlodning metabolik natijalari. *J. Nutr. Biochem.* 2019; 26: 99–111.
2. Black RE, Victora CG, Walker SP, Bhutta ZA, Christian P, de Onis M va boshq. Past va oʻrta daromadli mamlakatlarda onalik va bolalik davridagi yetishmovchilik va ortiqcha vazn. *Lancet.* 2023; 382(9890): 427–451.
3. Grey K, Gonzales GB, Abera M, Lelijveld N, Thompson D va boshq. Bolalikda ogʻir malnitsiya yoki ocharchilik va kattalikda yurak-qon tomir va metabolik kasalliklar: tizimli sharh. *BMJ Global Health.* 2021; 6(3): e003161.
4. Kirolos A, Goyheneix M, Kalmus Eliaz M, Chisala M, Lissauer S va boshq. Bolalikdagi malnitsiyadan keyingi neyro-rivojlanish, kognitiv, xulq-atvor va ruhiy salomatlikdagi buzilishlar: tizimli sharh. *BMJ Global Health.* 2022; 7(7): e009330.
5. Global Nutrition Report 2022, Koʻrsatmalar, Elsevier [yangilangan: 2023/01/30; murojaat qilingan: 2023 yil 27 yanvar].
6. WHO. Jahon sogʻliqni saqlash tashkiloti ekspertlar qoʻmitasi (1995) Jismoniy holat: antropometriyadan foydalanish va talqin. Jeneva, 1995 [murojaat qilingan: 2020 yil 27 yanvar].
7. Damhuis SE, Ganzevoort W, Gordijn SJ. Anormal homiladorlikdagi oʻsish: yoshga nisbatan kichik, homiladorlikda oʻsish cheklangan, yoshga nisbatan katta: taʼriflar va epidemiologiya. *Obstet Gynecol Clin North Am.* 2021; 48(2): 267–279.
8. Kerac M, McGrath M, Connell N, Kompala C, Moore WH. “Ogʻir malnitsiya”: chuqur oʻylash, sodda muloqot qilish. *BMJ Glob Health.* 2020; 5(11).
9. Briend A, Maire B, Fontaine O, Garenne M. 5 yoshgacha boʻlgan bolalarda yuqori xavfli malnitsiyani aniqlash uchun qoʻlning oʻrta yuqori aylanasini va boʻyga nisbatan vaznni oʻlchash. *Maternal & Child Nutrition.* 2012; 8.
10. World Bank: 5 yoshgacha bolalarda vazn yetishmovchiligi tarqalishi (%),

ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR NUTQINING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK VA LINGVISTIK TAVSIFI

Muhammadjonova Dilafruz Farhodjon qizi

Qo'qon DU Maxsus pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada eshitish nuqsonining kelib chiqish sababi, tasnifi, nuqsonning o'rganilganlik darajasi, olimlarning shu borada yuritgan fikrlari tizimli ravishda yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: nutq, ko'rish, eshitish, kar, nutqiy muloqot, surdopedagogika, maxsus ta'lim.

Inson va atrof muhit doimiy ravishda aloqada bo'lib, u ko'rish, eshitish, teri, ta'm, hid bilish, harakat analizatorlari orqali amalga oshiriladi.

Eshitish analizatori insonning barcha a'zolari ichida eng ahamiyat-lilaridan sanalib, uning asosiy vazifasi nutqni idrok qilishdan iboratdir. To'laonli eshitish nutq shakllanishining omili sanaladi. Nutq orqali esa insonning so'z-mantiqiy tafakkuri, umumiy va ruhiy rivojlanishi sodir bo'ladi. Moddiy dunyodagi narsa va hodisalar ongimizda aks etib, bular so'z shaklida ifodalanadi, til hodisalari vositasida namoyon bo'ladi. Inson o'zi ko'rgan va ta'sirlangan buyum va hodisalarni so'z yordamida nomlab, mazmuni haqidagi taassurotlarini obrazlar, fikrlar, tushunchalar, tasavvurlar ko'rinishida anglash, ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Har qanday buyum, hodisaning miyada aks etishi va ongda mustahkam o'rnashib qolishida nutq yetakchi vosita hisoblanadi. Shuningdek, u tafakkur quroli, muloqot jarayonida fikrni ifodalash, biror narsani bildirish, anglatish va ta'sir ko'rsatish quroli bo'lib ham xizmat qiladi. Fikrlash qobiliyati nutqiy rivojlanish zahirida paydo bo'lishi sababli u inson tafakkurining rivojlanish darajasini belgilab beradi.

Surdopedagogika tarixiga nazar tashlasak, turli davrlarda eshiti-shida muammosi bo'lgan bolalarni tadqiqot ob'ekti sifatida o'rgangan pedagog va olimlardan J.Kardano, V.I.Fleri, J.Itar, Ya.T.Speshnevlar ular orasida u yoki bu holda murojaat etilgan nutqni tushuna oladigan, qisman lug'at boyligiga ega bo'lgan, ba'zan, hatto, sodda jumlar tuza oladigan bolalar borligini, agar nutq ularga qarata balandlatilgan holda aytilsa, bunday bolalar ta'lim-tarbiyasining barcha muammolari hal etilishi mumkinligini ta'kidlab, eshitishi qisman buzilgan bolalarga, ular nutqining o'ziga xos rivojlanishiga alohida e'tibor qaratgan-liklariga guvoh bo'lamiz . V.I.Fleri bola shaxsining shakllanishi uchun atrofidagi yaqinlari va, ayniqsa, onasi alohida g'amxo'rlik, e'tibor

ko'rsatishlari zarurligi hamda kar bola nutqining rivojlanishi uchun ilk yosh davri alohida o'rin tutishini ta'kidlagan holda: «Kar-soqov bola qancha kichik bo'lsa, uning o'zlashtirish layoqati shuncha yuqori bo'ladi», - deb yozadi. Olim, shuningdek, dastlabki so'zlarni bola ko'rish asosida taqlidan o'zlashtirishi lozimligini alohida qayd etadi.

Eshitishda muammosi bo'lgan bolalar nutqiy rivojlanish masalalari bir necha asrlar mobaynida ko'plab o'qituvchi va metodistlarning e'tiborini jalb qilganiga qaramay, bu muammoning yechimiga, ya'ni maxsus maktablardagi ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish bo'yicha yondashuvlarning yangi yo'nalish olishiga L.S.Vigotskiyning maxsus ta'lim tizimi masalalarini yoritib bergan qator asarlari turtki berdi. Olim maxsus maktablardagi og'zaki nutqni rivojlantirishga mo'ljallangan usul bolaning sermazmun hayoti, uning qiziqishlari bilan bog'liq bo'lmagan sharoitda olib borilishiga e'tibor qaratib, nutqni ijtimoiy hayotda ishtirok etmagan holda egallash, qirg'oq bo'yida turib suzishni o'rganish holatiga qiyoslab, ijtimoiy muhit hamda uning tuzilishi har qanday tarbiya tizimining pirovard hamda hal qiluvchi omili ekanligini alohida qayd etadi: «Bola hayotini shunday tashkil etish lozimki, unga nutq zarur va qiziqarli bo'lsin. Ta'limni bola qiziqishlariga qarshi emas, ushbu qiziqishlar tomon yo'naltirish lozim. Umuminsoniy nutqqa nisbatan ehtiyojni yuzaga keltirish zarur, shundagina nutq paydo bo'ladi. Nutq muloqotga kirishish va fikrlash asosida, murakkab hayotiy sharoitlarga moslashish natijasida yuzaga keladi».

L.S.Vigotskiy ushbu sharoitni yaratishda sog'lom (me'yordagi) bolaning nutqiy rivojlanish bosqichlariga tayangan holda ish ko'rish lozim ekanligi haqida quyidagi fikrlarni bildiradi: «Birinchil planga, eng avvalo, bolaning bola ekanligi va shundan so'nggina kar-soqov ekanligi holati qo'yiladi. Bu shuni anglatadiki, bola, eng avvalo, umumiy qiziqish, layoqat, shuningdek, me'yordagi bola yoshi qonuniyatlariga muvofiq holatda o'sishi, rivojlanishi va tarbiyalanishi hamda xuddi shu jarayonda nutqni egallab borishi lozim. Bolalar o'zlarining muayyan sifat va ko'nikmalarini rivojlantirishga ehtiyoj sezishlari lozim.

Yuqoridagilar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, eshitishda muammosi bo'lgan bolalarni tallafuzga o'rgatish kabi masalalar ijtimoiy tarbiya zaminidagina o'zining to'g'ri yechimini topadi.

ko'p saqlangan bo'ladi. Nutqiy muloqot tajribasiga ega bo'lgan bolalar tanish bo'lgan so'z va jumalarni ma'nosiga ko'ra tushunishlari sababli, murojaat etilgan nutqni yaxshiroq idrok etish imkoniyatiga ega bo'lib, ular atrofdagilarda yaxshi eshituvchi sifatida taassurot qoldirishlari mumkin. O'z navbatida, bolaning eshitish qoldig'i qancha yaxshi saqlangan bo'lsa, unda atrofdagilar nutqiga taqlid qilishi asosida

mustaqil ravishda nutqni egallab borish imkoniyati shuncha yuqori bo'ladi. Uchinchidan, bolaning eshitish qoldig'idan nutqni egallash uchun foydalanish imkoniyati uning eshitish muammosini baholash mezonini hisoblanadi. Shunga ko'ra eshitishi to'liq yo'qolgan (kar) bolalar bilan eshitishi qisman buzilgan (zaif eshituvchi) bolalarni chegaralashda aynan eshitish va nutqiy rivojlanish omillari hisobga olinadi. Karlik eshitishning turg'un yo'qolishi bo'lib, unda mustaqil holda nutqni egallash, hatto quloqqa yaqin bo'lgan masofadagi nutqni ravshan idrok etishning imkoniyati bo'lmaydi. Total (to'liq) karlik, xuddi total ko'zi ojizlik uchramagani kabi, juda kam uchraydigan hodisadir. Ko'pincha karlikda baland nutqiy bo'lmagan tovushlarni, quloq suprasiga yaqin masofadagi ba'zi nutqiy tovushlarni idrok etish darajasida bo'lgan eshitish qoldiqlari saqlanib qoladi. Audiometrik tekshiruv eshitishning 80 db. (desibel – tovushni idrok etishni o'lchashda qo'llanuvchi o'lchov birligi)dan yuqori darajada yo'qolganini ko'rsatadi.

Qator tadqiqotlar zaif eshituvchi bolalar tallafuzga o'rgatish xususiyatlari hamda bunday o'ziga xoslikka mos kelmaydigan mavjud o'qitish jarayonini taqqoslash natijasida tilni maxsus o'qitish muammolarining ilmiy jihatdan hal etilishi: uni psixologik, lingvistik, psixolingvistik, umumdidaktik hamda metodik nuqtai nazardan ishlab chiqilishiga asos bo'lib xizmat qildi. Ushbu tavsiya etilgan metodikalar asosida yangi tur – zaif eshituvchi bolalar maktablari uchun qator darsliklar va ularni olib borish imkonini beruvchi metodik tavsiyalar yaratildi.

Zamonaviy surdopedagogikaning nazariy asoschilari eshitishida muammosi bo'lgan bolalarning ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topishlarining muhim omili – tallafuzga o'rgatish ishlarining samaradorligi bevosita tarbiyalanuvchining oila a'zolari, xususan, ota-onalarning farzandlari bilan muntazam ravishda shug'ullanishlariga bog'liqligini alohida qayd etadilar. Jumladan, S.A.Zikov til o'qitishdagi yuqori muvaffaqiyatlar faqatgina maxsus muassasalarda tashkil etilgan nutqiy muhit orqali emas, balki bevosita ota-onalar va atrofdagilarning ishtiroki orqali ta'minlanishini uqtirsa, R.M.Boskis: «Nutqqa o'rgatish ishlarini o'qituvchi ota-onalar bilan hamkorlikda amalga oshirishi lozim», -deb ta'kidlaydi.

Aynan yangi davr surdopedagogikasida oila va maxsus ta'limning bola tarbiyasi borasidagi mushtarakligi zarurati anglandi: ota-onalar surdopedagoglar tomonidan belgilangan yo'l va ko'rsatmalarsiz farzandlarining tarbiyasida va, xuddi shunday tarzda, surdopedagoglar ota-onalar ishtirokisiz o'z faoliyatlarida muvaffaqiyatga erisha olmaydilar. Ilk yoshdagi eshitishida muammosi bo'lgan bolalar ta'lim muassasalari asoschilari tomonidan yaratilgan maqola hamda metodik tavsiyalar

kar va zaif eshituvchi bolalar ota-onalariga o'z farzandlarining tarbiyasini qanday tashkil etishlari, nutqini rivojlantirish yo'llari kabi masalalarni yoritib berdi.

Respublikamizda surdopedagogikaning ilmiy asoslanishi o'tgan asrning 80-yillaridan boshlandi. Milliy surdopedagogikamizda olib borilgan qator tadqiqotlar mamlakatimizda mavjud eshitishida muammosi bo'lgan bolalar maxsus maktab-internatlar ta'lim-tarbiya jarayonini hududiy sharoitlar, o'zbek tili xususiyatlariga mos holda takomillashtirish yo'l va vositalarini ilmiy jihatdan asoslab berishga yo'naltirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Muhammadjonova, Dilafruz. "ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASH BO'YICHA BO'YICHA METODIK TAVSIYALAR." Решение социальных проблем в управлении и экономике 4.2 (2025): 124-128.
2. Farkhodjanovna, Muhammadjonova Dilafruz. "Correctional pedagogical work on the development of oral speech of children with hearing impairment." International Journal of Pedagogics 5.03 (2025): 7-10.
3. Dilafruz, Muhammadjonova. "SPEECH PREPARATION OF PRESCHOOL CHILDREN WITH HEARING DEFECTS FOR SCHOOL-AS A PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL PROBLEM." International Journal of Pedagogics 4.11 (2024): 87-89.
4. Мухаммаджонова, Дилафруз. "ПРОВЕРКА ГОТОВНОСТИ ДЕТЕЙ К ШКОЛЬНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ." Multidisciplinary Journal of Science and Technology 5.2 (2025): 97-100.
5. Farkhodjanovna, Muhammadjonova Dilafruz. "INTERACTIVE METHODS FOR THE DEVELOPMENT OF EDUCATION OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS." Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research 11.11 (2024): 175-181.
6. Muhammadjonova, Dilafruz. "Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sezgi va idrok xususiyatlarining o'ziga xosligi." *Science promotion* (2023).

FARD. QIT'A. MUSTAZOD JANRLARI XUSUSIDA

Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna Termiz davlat universiteti akademik litsiy on tili va adabiyot fani o'qituvchisi abduraxmonovamavludao@gmail.com

ANNOTATSIYA

Fard, qit'a, mustahzod janrlari haqida ma'lumot berildi, ularning xususiyatlari, uslubiy jihatlari o'rganildi. Fard - arabcha so'z va yagona, yakka, tanho ma'nolarini anglatadi, fard ilk so'zlar bor misrada iborat bulgan ekan. Fard she'riyatning kichik turi sifatida mumtoz adabiyotda ancha mashhur bo'lib, uning mavzular olami keng va qator muammolar tevaragida bahs yuritish bilan ajralib turadi. Fard - odob-axloq, ta'lim-tarbiya, ishq- muhabbat, adolat va ma'naviy poklik mavzularida bitilib, ezgulik g'oyalari targ'ib qiladi. **Qit'a** - boshqa bir nomi muqatta', ko'pligi muqattaot, arabcha so'z va u parcha ma'nosini beradi. **Mustazod** - uning lug'aviy ma'nosi ziyod, ortiq, ortirma va ilova yoki qo'shimcha qilmoq demakdir, u janr sifatida o'z taraqqiyoti jarayonida bir tomondan xalq ijodiyoti bilan ikkinchi tarafdin g'azal janri bilan uzviy bog'likdik kasb etadi.

Kalit so'zlar: Qit'a, farq, bayt, g'azal, mustahzod, adabiy meros, fardiyot, mufradot

Fard - arabcha so'z va yagona, yakka, tanho ma'nolarini anglatadi, fard ilk so'zlar bor misrada iborat bo'lgan ekan. (Boboev Yu. Muqaddimai adabiyotshinosy. -Dushanbe: Irfon, 1974. -S. 166). Fardning ko'pligi fardiyot, mufradot ekanligi ham ko'plab manbalarda ifodasini topgan (Nosirov O, Jamolov S, Ziyoviddinov M. Uzbek klassik she'riyati janrlari. -Toshkent: O'kituvchi, 1974. -B. 170; Musulmonkulov R. Nazariyai jinsho va janrhoi adaby.-Dushanbe: Maorif, 1987.-S. 41 -42). Boshqa bir manshada fardning ko'pligi afrod va fard - bashar (odamlar) ma'nosini anglatishi (Musulmoniyon R. Nazariyai adabiyot. -Dushanbe: Maorif, 1990. -S. 158-160) yoki "har fardi bashar" - "har bir odam" kabi ko'rinishlari borligi ham o'z e'tiborini topgan. Tojik adabiyotshunosi, professor V. Asroriy fardni bayt bilan bilgan xolda uni fardbayt deb atashgacha yetib boradi(Adabiyot va fol'klor.-Dushanbe: Irfon, 1967. -S. 146).

Fard she'riyatning kichik turi sifatida mumtoz adabiyotda ancha mashhur bo'lib, uning mavzular olami keng va qator muammolar tevaragida bahs yuritish bilan ajralib turadi. Fard - odob-axloq, ta'lim-tarbiya, ishq- muhabbat, adolat va ma'naviy poklik mavzularida bitilib, ezgulik g'oyalari targ'ib qiladi. Fardlarda ayni paytda zamondan shikoyat va adolatsizlikdan nolish kabilar ham ko'zga tashlanadi, goho fard orqali ta'rix ham aytilgan hadisalar ham bor. Fard mundarijasining asosiy shartlaridan biri shoirona

ruh, hayotiy namuna, ibratomuz ma'nolar tajassumidir. Uning she'riy shakl sifatidagi rivoji quyidagilardir: birinchi - shoir badiha yo'li bilan bir bayt she'r aytadi va uning davom ettirilishga zarurat kolmaydi, ya'ni tugallanmay qolishi mumkin.

Ikkinchi - muallif "asar yozish jarayonida ma'lum fikr xulosasiga oid yakuniy ikki misra she'r to'kishi ehtimol, ya'ni qissadan hissa chiqariladi. Uchinchi - suxandon, ijodkor yoki olim o'zining ipmiy risolasini yaratish jarayonida ma'lum fikr targ'ibi yoki badiiy ifoda uchun bir bayt she'r keltirishi mumkin. Masalan, Amiriy "Dahnoma"sining har bir nomasi yakunida bitta fard ilova etiladi va shu bilan o'sha nomaga xotima yasaladi. To'rtinchi - shoir biror voqea lavhasiga oid mulahazasini bir bayt qobig'ida jamlaydi yoki ma'lum bir to'qilgan bayt navbatdagi ajoyib bir qasidaning maydonga kelishini ta'minlashi muqarrar. Bu hodisa ko'pincha mumtoz she'riyatda bayt ul-qasida - qasida bayti nomini olgan, ammo ba'zan yuqorida aytilgan o'sha bayt davom ettirilmay shu tarzda qolib ketish holati ham uchrab turadi va u o'z fardligicha qoladi. Keyingi yillarda Lutfiyning yangi topilgan fardlari marhum adabiyotshunos E. Ahmadxo'jaev tomonidan ommalashtirildi va fard goho mustasno tariqasida uchramasa, asosan, juft holda qofiyalanadi. Misol:

*Yetar chu rizqing, agar xoraduru gar yoqut,
Uzunga yuklama anduh tog'in, istab kut.*

* * *

*Yuqar yamonlig' angakim, kirar yamon el aro,
Ko'mur aro urg'on qilur ilgini karo.*

* * *

*Dunyovu uqba ikkisi jam o'lmas, ey rafiq,
Kimki ikki kema uchin tutar, bo'lur g'ariq. (Alisher Navoiy)*

Qit'a - boshqa bir nomi muqatta', ko'pligi muqattaot, arabcha so'z va u parcha ma'nosini beradi, u g'azal yoki qasida qismiga o'xshaydi, matla' va maqta'i bo'lmaydi, kichik she'riy shakl, uning oxirida taxallus ham keltirilmaydi (Boboev Yu. Muqaddimai adabiyotshinosy.-Dushanbe: Irfon, 1974.-S.176). Yu.Boboevning ayni shu risolasida qit'aning ikki baytdan o'n sakkiz baytgacha bo'lishi va qofiyalanish tartibi a-b, variant-b, g-b tarzida ekani ko'rsatiladi. Boshqa bir manbada qit'a - parcha, qism, juzv ekani va ikki, ya'ni butun she'rdan ajratib olingan parcha yoki mustaqil adabiy tur ma'nosida ishlatilishi aytiladi. Qit'a dubaytiy yoki rubiyga o'xshab muayyan baytlar mikdoriga ega emas, balkim u ikki va undan ortiq baytlada yoziladi, inchunin u turli vaznlarda bo'lishi mumkin (Musulmoniyon R. Nazariyai adabiyot- Dushanbe: Maorif, 1990.-S. 165-168). Qit'aga professor A. Fitratning ta'rifi: "azalning birinchi bayti bo'lmasa qolgani qit'a bo'ladi, boshqacha aytganda, qofiyasi har baytning oxirida

bo'lib, birinchi misrai qofiyasiz bo'lgan tizmalarga qit'a deyiladi. Ko'prok talabnomalar chaqirish bitiklari, nasihatlar qit'a shaklida yozilgandir" (Adabiyot qoidalari. - Toshkent: Uqituvchi, 1995.-B.50). Boshqa bir qo'llanmada: "Qit'a arabcha so'z bo'lib, bo'lak, qism, parcha ma'nolarini anglatadi. Qit'a lug'atlarda 1-parcha(adabiy asar); 3-kichin she'r; 3-musiqqa asari deb izohlanadi. Bu - she'riy tur rus va G'arbiy Yevropa she'riyatidagi fragment(parcha) deb nomlangan she'rlarga o'xshaydi. Odatda qit'a ikki va undan ortiq baytdan iborat bo'ladi (a-b, variant-b, g-b), ba'zan esa a-a, b-b, variant-v tizimida qofiyalanadi (Nosirov O, Jamolov S, Ziyoviddinov M. Uzbek klassik she'riyati janrlari.-Toshkent: Uqituvchi, 1979.-B. 153-154). Umuman olganda, qit'a - qadimiy she'r turi, u ixcham bkladi, unda fikr lo'nda va aniq bayon etiladi, murakkab usullar, kochiriq- kinoyalar deyarli uchramaydi, tasvir obe'kti bevosita ko'rsatiladi, baxolanadi, voqea-hodisalar asliga monand ifodalanadi(BoboevT. Adabiyotshunoslik asoslari. -Toshkent: O'zbekiston, 2002. -B. 485-486).

O'zbek mumtoz adabiyotida qit'aning ilk namunasi Xorazmiyning "Muhabbatnoma" (1353) asarida uchraydi, mana o'sha qit'a:

*Tama' dominda qolur qush emasmen,
Tilim ayvon uza uchqon humomen.
Qilichtek til bila tuttum jahonni,
Qanoat mulki ichra podshomen.
Harobot ichra masjidsa yerim bor,
Kim ush ham rindmen, ham podshomen.
Necha hashmatli sulton bo'lsa bo'lsun,
Aytmon mol uchun madhu sanomen.
Qiyomatqa tekin qolsin oting teb,
Sening topqunchda bo'ldum oshnomen.*

Mumtoz adabiyotimizda Lutfiy, Navoiy, Bobur va boshqa shoirlar ijodida qit'a she'riy turi ko'plab uchraydi. Yuqoridagi ta'rif tavsiflar orasida qit'ada taxallus bo'lmaydi, degan aqida to'g'ri emasligi ko'rinadi. Boisi ba'zi qit'alarda taxallus katta birinchi baytdan boshlab uchrar ekan.

*Ey navoiy, kishiga berma ko'ngul,
Agar ul hurdurur, yuksa pari
Vasli naf'i buki chekkaysen jon,
Ultururlek firoki darari. (Navoiy)*

*Ul mening joni jahonimga salom,
Jondin ortiq mehriboniga salom*

Bir zamon hali emasman yodidan

Munislu jonu ravonimga salom (Lutfiy)

Mustazod - uning lug'aviy ma'nosi ziyod, ortiq, ortirma va ilova yoki qo'shimcha qilmoq demakdir, u janr sifatida o'z taraqqiyoti jarayonida bir tomondan xalq ijodiyoti bilan ikkinchi tarafdin g'azal janri bilan uzviy bog'likdik kasb etadi. Alisher Navoiy "Mezon ul-avzon"da mustazod xususida quyidagilarni aytadi: *"Va yana xalq orasida bir surud borkim, hazaji musamman vaznida unga bayt bog'lab ham misraidin so'ngra hamul bahrning ilk ruknini bir qilib surud nag'amotiga rost keltirar ermish "* (Alisher Navoiy. Asarlar. 15 tomlik.)

Mustazod haqida A. Fitratning fikrlari ushbu xilda: "Bir g'azal yoziladir. Har misra har baytidan keyin shul misraning bir bo'lagi vaznida so'z ortiriladir. Bunga mustazod deyiladi. Misol:

Ne usmavu, ne kesmadur ul zulfi sumansoy, ne g'amzayi jodu,

Mashshota senga zolim falakdur, magar, ey oy, xurshid ancha ko'zgu.

Qosh yosi bila kiprik o'qin har sari otsoq, imkon xato yo'q,

Har kimsaki, bo'lgay unga bu nav' o'ku yoy, tuz bo'lg'usi qobu. (Navoiy)

(Adabiyot qoidalari.-Toshkent: Ukituvchi, 1995.-B.52.) Mustazod qoidasiga muvofiq katta misralarga albatga kichik, yarim misrachalar ilova etib boriladi. Butun misra va yarim misra, ya'ni misra va misrachalar tuliq misra yoki noto'liq misra bulardan murod butun miradagi fikr ilova etiluvchi yarim misrada davom etgiriladi, to'g'rirog'i to'ldiriladi. Mustazodning to'la va chala misralari o'zaro monand holatda emas, balki o'ziga alohida - alohida qofiya tizimiga ega bo'ladi, buni yuqoridagi mustazodda ham ko'rish mumkin. To'g'ri gohi to'la va chala misralarning o'zaro bir xil qofiyalanish holatlari ham uchrab turadi. Kizigi mustazod istilohi birinchi galda she'riy janrga nisbatan ishlatilsa, u ikkinchi holati musikaga nisbatan ishlatiladi. Yanada g'alati tomoni shundaki, to'la misralardan ilova misrachalar ajratib olinsa ham mavzu va ham mazmunga, umuman goya va mantikka zarar yetadi. Misol (tojik og'zaki ijodidan)

Hurshid va bosh oyad, bosh past shavad,

Hush'yor va u menigarad mast shavad, pirohani chok.

Magrur mavosh va in hamoli xushi xud, ey dastash gul,

In ravnaki tu ham past shavad gul rezad hok (Boboev Yu. Muqaddima adabiyotshunosy-Dushanbe, Irfon 1974-s 167) Mustazod eng qadimiy she'r shakllaridan biri bo'lib, uning xos xususiyatlari mavjud va unga qo'yiladigan talablar bor.

Birinchiidan iloviaviy misrachalar katta-yetakchi misra muidarijasini to'ldirish uning goyaviy magzini quvvatlash lozim. Ikkinchiidan kichik misrachalar she'rini umumiy

ruhiga ruq bagishlashi talab etiladi va nihoyat uchinchidan kichik misracha, albatta katta misraning ohang va vazniga mos bo'lishi kerak. Mustazod janri xususida topish olim R. Musulmonqulovning izlanishlari va kuzatishlari tahsinga loyiq (Nazariyai Zinsho va janrihoi adaby -Dushanbe Maorif 1987-88s 2 Nazariyachi adabiyot-Dushanbe Maorif 1990-334 s) olim mustazodning qator shakli va ko'rinishlari xususida fikr yuritar ekan ularni doimo misollar ko'magida quvvatlab boradi. Masalan, mustazod g'azal, ruboiy, qit'a, masnaviy janrlariga bog'lnsa, u shu janrlarning qonun-qoidalariga bo'ysunish shart. Bu holat hatto qofiyalarda ham o'z kuchini saqlaydi, bularga R. Musulmonqulov misollar ilova qiladi, shuningdek olim mustazodaning ikki to'liq misrali va bitta kichik misrali va yana bir tojik olimi Yu. Boboev mustazodning muxammas shakliga bir ajoyib misol keltiradi.

Imro'z ba olam nabuvad ahli vaforo gayr az tu panohe,

Giranz baroitu shabu ro'z duoroaz har sari rohe,

To chankd ba zulfi tu biguem kigaro-bo nolayuohe,

Ey rehta savdoi tu xuni dili moroba hech gunohe

Bikvoz dame kushtai shemsheri zafaro (Sayida Nasafiy) (Muqaddima adabiyotshunosy-Dushanbe Irfon 1974-s 168) bundan tashqari o'zbek mumtoz adabiyotida mustazodning qo'shaloq qisqa ikki misrali shaklini ilk bor Ogahiy ijodida uchratamiz.

Ey yor, sanga ushbu jahon bog'i aro gul bir oshiki hayrak diydoriga shaydo.

Bir tuyftadur kokul mushkinga sunbul, ham hali parishon ham boshida savdo.

(Nasirov . O , Jamolov. S, Ziyoviddinov. M o'zbek klassik she'riyati janlari -toshkent O'kituvchi, 1979 -b 112) o'zbek adabiyotining XX asr vakillaridan shoir Habibiy ijodiyda mustazod shakliga murojaat qilinganini ko'ramiz. Tojik adabiyotida bo'lsa S. Ayniy, A. Lohutiy , Payrav Sulaymoniy Boqi Rahimzoda va mushik Qanoat singari ijodkorlari mustazodning yangi ajoyib namunalarini yaratdilar.

BADIIY ASARLARDA QO‘LLANILGAN MUALLIFLIK IBORALARI

Iroda Nurullayeva Termiz davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi inurullayeva336@mail.com

ANNOTATSIYA

Iboralar nutqda keng qo‘llaniladi. Raqamlar bilan bog‘liq iboralar, masalan: bir, ikki, uch raqamlari bilan namoyon bo‘ladigan iboralar haqida so‘z yuritiladi. Iborani oddiy qo‘llanishdagi so‘z bilan kengaytirish usuli. Ibora tarkibiga izohlovchi so‘z yoki o‘xshatish kiritiladi. Tasdiq-inkor yo‘li orqali kengaytirish. Mualliflik iboralar. Xalq og‘zaki ijodiga oid iboralar.

Kalit so‘zlar: Ibora, nutq, takror, metal tipidagi iboralar, maqol tipidagi iboralar, mualliflik iboralar.

Iboralar – nutqimizni ta’sirchan, fikrimizni ravon qiladi. So‘z takroridan qutqaradi. Kundalik hayotda har bir insonning nutqida ushbu birliklardan keng foydalaniladi. “Bir” raqami bilan bog‘liq iboralarining ishtirok etishi boshqalariga qaraganda salmoqliroq bo‘lib, bunda u yagonalik, kam miqdorlilik, yaqin masofa, kabi ma’nolarda qo‘llaniladi.

*Bir pul- hech narsaga arzimaydigan, bir tiyinga ham qimmat*¹ ma’nolarini bildiradi. O‘tmishda pul bugungidek umumiy barcha narsalar uchun tovarlarni ayirboshlash vazifasini bajaruvchi birlik ma’nosida tushunilmagan. Balki, juda kam qiymatni ifodalovchi o‘lchov birligi sifatida anglashilgan. Vaqt o‘tgan sari pulning qiymati juda pastlab ketgan va yarim tiyin, bir tiyinga arzigulik hech narsa sotib olishning imkoni bo‘lmagan. Shu tufayli ushbu ibora paydo bo‘lgan.

Bitta qaldirg‘och kelgani bilan bahor bo‘lmas. Ma’lumki, o‘zbek xalqida qaldirg‘och qut-baraka, ezgulik va bahor elchisi. Biroq qaldirg‘och keldi degani bahor kirib kelganini anglatmaydi. Ya’ni biror bir ishning oxirini bilmay turib xulosa chiqarmaslik kerak degan ma’noni bildiradi.

Bir tan-u bir jon bo‘lmoq – hamjihat, yakdil bo‘lmoq.

Bir qoshiq suv bilan yutib yuborgudek – juda chiroyli, beqiyos go‘zal.

Bir so‘zi ikkita bo‘lmadi – so‘zidan chiqmaslik, aytganini qilish.

Bir boshni ikkita qilmoq – uylantirmoq yoki turmushga bermoq.

Bir yostiqa bosh qo‘ymoq – turmush qurmoq.

1 Rahmatullayev Sh., Mahmudov N., Xolmanova Z., O‘razova I., Rixsiyeva K. O‘zbek tili frazeologik lug‘ati. – T.: G‘afur G‘ulom, 2022. – B. 85.

Bir oyog‘i to‘rda, bir oyog‘i go‘rda – juda qarib, munkillab qolgan (...yoshini surishtirib: To‘qsondan oshibsiz, bir oyog‘ingiz to‘rda, bir oyog‘ingiz go‘rda, tinib o‘tirmaysizmi, — debdi. (Shukrullo. “Saylanma”)

Bir qop yong‘oqdek shaldir-shuldur – sodda, ochiqko‘ngil, birorta gapni xushchaqchalik bilan to‘kib soladigan. Asakada *bir qop yong‘oqdek shaldir-shuldur* qiz deb nom chiqargan Xayri har kuni ko‘rib yurgani Nazokatni bugun boshqacharoq sevib qoldi. (Said Ahmad. “Qadrdon dalalar”).

Bir zarbda – bir urinishda, bir harakatda amalga oshirilgan ish-harakatlar uchun ishlatiladigan frazeologizm.

Bir qoshiq qonidan o‘tmoq – kechirmoq, gunohini afv etmoq.

Esing borida etagingni yop. Menga yigit bo‘l! Bir qoshiq qoningdan o‘taman (Said Ahmad. “Hukm”)

Bir tukiga ham arzimastlik – tengi emas, to‘g‘ri kelmaydi:

Koshki edi tega olsam, - dedi To‘ybeka, men uning bir tukiga ham arzimayman.

Bir kamonga ikkita ip- biror bir muvaffaqiyatga erishish yoki birorta vazifani ado etish uchun ikki va undan ortiq usullarning mavjud ekanligi.

Bir kesak bilan ikki quyonni urmoq (varianti bir o‘q bilan ikki quyonni urmoq) – bir o‘rinishda ikkita ishni amalga oshirmoq.

Bitta gap kam, ikkita gap ko‘p – juda nozik,

Tilshunos olimlar frazeologizmlarni keng ma‘noda tushunib, ularga iboralar bilan birga:

undov xarakteridagi frazeologizmlar: *“umringdan baraka top”, “qutlug‘ bo‘lsin”, “otangga rahmat”, “go‘ringda to‘ng‘iz qopgur”, “diydoring qursin”;*

kirish frazeologizmlar: *“gapning qisqasi”, “baxtga qarshi”, “xulosa shuki”, “xulosa qilib aytganda”, “qisqa qilib aytganda”;*

maqol tipidagi frazeologizmlar: *“o‘zingni er bilsang, o‘zgani she‘r bil”, “teng tengi bilan, tezak qopi bilan”;*

matal tipidagi frazeologizmlar: *“olmoqning bermog‘i bor”, “kemaga tushganining joni bir”;*

hikmatli frazeologizmlar: *“odami ersang demagil odami”, “anikim yo‘q xalq g‘amidan g‘ami”* kabi birikmalarni kiritishadi². Bunga ularning tuzilishi jihatidan ikki va undan ortiq so‘zlardan iboratligi, nutqqa tayyor holda kiritilishi, tarkibidagi so‘zlarning o‘rnini almashtirib bo‘lmasligi, obrazlilik mavjud ekanligi kabi sabablar misol bo‘ladi. Rus tilshunosi A.V.Kunin frazeologizmlar tarkibiga murakkab ma‘noli

2 Бердиёров Х., Расулов Р., Йўлдошев Б. Ўзбек фразеологиясидан материаллар (биринчи қисм). – Самарқанд, 1976. – Б. 12-13.

barcha turg'un birikmalarni kiritadi, shuningdek, maqollarni ham ikki va undan ortiq so'zdan iborat ekanligi, tayyor holda nutqqa kiritilganligi uchun frazeologik birlik sifatida talqin qiladi. Yana bir rus tilshunosi V.V.Vinogradovning fikricha frazeologik butunlik tarkibiga texnik va ilmiy birikma terminlar, qanotli so'z va birikmalar, kalamburlar, maqol va matallar ham kiradi. Frazeologik birliklarni keng ma'noda tushunilganda, frazeologiya doirasiga maqol va matallar, folklor tiliga xos barqaror jumlar, muloqot shakllari (salomlashish, xayrlashish jumalari) ham kiritiladi³.

B.Yo'ldoshev frazeologizmlarni kengaytirishning bir qancha usullarini ko'rsatib o'tadi:

1. Iborani oddiy qo'llanishdagi so'z bilan kengaytirish usuli. Bunda iboralarning grammatik va semantik jihatdan munosabatga kirisha oladigan so'zlar bilan birgalikda kengaytiriladi:

*Senga duch kelgan qizning **sho'ri qursin. Og'ziga qulf, qo'liga zanjir, oyog'iga kishan solar** ekansan.* (Shuhrat).

2. Ibora tarkibiga izohlovchi so'z yoki o'xshatish kiritiladi:

***Qalbi vayron** bo'lgan, umidlari sovun ko'pigidek sassizgina o'chgan onaning xayollari so'ngsiz edi* (Said Ahmad. "Ufq").

3. Tasdiq-inkor yo'li orqali kengaytirish.

Ushbu usulda ibora tarkibidagi ot so'z turkumidan keyin *emas* so'zi qo'shiladi:

Hozir faqatgina ***it emas***, eshak ham egasini tanimaydi, dilni ***xufton emas***, xushnud etmoq.

Ayrim hollarda frazeologizmlarning tarkibiga bir nechta so'zlarni yoki so'z birikmalarini qo'shib kengaytirish orqali ham yangi tarkibli frazeologizm hosil qilish mumkin.

Ofitserdan ko'ra soldatni yaxshi ko'radi. Arqonning kuchi qildan, armiyaning kuchi soldatdan, - deb erkalar (Shuhrat).

Yuqoridagi matnda yozuvchi ***arqonning kuchi qildan*** frazeologizmiga uning ma'nosiga yaqin bo'lgan ***armiyaning kuchi soldatdan*** frazeologizmini qo'shgan.

G'.G'ulom ham ushbu holatda yangi frazeologizmlarni yaratgan:

*"Shunday qilib desangiz buvijon, **sirimning xashagi ochilishiga oz qoldi**", "Omon uyqudan chap yonboshi bilan turdi. **Qovog'ining peshayvoni tushib ketgan**, to'g'ri gapga ham tersayib javob berar, mechkay kasalga uchragan bolalarday injiq edi. Xalq tilidagi siri ochilmoq va qovog'i tushib ketmoq frazeologizmlari shu tarzda hosil qilingan"*.

3 Rakhmonova D. // Nemis va o'zbek tilshunosligida frazeologizmlar tasnifi <http://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/757>.

Umumxalq tilidagi frazeologizmlarning tarkibini qisqartirish orqali ham yangi frazeologizm hosil qilish mumkin.

Puch yong‘oqning narxi necha puldan bo‘ldi?

- Tsss. Devorning qulog‘i bor-a. (Shuhrat).

Ko‘rinadiki, “puch yong‘oq” komponenti qo‘llanishi bilan tildagi ***“qo‘ynini puch yong‘oqqa to‘ldirmoq”*** frazeologizmiga ishora etiladi. Buni o‘quvchi darhol anglab oladi. Yozuvchi “puch yong‘oqning narxi necha puldan bo‘ldi” deyish bilan yolg‘on gap xususida fikr yuritadi⁴

Yangi tarkibli frazeologizm hosil qilish uchun ba’zida frazeologizmni takror qo‘llash orqali ham shakllantirish mumkin.

Ancha yurilgach, Solijon charchadi shekilli, o‘rnidan turib, o‘tirganlardan biriga, “ma, bir oz ushlab tur arqonni” demoqchi bo‘lib og‘iz juftladi-yu, lekin og‘zidagi og‘zida, bo‘g‘zidagi bo‘g‘zida qoldi (R.Fayziy).

Yana shuni qayd etish joizki, ba’zida bir frazeologizm bilan birga bir necha frazeologizmlarni birga qo‘llash orqali, ya’ni darajalantirish hisobiga ham yangi muallifli frazeologizm shakllantirish mumkin:

Bular kecha oyog‘ingni bosgan edi, bugun ko‘kragingga oyoq bosib turibdi, ertaga bo‘g‘zingga oyoq qo‘yadi. O‘lasan. Jon kerakmi? Jon kerak bo‘lsa, o‘limga chap berish payida bo‘l: Zamon senga boqmasa, sen zamonga boq (A.Qahhor).

Ushbu misolda ***oyog‘ini bosmoq*** frazeologizmi bilan birga ***ko‘kragiga oyoq bosmoq, bo‘g‘ziga oyoq bosmoq*** frazeologizmlarini keltirish orqali adib darajalantiryapti. Yana quyidagi gaplarda ham shu holatni ko‘rish mumkin. “O‘rgating, zora osmonga ustun, ko‘rpaga eng, hovuzga qopqoq, oshpichoqqa qin chiqarishsa kamimiz shu edi” (M.Ismoiliy); “Ko‘krak kerib, yigitlik davrini endi surayotgan paytda “Soyib changal”, “Soyib asrandi”ga aylansa, bu yuziga qora kuya surtilgani, sharmandayi sharmisor bo‘lgani nomusining bukilgani. Bu qorong‘i go‘rga kirgani. Ha-da. Yigit kishining uyalgani, o‘lgani. (S.Anorboyev).

Individual muallif frazeologizmlarini hosil qilishning turli xil usullarini ko‘rish mumkin. Yana bir shunday usul borki bu: frazeologizm tarkibidagi so‘zlardan birini uning o‘rniga sinonimini qo‘llash orqali hosil qilishdir. Gap tarkibidagi frazeologik birliklar o‘zidan oldingi yoki keyingi so‘z bilan munosabatga kirishganda, ba’zan o‘sha gapga aniqlik kiritishni, o‘sha sharoitga moslashishni talab qilgan hollarda frazeologik birliklar komponentlaridan biri boshqa so‘z bilan almashtiriladi, natijada yangi individual-muallif ko‘rinishi vujudga keladi. Tildagi peshona(si)ga bitmoq frazemasi “Sohibqiron” dramasida manglay(i)ga bitmoq tarzida qo‘llanadi. Frazema tarkibidagi

4 Маматов А. Ўзбек тили фразеологияси (ўқув қўлланма). – Тошкент: Наврўз, 2019. – Б. 215.

“peshona(si)ga” komponentini uning og‘zaki so‘zlashuv uslubiga xoslangan sinonimi“ manglay(i)ga” so‘zi bilan almashtirilishi frazemaning ta’sirchanligini oshirishga xizmat qilgan hamda birinchi frazemaning leksik varianti vujudga kelgan: Kishilikning manglayiga bitgan shoirni//Sohibqiron Amir Temur qabul aylagay.(A.Oripov)⁵.

Ba’zi bir mualliflar xalq og‘zaki ijodi, folklor namunalaridagi frazeologik birliklarni o‘z asarlarida o‘zgartirib qo‘llash orqali ham yangi frazeologizmlar hosil qilishadi. Masalan, Hamza, Abdulla Qahhor, Sadridin Ayniy, Said Ahmad, Cho‘lpon, Fitrat, Oybek, Abdulla Qodiriy ijodiyotida bu kabi frazeologizmlarni ko‘plab uchratish mumkin. *“Boshida kulfat chaqmog‘i o‘ynamoq”, “boshiga jahannam ofatni ag‘darmoq”, “tirikchilik qozonining girdobida charx urmoq”* (Oybek), *“Ko‘z – yurak ko‘zgusi, qo‘l – yurak navkari”* (M.Shayxzoda), *“O‘ng qo‘lim, so‘l qo‘lim -bari o‘z qo‘lim”, “gapni tonnalab olib, gramlab sotmoq”, “igna bilan bitadigan ishga juvoldiz tiqib o‘tirmoq”, “odamning chiqiti bo‘lmaydi”* (A.Qahhor), *“Dil rost bo‘lsa – yuz qizil, dilga yuz ko‘zgu bo‘lur”* (G‘.G‘ulom), *“Ko‘nglida qori erisa ham muzi qoladi”* (Shuhrat) kabilarni misol sifatida keltirish mumkin⁶.

Shunday qilib, bugungi kunda iboralarlar har tomonlama tadqiq etilmoqda. Ularning shakllanish va uslubiy imkoniyatlari keng bo‘lib, so‘z ustalari o‘z asarlarida umumxalq tilidagi frazeologizmlarni mazmun va ifodaviy o‘zgartirib qo‘llash orqali tilning frazeologik tarkibini boyitish uchun xizmat qilishgan. Bu tilimizning yanada jozibador, ifodali va ma’noli bo‘lishini ta’minlaydi.

⁵ Вафоева М. Ўзбек тилида фразеологик синонимлар ва уларнинг структурал-семантик таҳлили. Фил.фан. номз. автореф. – Тошкент 2009. – Б. 20.

⁶ Йўлдошев Б. Фразеологик услубият асослари. – Самарқанд: СамДУ, 1999. – Б. 30.

SHE'R UNSURLARI

Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna Termiz davlat universiteti ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

She'r unsurlari haqida ma'lumot berildi. Badiiy adabiyot va badiiy so'zning amaliy ahamiyati haqida so'z yuritiladi. Nasr va nazm haqidagi tushunchalar, raviy, radif, qofiya, ruju, hojib haqida ma'lumotlar keltiriladi. Raviy tirgak tovush bo'lib, qofiyadosh so'zlarda asos qismning oxirida qo'llaniladi. Radif, misra oxiridagi takrorlanuvchi so'z bo'lib ular yoyiq va yig'iq radif shaklida bo'ladi. Qofiya-she'riy san'atning eng muhim qismlaridan biri. U misra oxiridagi so'zlar yoki bo'g'inlarning tovush juhatidan mos kelishi, ohangdosh bo'lishidir. Ruju-arabcha "qaytish" bu she'riy san'atlardan biri bo'lib, shoirning avval aytgan fikridan, shoirning avval aytgan fikridan qaytib, uni yanada kuchliroq va ta'sirchanroq ifodalashga asoslangan san'at. **Kalit so'zlar:** she'r, badiiy adabiyot, nasr, nazm, qofiya, ruju.

She'r unsurlari

Shoir - arabcha so'z bo'lib, donishmand, tushungan, anglagan, topgan, tanilgan ma'nolarini anglatadi, aslida she'r so'zidan olingan shoir so'zi donishmandlik va ma'rifat demakdir. Adabiyot - odob, adab va yot yoki ot arabcha ko'plik, jamlik - lar ko'shimchasini ifoda etadi, ya'ni ko'plikda odoblar ma'nosini beradi. Badiiy adabiyot, demak badiiy so'zi ilk kezlar yangi ma'nosini anglatgan, keyinroq ma'no ko'chish hodisasi yuz berib go'zal ma'nosiga ega bo'ladi, xulosa badiiy adabiyot - go'zal odoblardir. O'z vaqtida xassos shoirimiz va dono adabiyotshunos olim Maqsud Shayxzoda badiiy adabiyotni nafis adabiyot, nafis odoblar, deb atashga moyillik bildirgan ekan.

Nazm marvarid va javohirlarni ipga tizish, ya'ni durlar yoki marvaridlar shodasi ma'nosida va tartib-intizom ma'nosini ifoda etadi, nazm so'zini ma'nosi she'r so'zining ma'nosidan ancha kengroq. Nazm - hayot voqealarini shoirona so'z va ifodalar orqali hamda turli ko'rkli, chiroyli so'zlar, ziynatli qofiyalar vositasida aks ettiradi. Manzum tuzilgan, tizma, terilgan, tartibga solingan ma'nolarini anglatadi. Manzum ham she'riy asarga nisbatan qo'llanadi va u she'r demakdir, chunonchi Sayfi Saroyi ("Gulistoni bit-turkiy" tarjimasida) she'riy hikoyat - hikoyati manzum tarzida nomlanadi. Manzuma ko'pligi manzumot, u ham tuzilgan, tizma ma'nolarini anglatadi va kattaroq voqealar

tizimiga molik. She'r yoki mo'jazroq she'riy asarga nisbatan ishlatiladi, masalan dostonga ham shu xil nom berilishi mumkin.

Nasr va mansur istilohlari nasriy asarlarga nisbatan ishlatiladi, ushbu atamalarning lug'aviy ma'nosi nazm yoki manzumga zid bo'lgan holda sochilgan, to'zilgan ma'nolarini aks ettiradi. Ya'ni nazm va manzum ipga tizilgan, tartib bilan terilgan marvaridlar shodasi, shokila ma'nosini ifoda etsa, nasr va mansur ipga tizilgan, tartib bilan terilgan marvarid shodasi yoki shokilasining to'zg'igan, ip uzilib sochilgan mazmunni anglatadi.

She'r unsurlari: misra, bayt, matla'-mabda', maqqa', rukn (turoq-hijo-vazn), sadr, aruz, ibtido, zarb-ajuz, hashv (bezak), shohbayt, taxallus, qofiya, radif, hojib (niqob), raviy va boshqalar. Misra arabcha so'z, eshikning bir pallasi, bayt- uy, matla'-quyoshning, oyning, umuman, yulduzlarning chiqish joyi, qasida va g'azalning birinchi bayti. Mabda'-chashmaning suv chiqadigan joyi, ya'ni ko'zi ma'nolarini anglatadi, maqta'-kat', ya'ni kesilgan, kirqilgan joy mazmunini beradi. Aksar vakt maqta'-qasida yoki g'azalning oxirgi bayti sifatida qarab kelingan, aslida esa maqta' nazmiy va nasriy asarlarning xulosa, yakuniy qismidir. Shundan maqta' xotima, anjom, ado, oxir, yakun va xulosa ma'nolarini ham beradi, lekin maqta'ni bir baytdan iborat deb qat'iy hukm chiqarish g'alatdir. Boisi asar, umuman she'riy asarning yakuni a'lo darajada aytilsa, u adabiyotshunos nazariyotchilar tarafidan husni maqta' deb nomlangan. Chunonchi Ataullo Husayniyning Alisher Navoiy madhidagi qasidasi maqta'i uch baytlidir.

Husni maqta'dek husni matla' ham mavjud, she'rning ilk baytida ajralib turuvchi chiroyli fikr, go'zal g'oya tashkil topgan baytga husni matla' deyishgan. Sababi asarning boshlanishi qanchalik jozibali bo'lsa, uning keyingi voqealari o'quvchining rag'batini shunchalik orttirib borgan. Ba'zan husni matla'ni husni ibtido nomi bilan ham atashadi, shoir Husayniy(1438-1506)dan bir misol:

Evrulub gul boshig'a bulbul visol o'lg'ay anga

Gul aning boshig'a evrilsa ne hol o'lg'ay unga.

Rukn - misralararo so'zlar aloqasi va u hilo, vazn, bo'g'in ma'nolariga ega, u bir bo'g'indan besh bo'gingacha bo'lishi mumkin. Goho ruknga hijodan katta, ammo vazndan kichik deb ta'rif beriladi, goho esa uni turokka mos kelishi uktiriladi. Abdurauf Fitrat "Adabiyot qoidalari"da ruknga nisbatan vazn va o'lchov istilohlarini qo'llaydi, ba'zi o'rinlarda rukn tag'in bahr so'zi bilan almashtiriladi. Umuman, ruknning o'ziga xos qismlari bor, uning xos unsurlari ushular: sadr, aruz, ibtido, zarb-ajuz, xashv va boshqalar. Rukn - arabcha so'z bo'lib tamal (poydevor), sutun (ustun) ma'nolarini bildiradi, shunday baytning rukni, |o'| riogi uyning xonalari ma'nosiga ega. Shunday so'zlar tizimidan misra paydo bo'lgandek, misra va baytlararo rukn unsurlari

joylashadi. Ruknning sadr qismi baytdagi birinchi misraning boshlanishi bo'lsa, shu boshlang'ich misraning oxiri pruz deyiladi. Baytdagi ikkinchi misraning boshlanmasi ibtido (boshlang'ich) va uning oxirgi qismi zarb yoki ajuz istilohi bilan yuritiladi. Navoiydan bir misol:

*Kecha kelgumdur debon ul sarvi gulro' kelmadi,
Ko'zlarimga kecha tong otkuncha uyqu kelmadi.*

Demak, baytning birinchi misrasidagi "Kecha kelgum..." - sadr, misra oxiridagi "gulro' kelmadi" - aruzdir, ikkinchi misradagi "Ko'zlarimga" - ibtido, shu misraning oxirgi "uyqu kelmadi" - zarb (ajuz)dir. Qolgan birinchi misradagi sadr va aro'z, ikkinchi misradagi ibtido va zarb oralig'idagi: "dur debon ul sarvi | ulro'" hamda "kecha tong otkuncha" so'zlar tizimi hashv, ya'ni bezakdir.

Shohbayt - ko'p jihati bilan husni matla' va husni makga'ga berilgan gl'riflar unga x,am mansub, to'g'ri husni matla' yoki husni maqta' bir bayt kobig'ida qolib ketmay, balki u ikki, uch va undan ortiq baytli bo'lishi mumkin. Qizig'i shohbayt esa o'z nomiga monand ravishda bir baytdan iborat bo'ladi va u kng'iy belgilangandir. Misol:

*Orazin yopqoch ko'zumdin sochilur har lahza yosh,
Bo'ylakim, paydo bo'lur yulduz nihon bo'lg'och quyosh.* (Alisher Navoiy)

Taxallus-dastlab qasidada ishlatilgan, so'ngroq, asosan, g'azalda qo'llangan va g'azalning qaysi shoir qalamiga mansub ekanini bilishda qo'l kelgan. Taxallus qasidaning ikkinchi qismi gurezgoxda qo'llanib, shundan maqtov madhga o'tib borilgan, hatto qasidaning gurezgohini dastlabki paytlar taxallus deb atashgan jan. Fors-tojik adabiyotida X asrdan boshlab bu borada o'zgarish ro'y beradi, ya'ni uni ham taxallus deb atash odat tusiga kiradi. Bu odat, asosan, u yoki bu asarda muaplif nomining qayd etilishi bo'lib, avvalo, asar egasini bilishda qo'l kelgan. Asarda muallif nomining keltirilishi adabiy tur va navlar nuqtai nazaridan chsgara bilmagan, balki uni qasida, g'azal, ruboiy, qit'a, tarje'band, musammat, masnaviy va dostonlarda ham qo'llash mumkin bo'lgan. Dastlab taxallus she'rning boshlanishida, goho o'rtasida, ba'zan oxirida qo'llangan, ya'ni uning aniq ;xoyi tayin etilgan emas edi. Bu hodisa X-XI asrlar fors-tojik adabiyoti uchun odatiy g'ol edi, keyingi zamonlarga kelib taxallusning o'rni qat'iy ravishda she'r oxiridagi baytda qayd etish an'anasi hukm surdi. Qiskasi gachgmda, umuman, she'riy asarlarda muallif nomini qo'llanish qoidasini Ataullo Husayniy quyidagicha izohlaydi: ("mashhurdirki, Qadimlar) "...Mashhur on ast, ki kudamo inro "taxallus" meguftaand va mutaxxironi shuaroi Ajam inro "gurezgoh" mego'yand (Badoe'-us-sanoe'. -S.123). Taxallusni asar oxirida, demak g'azal so'nggida chiroyli ishlata bilishga husni taxallus deyishgan. Mumtoz she'riyatdagi ko'plab atamalar uy qurilishiga aloqador, masalan: bayt - uy (baytulloh-

Allohning uyi, baytulhikma-bilimlar uyi), rukn - ustun (sutun-tirgak), tarse'- ayvon kabi.

Demak shoirlar ham o'z asarlarini bino-imoratga mengzab she'r oxirida taxallus qo'yish ko'piicha me'morning o'zi kurgan, o'zi barpo etgan binoga nomini yozishiga o'xshab ketadi, "amali faloni" (falonchining ishi) singari.

Qofiya - arabcha so'z bo'lib, ergashmok, izidan bormok ma'nolariga ega, nixoyat she'rda misralar oxiridagi ohangdosh so'zlar tizmasiga aytiladi. Misol:

Junun vodisig'a mayil ko'rarmen joni zorimni.

Tilarmen bir yo'li buzmoq buzulg'on ro'zg'orimni. (Alisher Navoiy)

Radif - arabcha so'z, u otga mingashish yoki esh bo'lish, ergashish ma'nolarini kasb etadi, she'rda qofiyadan keyin takrorlanib keluvchi so'zga radif deyilyadi.

Vasl uyin obod qildim, buzdi xijron oqibat,

Seli g'amdin bu imorat bo'ldi vayron oqibat. (Nodira)

Hojib - arabcha so'z, u bir o'rinda niqoblangan (pardador. Musulmoniyon - S.255) deyilsa, boshqa bir joyda hojib-darvozabon, (R.Boboev -S.315) tarzda talqin etiladi. Misol:

Ko'ngul mulkin harob etgi firoking,

Qamug' olamni sayd etti qarog'ing. (Xo'jandiy)- (hojib, qofiya)

Xayoling keldisa jondin o'tar g'am,

Xayolingni topgan jondin ko'par g'am. (Xo'jandiy)- (hojib, qofiya, radif)

Raviy - qofiya tizimi bilan chambarchas bog'liq hodisa u rivo so'zidan paydo olingan bo'lib, lug'aviy ma'nosi tuyaga yuk ortishda ishlatiladigan arqon demakdir va u qofiyaning hamohanligini ta'minlashga xizmat qiladi. Raviyda asosiy vazifani so'z o'zagidagi tovush hal qiladi,

Misolar:

Ko'rsat jamoling mastonalarga

Ishqida kuygan parvonalariga. (Mashrab)

Jafovu saltanat sizga yarashur,

Vafovu maskanat bizga yarashur. (Xo'jandiy)

“ZAV’UL MAOLİY SHARHU BAD’UL AMALIY” KITOBİ VA UNING MOTURIDIYA MAZHABIDA TUTGAN O’RNI

To‘raqulov Ibrohimjon

Toshkent Davlat sharqshunoslik universiteti 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada “Badul amoliy” kitobining eng mo’tabar sharhlaridan biridir. Zovul maoliy kitobi birnecha nusxada birnecha bosmahonalar birnecha davlatlarda chop etilgan va birnecha tillarga tarjima qilngan. “Zav’ul-maoliy sharh Bad’ul-ma’oliy” 1884-yilda Dehlida, 1295-yilda Bombeyda, 1293-1302-1304-yillarda Istanbulda, 1319-yilda esa,, Husniy Afandining turk tilidagi tarjimasi bilan, 1379-yilda Damashqda, 1349-yilda Qohirada bir necha martalab nashr qilingan. “Zovul maoliy” iboralarining yengilligi va tiniqligi, hamda bu ilmni dars olishda yangi boshlovchilarning holatiga tushunchalariga munosib keladigan va bu soha vakillarini qoniqtiradiganligi, dalilining kuchliligi bilan birga, o’quvchining qalbiga bu sharhni olib kirishi bilan ajralib turadi.

Kalit so’zlar: “Zav’ul maoliy sharhu bad’ul amaliy” kitobi, Moturidiyya, mazhab, ilm, taxlil, imom, moturid.

Moturidiyya mazhabi deb nomlandi lekin madrasasida deb tushunamiz. Chunki aqoidda “al-Ash’ariyya” va “ Moturidiyya” bu ikki madrasa Ahli sunna val jamoa mazhabidadur. Moturidiyya maktabida ta’lim olib, ijod qilib va bu borada Alloh taolo bergan ulkan zafarlarni qo’lga kiritgan olimlar juda ko’pdir.

Moturidiyya maktabining asoschisi bilan tanishib chiqamiz. Yurtimiz shuhratini dunyoga taratgan tengsiz va zabardast allomalarimizdan biri, hidoyatga boshlovchilar Imomi, e’tiqod-kalom ilmining asoschisi va peshvosi Hazrati Shayx Abu Mansur Muhammad ibn Muhammad ibn Mahmud al-Moturidiy as-Samarqandiydur.

U kishi Samarqand yaqinidagi Moturid qishlog’ida dunyoga kelgan. Moturid aslida manbalarda aytilishicha, arabcha «Mo turid» so’zidan olingan. Ma’nosi, «Nima demoqchisan?»dir. Aytishlaricha, Shayx Abu Mansur al-Moturudiy kalom ilmiga ruju’ qo’yan paytida shogirtlari ko’payib ketgan va ular o’zaro bahs qilganlarida, bir-birlariga arab tilida ko’pincha «Mo turid» deb murojaat qilganlar. Shu so’z ko’pchilik qulog’iga tez-tez chalinavergach, Shayx shogirtlarini moturidiylar, qishloq nomini esa Moturid deb atay boshlaganlar.

Islom olamida “Imamul huda” (Haq yo’lida hidoyatga boshlovchi Imom), “Imomul mutakallimin” (kalom olimlarining Imomi), “Raisul ahlus sunna” (ahli sunna va

jamoati raisi) va “al-mutakallim as-Samarqandiy” (Samarqandlik kalom ilmi Imomi) kabi sharaflı nomlar ıla sarafroz etilib, mashhuru manzur bo‘lgan Imom Abu Mansur al-Moturidiy ilmda, islomda, shariatu ehyoda va sunnati soniyada nihoyatda beqiyos xizmatlari uchun ham katta shuhrat qozonganlar.

O‘tgan tarixnavislar ul zotning naslu-nasablarini ansoriylardan biri, ya’ni Hazrati Payg‘ambar sollallohu alayhi vasallamning Madina shahriga hijratlari vaqtida, ul zoti sharifni ilk mehmon qilgan Abu Ayub Xolid ibn Zayd ibn Kulayb al-Ansoriy avlodidan ekanliklarini yozishsa-da, ota-onalari va oilalari haqida hech bir ma’lumot berishmagan.

Shunday qilib, buyuk allomaning nomlari — Muhammad, kuniyalari — Abu Mansur va taxalluslari — Moturidiy (ya’ni, Moturid mavzeida tug‘ilganliklari uchundir) bo‘lgan.Imom Moturidiy hayotida, bizgacha etib kelgan juda oz ma’lumotlarga ishonadigan bo‘lsak, uni samarqandlik zamondosh olimlardan ajratishga arzigulik bironta diqqatga sazovor voqea sodir bo‘lmagan. Xech bir ma’lumot uning biron-bir ijtimoiy lavozim egasi bo‘lgani yoki keng shuhrat topgani, ko‘proq tarafdorlarga ega bo‘lgani yoki bo‘lmasa, Buxorodagi Somoniylar saroyi bilan qandaydir aloqasi bo‘lganiga ishora qilmaydi. Boshqa ilohiyotchilarda, masalan, al-Ash’ariyda bo‘lganidek, bir necha fojiyaviy shaklda kechgan holda tubdan o‘zgarishlarga olib kelishi mumkin bo‘lgan ichki ruhiy kechinmalar haqida ham biron-bir manbada ma’lumot uchramaydi. Aksincha, al-Moturudiy mashhur bo‘lgandan so‘ng, u haqda hikoya qilib bermoqchi bo‘lgan shaxs har gal uning hayotidan biron bir tilga olishga arzigulik ma’lumot topa olmaganı hamda favqulodda bir narsa aytib bera olmaganidan biroz sarosimaga tushib qolar edi.

Imomning tug‘ilish sanalari va ustozlari borasida ba’zi chalkashliklar ham mavjuddir. Aksariyat tarixchilar Moturidiyning 333 (mil. 944) yilda vafot etganliklari haqida yagona fikrga egadurlar. Shunga qaramay, ba’zi Ovrupo tarixnavislari Imomni 941 yilda vafot etgan deyishsa, mashhur turk olimi Tosh Ko‘prizoda esa Moturidiyini 336 (947) yilda vafot etgan, deb fikr bildirgan. Shu bilan birga, ba’zan 935 yilda yoki 945 yilda vafot etgan, deyuvchilar ham uchraydi.

Shuni alohida e’tirof etish joizkim, hozirgi davrimizga kelib buyuk Imomning vafot etgan sanalari 333 (944) ekanligini barcha ilm ahli e’tirof etgandir.Keyingi davr manbalarida, jumladan “Islom” qomusida, Ovrupolik mashhur islomshunoslardan G.E. fon Gryunebaum asarida Moturidiy 870 yilda tug‘ilgan va 944 yilda vafot etgan, degan fikrlarini yurtimiz tarixchilari haqiqatga yaqin deb hisoblaydilar. Chunki “Islom” qomusi hamda Ovrupo olimlari o‘zlarida mavjud va bizdan tashib ketilgan juda noyob

qo‘lyozma kitoblardan foydalanganliklari ma’lumdir. Shuning uchun ham Imomning tug‘ilishlariga 870 — yilni etalon sifatida belgilandi.

Imom Moturidiy hayotlariga oid barcha ma’lum manbalarning dalolat berishicha, ul zot Imom A’zam — Abu Hanifa mazhabi zanjiridagi eng yuqori turgan allomalardan tahsil va ijozat olgan. Uning fiqhshunoslik va ilmi kalomda muqim shakllanishida Samarqandda yashayotgan o‘sha zamonning zabardast faqihlaridan Muhammad ibn Fazl Balxiyning ta’siri benihoya katta bo‘lgan. U kishi Balx shahrida tavallud topgan. Ba’zi sabablarga ko‘ra, Balxdan ketishga majbur bo‘lgan Muhammad ibn Fazl Balxiy Samarqandga kelib faoliyat ko‘rsata boshlaydi. Uning eng mashhur shogirdlari sirasiga islom olamidagi Kalom ilmining asoschisi bo‘lmish Imom Abu Mansur al-Moturidiy va ilmi hikmatning zabardast allomasi Imom Abul Qosim as-Samarqandiy kiradi. Zamon allomasi Muhammad ibn Fazl Balxiy 319 (931) yilda Samarqandda vafot etadi va Poyqoboq darvozasi yaqinida, Hazrati SHohizinda — Qusam ibn Abbosning yaqin yoronlaridan bo‘lmish Muhammad Sangrasonning qabri yaqinida dafn etilgan. Tarixiy manbalar bo‘yicha, ul zotning tariqiy (ya’ni tariqatdagi ustozlari) silsilasi quyidagicha: Balxiyning silsilasi Ahmad Xizro‘yga (vaf. 854) borib etadi; u esa Hotim Asamning (vaf. 852) shogirdi; u esa o‘z navbatida SHaqiqi Balxiyning; u esa Ibrohim Adhamning shogirdi edi.

Al-Kavofiy o‘zining “Kitabi a’lom ul ahyor” asarida Imom al-Moturidiyning Abu Nasr al-Iyoziydan ijozat olganligini va Abu Bakr Ahmad al-Juzjoniyydan fiqh ilmini o‘qiganligini, u zot esa Abu Sulaymon al-Juzjoniyydan, u esa Imom Muhammad ash-SHayboniyydan, u esa buyuk allomalar ustozlari va mazhab asoschisi Abu Hanifa — Imomi A’zam (rahmatullohi alayh)dan fiqh tahsili olganligini yozadi. SHunisi ibratomuzkim, Abu Nasr al-Iyoziy Imom al-Moturidiyning ustozlari bo‘lishiga qaramasdan, u bilan birgalikda Abu Bakr Ahmad al-Juzjoniyyning majlisiga qatnab hamsabaqlik qilgani kabi, keyinroq Imom Abul Qosim al-Hakim as-Samarqandiy ham Imom al-Moturidiyni ustoz bilgani holda u bilan birga Raboti Foziyon masjid-madrasasiga Balxiyning majlisiga qatnab hamsabaqlik qilar hamda xalqai tadriseda birgalikda ijozat olishgan ham edilar.

Hozirgi davrning ko‘pchilik olimlari Imom al-Moturidiyning ona yurti Samarqanddan bir qadam ham o‘zga yurtlarga, xorijga chiqmagan va o‘z asarlarini faqat Samarqandda turibgina yozgan, deb da’vo qilishmoqda. Yo‘q, bul zot ham boshqa ulug‘ allomalarkabi islom yurtlariga safar qilganlar; Haj va buyuk ustozlar ziyoratida bo‘lganlar. CHunki, bir buyuk ilmni boshlashdan oldin Makkaga — hajga, Madinaga — Rasululloh ravzalarining ziyoratiga, SHomu Iroqdagi Imom A’zam hamda boshqa buyuk ustozlarning ziyoratlariga borib Allohdan madad va ulug‘ ustozlardan

ruhoniyyatli ijozat so‘raganliklari aniqdir. Zerokim, o‘zlarining huquqshunoslik, kalomshunoslik, tafsir va hadisshunosliklarga doir yozilgan ulug‘ asarlarida, masalan hajga doir masalalarni o‘zlari hajni ado etmasdan turib shar‘iy hukm chiqarishlarini tasavvur qilish qiyindir. Demak, Imom al-Moturidiy albatta hajga borganlar, shu bilan birga boshqa yurtlarga ham safar qilganlar. SHuning uchun ham yuqoridagi arkonlar haqida mukammal hukmlar chiqarishga haqlari bo‘lgan.

Buyuk Imom Abu Mansur al-Moturidiy mashhur shogirdlarni etishtirganliklari bilan ham mashhurki, ularning barchasi Imomlik darajasiga musharraf bo‘lishgandir:

1. 342 (953) yilda vafot etgan, ismi va ilmi ila dovrug‘ taratgan Ilmi hikmat asoschisi Imom Abul Qosim Ishoq bin Muhammad al-Hakim as-Samarqandiy;
2. 350 (961) yilda vafot etgan, ilmi fiqh va kalomning buyuk allomalaridan biri bo‘lgan Imom Abul Hasan Ali ibn Sa‘id ar-Rastug‘foni;
3. 390 (999) yilda vafot etgan Imom Abu Muhammad Abdulkarim ibn Muso ar-Pazdaviy;
4. 374 (985) yilda vafot etgan va Imom al-Moturidiydan keyin “Imamul -ilmul huda” (ya’ni, “hidoyatga boshlovchi olimlar Imomi”) sharaflil unvonini olgan boshqa alloma Imom Abu Lays Nasr bin Muhammad as-Samarqandiy;
5. Abu Ismat ibn Abu Lays al-Buxoriy.

Hazrati Imom al-Moturidiyning ushbu shogirdlaridan tashqari yana o‘nlab salohiyatli izdoshlari ham bo‘lishgan.

Iroqdagi Imom al-Ash‘ariyning kalom ilmi maktabining mashhur bo‘lishiga Imom al-Fazzoliy, Imom al-Boqiloniy, Imom ash-SHahristoniylar qanday ijobiy rol o‘ynagan bo‘lsalar, Samarqanddagi Imom al-Moturidiyning kalom ilmi maktablarini mashhur manzur bo‘lishiga Imom Abul Qosim as-Samarqandiy (vaf. 953), Imom Abu Mu’in an-Nasafiy (1027-1114), Abu Hafs an-Nasafiy (vaf. 1142), alloma Sa’duddin at-Taftazoniy (1322-1389)lar ham shunday ijobiy rol o‘ynagandurlar.

Kitobat sohasida Imom al-Moturidiy aqidalarini bayoni va sharhi sifatida Abul Qosim al-Hakim as-Samarqandiyning “Al-E’tiqod”, Abu Mu’in an-Nasafiyning “Tafsirat ad-dilla” va “Bahrul kalom”, Abu Hafs Najmiddin Umar an-Nasafiyning “Aqid an-Nasafiy”, alloma Sa’duddin at-Taftazoniyning “SHarhul aqid an-Nasafiy” asarlari oltin silsila tariqasida birin-ketin yozilib, Moturidiya raviylarini keng tarqalishiga, rivojlanishiga o‘zlarining buyuk hissalarini qo‘shadilar. Bular qatori “Zov‘ul maoliy” kitobi ham o‘z o‘rniga ega. Kitob o‘ziga hos shaklda yozilgan. Ushbu asar tasnif qilinishida alohida ihtimom bilan tasnif qilingan. Musannif rahimahulloh Fiqhul akbarning sharhi cho‘zilib ketgani uchun ushbu sharhni lo‘nda qilib yozganlar. Lekin ma’nolarni to‘g‘ri fahmlashga yordam beruvchi manba hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Fusulul himma Ali Qori.. – Bayrut: Dorul-kutub al-islomiy, 1990. – B. 23.
2. www.ko'kaldosh.uz sayti
3. info@kukaldosh.uz

KAM TA'MINLANGAN OILALAR BILAN OLIB BORILAYOTGAN DAVLAT SIYOSATI VA UNING NATIJALARI

Achilova Barno Toir qizi

Chilonzor tumani Inson ijtimoiy xizmatlar markazi psixologi

Annotatsiya. Mazkur maqolada kam ta'minlangan oilalar bilan ishlash va bugungi kunda mazkur oilalar bilan ish tashkil qilishning qonuniy asoslari haqida batafsil yoritilgan bo'lib, shu bilan birgalikda olib borilgan siyosatlarning natijalariga alohida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kam ta'minlangan oilalar, psixolog, ijtimoiy yordam, ruhiy qo'llab-quvvatlash, kambag'allik reeystri, farovonlik asoslari.

KIRISH.

Jamiyatning har qanday qatlamida ijtimoiy tenglikka erishish muhim hisoblanadi. Ayniqsa, kam ta'minlangan oilalar farzandlari va ularning hayot sifatini oshirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu jarayonda psixologning o'rni beqiyosdir. Psixolog nafaqat ruhiy yordam ko'rsatadi, balki oila ichidagi ziddiyatlar, tushkunlik, tarbiyadagi muammolarni aniqlab, ularga tizimli yondashadi. Shu sababli, kam ta'minlangan oilalar bilan ishlashda psixologning professional yondashuvi va strategiyasi nafaqat oilaning ijtimoiy holatini, balki farzandlarning kelajakdagi rivojlanishini ham belgilaydi. Yurtimizda so'nggi paytlarda izchil islohotlar olib borilmoqda jumladan: "Kambag'allikni qisqartirish va aholi turmush farovonligini oshirish borasidagi chora-tadbirlarni yangi bosqichga olib chiqish to'g'risida"gi prezident farmoni qabul qilindi

2024 yilning qolgan davrida 500 ming, 2025 yilda 1 million nafar aholini kambag'allikdan chiqarish davlat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining hamda barcha darajadagi davlat organlari va tashkilotlarining birinchi darajali vazifasi etib belgilangan edi.

Kambag'allikni qisqartirish sohasida erishilgan ijobiy natijalar va to'plangan milliy tajriba hamda ilg'or xalqaro amaliyot asosida har bir fuqaroni o'zi va farzandlari kelajagi uchun mas'uliyat bilan yondashishga undaydigan va salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun imkoniyat yaratishga qaratilgan "Kambag'allikdan farovonlik sari" dasturi amalga oshiriladi hamda dasturini amalga oshirish bo'yicha respublika komissiyasi tashkil etiladi.

Dastur 2024 yil 1 noyabrdan quyidagilarni nazarda tutuvchi “Kambag‘al oilalar uchun yettita imkoniyat va mas‘uliyat” tamoyili asosida amalga oshirildi.

- **barqaror bandlik va yuqori daromad topishga erishish;**
 - **ta‘lim olish va kasb-hunar o‘rganish;**
 - **kafolatlangan davlat tibbiy xizmatidan foydalanish;**
 - **ijtimoiy xizmatlardan foydalanish;**
 - **yashash sharoitlarini yaxshilash;**
 - **davlat tomonidan mahallalar infratuzilmasini rivojlantirish;**
 - **davlat organlari xodimlari bilan to‘g‘ridan to‘g‘ri muloqot qilish.**
 - Endilikda ko‘p qirrali yondashuvlar asosida kambag‘al oilalarning a‘zolariga sifatli ta‘lim berish, ularni kasbga o‘qitish, ish bilan ta‘minlash, sog‘lig‘ini yaxshilash, psixologik yordam ko‘rsatish bo‘yicha individual ko‘mak berish paketlari bo‘lishi belgilandi.
 - 2025 yilda 1 million aholini kambag‘allikdan chiqarish Vazirlar Mahkamasi iqtisodiy kompleksining asosiy vazifasi etib belgilangan edi.
 - Shu maqsadda kambag‘al oilalar bolalari maktablarda chet tili, kasb-hunar va IT bo‘yicha bepul bilim olishi uchun 500 milliard so‘m ajratildi. Ijtimoiy ahvoli og‘ir 1 mingta mahallada infratuzilmani yaxshilash dasturi amalga oshirildi. Bunga 2 trillion so‘m yo‘naltirildi.
 - Kambag‘allikni qisqartirish va aholi farovonligini oshirishga jami 46,5 trillion so‘m mablag‘ sarflandi.
 - Hukumat 2030 yilgacha ishsizlikni xalqaro e‘tirof etilgan daraja – 5-6 foizdan oshirmaslik bo‘yicha dolzarb vazifalarni ham samarali hal etmoqda.
- Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, bugungi kunda davlatimiz rahbari tomonidan ilgari surilayotgan siyosatlar o‘zini oqlamoqda. Bunga yaqqol misol tariqasida yuqoridagi ma‘lumotlarni keltirsa bo‘ladi. Oila bu jamiyat ichidagi kichik jamiyatdir. Jamiyatning har bir bo‘g‘ini o‘zini ehtiyojlarini o‘zi qondira oladigan darajaga yetsa, bu jamiyat albatta bekami ko‘st va o‘ziga to‘q jamiyat hisoblanadi. Buning uchun har bir oilaning daromad manbai bo‘lmog‘i muhim masaladir. Jarayonni izchil davom etishiga ota-onalar mas‘uldirlar. Ota-onalarning farzand tarbiyasidagi roli juda muhim va u bolalarni maktabga yuborishdan tashqarida. Ota-onalar farzandlarining akademik muvaffaqiyati, shaxsiy rivojlanishi va umumiy farovonligini shakllantirishda asosiy rol o‘ynaydi. Ota-onalarning farzand tarbiyasidagi rolining ba’zi muhim jihatlari: Ota-onalar bolaning hayotidagi birinchi tarbiyachilardir. Ular bolaning kognitiv, hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga dastlabki bosqichlardan o‘qitish qiladi. Uyda tarbiyalanuvchi va rag‘batlantiruvchi muhitni ta‘minlash bolaning umumiy rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

Ota-onalar qanchalik kichik bo'lmasin, qiziqishni kuchaytirish, izlanishni rag'batlantirish va yutuqlarni nishonlash orqali o'rganishga ijobiy munosabatni rivojlantirishlari mumkin. Bolaning ta'lim jarayoniga jalb etilishi ularga o'rganishni umrboqiy va zavqli jarayon sifatida ko'rishga yordam beradi. Ota-onalar o'z farzandlarining o'quv natijalari va xulq-atvori uchun haqiqiy umidlarni qo'yishlari mumkin, bu ularga ta'limning muhimligini tushunishga yordam beradi. Erish mumkin bo'lgan maqsadlarni belgilash bolalarni rag'batlantirishi va mas'uliyat hissini uyg'otishi mumkin. Uyda o'rganish uchun qulay muhitni ta'minlash tinch o'quv maydonini tashkil etish, kitoblar va o'quv materiallari kabi zarur resurslarni ta'minlash va chalg'itishni cheklashni o'z ichiga oladi. Zero, shunday farzandlar barpo qilgan jamiyatda hech qachon kambag'allar va kambag'al oilalar mavjud bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). Ta'lim tizimida ko'zi ojiz o'quvchilarni informatika va axborot texnologiyalari fanida o'qitish texnologiyalar. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(5), 990-993.
2. Jo'rayev A. va boshqalar. *Oila psixologiyasi*. Nukus: Qoraqalpog'iston, 2021. – 176 bet.
3. Tursunov H. *Yoshlar bilan ishlashda psixologik yondashuvlar*. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti, 2022. – 120 bet.
4. [www. Oila.uz](http://www.Oila.uz)
5. [www.ijtimoiy himoya.uz](http://www.ijtimoiy_himoya.uz)
6. Oila va gender tenglik tadqiqot institute web sayti

ENHANCING THE LEGAL CULTURE OF YOUTH THROUGH COOPERATION BETWEEN STATE AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS

Shadiyev Bekhzod Mirsalimovich

Acting Associate Professor, Navoi Regional Center for Pedagogical Excellence

Abstract; This article analyzes the theoretical and practical aspects of cooperation between state and civil society institutions in shaping the legal culture of youth. The study explores the essence of legal culture, the legal socialization of youth, the functional role of civil society institutions, the influence of political institutions, and mechanisms aimed at developing legal consciousness. The necessity of ensuring the rule of law in society by increasing youth legal activity is substantiated.

Keywords: Legal culture, youth, civil society, political institutions, legal socialization, democratic reforms, legal consciousness, legal education.

Introduction: Legal culture is a complex social phenomenon that ensures the rule of law in society and reflects citizens' legal awareness, behavior, and values. Especially among youth, the formation of legal culture holds strategic importance for building a democratic society and developing civil society. Youth represent the most active, innovative, and growing segment of society. By enhancing their legal knowledge and skills, it is possible to strengthen the rule of law, prevent legal violations, and ensure social stability.

As stated in the Constitution of the Republic of Uzbekistan, "The Constitution guarantees the formation of citizens' legal consciousness and their participation in society." According to the Concept for the Development of Civil Society Institutions adopted by the state, "The development of civil society institutions envisions the gradual transfer of certain state functions to public organizations."

Methodology: The following methodological approaches were applied in the research:

Theoretical analysis: Review of existing literature on legal culture, legal socialization, civil society, and political institutions.

Comparative analysis: Comparison of Uzbekistan's experience with countries such as Germany, South Korea, and Turkey.

Empirical analysis: Analysis of surveys conducted among youth, statistical data, and the dynamics of legal violations.

Normative-legal analysis: Examination of the Constitution, the Law "On Youth Policy," presidential decrees, and other normative documents.

Results The analysis revealed the following:

Civil society institutions—political parties, NGOs, media, trade unions—possess effective mechanisms for engaging youth in legal life.

Legal education programs implemented by state bodies (e.g., “Youth Legal Literacy” project) have shown positive results, but require systematization and expansion at the local level.

Youth legal culture is often based on fear of punishment, which does not fully contribute to the development of internal legal consciousness.

- Quality teaching of legal subjects in educational institutions plays a crucial role in shaping youth legal thinking.
- The success of democratic reforms is directly linked to the legal literacy and political activity of youth.

Discussion Cooperation between state and civil society institutions in enhancing youth legal culture can be effective in the following areas:

1. **Strengthening legal education:** Improving the quality of legal subjects in schools, colleges, and universities; introducing interactive methods; developing systems to assess legal literacy.
2. **Partnership with civil society institutions:** Conducting seminars and trainings through youth organizations and NGOs to improve legal literacy; establishing youth clubs and legal advisory centers at the local level.
3. **Role of media and social networks:** Creating content that promotes legal culture; launching campaigns to raise legal awareness among youth; using blogs, podcasts, and legal quizzes to enhance interactive engagement.
4. **Integration with political institutions:** Encouraging youth participation in political parties, local councils, and public organizations; increasing political activity through youth parliaments and forums.
5. **International experience exchange:** Developing legal education programs in cooperation with foreign countries; organizing internships and exchange programs for youth.

In addition, it is essential to instill concepts such as social justice, human rights, democratic values, and active citizenship in shaping youth legal culture. This not only ensures the stability of the legal system but also promotes social harmony.

Conclusion Enhancing the legal culture of youth is a decisive factor in building a democratic society, ensuring the rule of law, and developing civil society. This process involves not only acquiring legal knowledge but also shaping youth legal thinking,

social responsibility, and civic engagement. Cooperation between state and civil society institutions serves as a vital tool in achieving this goal.

The study shows that for youth to actively participate in legal life, a favorable legal environment, quality education, practical skills, and social opportunities must be provided. Civil society institutions—political parties, NGOs, media, trade unions—serve as effective platforms for engaging youth in legal activities, increasing their legal literacy, and enhancing their social activism.

Moreover, it is important to instill internal motivation, respect for law, belief in justice, and principles of social fairness in shaping youth legal culture. This requires developing legal culture not based solely on fear of punishment, but on conscious, responsible, and civic values.

In the future, all institutions working with youth—educational institutions, local councils, public organizations—should focus their activities on strengthening legal education and legal socialization. Promoting legal culture through international exchange, innovative teaching methods, and digital platforms deserves special attention as a modern approach.

Overall, enhancing the legal culture of youth is a strategic task that contributes to increasing the legal potential of society, ensuring the sustainability of reforms, and raising future generations as legally competent and responsible citizens.

REFERENCES

1. Constitution of the Republic of Uzbekistan. – Tashkent: Adolat, 2023. – 48 p.
2. Presidential Decree on the Concept for the Development of Civil Society Institutions in the Republic of Uzbekistan. – Tashkent, 2022.
3. Abdullayev A. *Youth and Legal Culture: Theoretical and Practical Aspects*. – Tashkent: Legal Publishing, 2021. – 112 p.
4. Bobokulov S. *Legal Socialization and Youth Policy*. – Tashkent: Social Sciences, 2019. – 96 p.
5. UNESCO. *Youth and Civic Engagement: Global Trends and Challenges*. – Paris: UNESCO Publishing, 2020. – 84 p.
6. OECD. *Civic Education for Youth in Democratic Societies*. – Geneva: OECD Reports, 2021. – 102 p.
7. Khojiyev Sh. *The Role of Education in the Formation of Civil Society and Legal Consciousness // Law and Democracy*. – 2022. – No. 2. – pp. 45–50.
8. Azizov B. *Youth Legal Activity in a Democratic Society // Social Sciences*. – 2021. – No. 3. – pp. 28–34.

9. Transparency International. *Youth Integrity and Legal Awareness*. – Berlin: TI Publications, 2019. – 76 p.

1. Tursunov M. *Legal Culture and Civil Society: Issues of Interconnection* // Uzbekistan Legal Studies. – 2020. – No. 1. – pp. 17–22.

2. Rasulov F. *The Role of Political Institutions in Youth Legal Education* // State and Society. – 2021. – No. 4. – pp. 33–39.

3. European Commission. *Youth Participation in Democratic Life*. – Brussels: EC Publications, 2020. – 64 p.

4. Qodirova N. *Theoretical Analysis of Legal Consciousness and Legal Culture Concepts* // Spirituality and Law. – 2022. – No. 2. – pp. 12–18.

5. United Nations Development Programme (UNDP). *Legal Empowerment of Youth: Policy Guide*. – New York: UNDP, 2021. – 88 p.

YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA MA'NAVİY-AXLOQIY MASALALAR

Jaxongir PULATOV

Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi dotsenti,
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: vatan, vatanparvarlik, milliy g'urur fenomenlari o'rtasidagi hodisalarning deterministik mohiyati va inson ekzistensial borlig'i mohiyatini belgilovchi milliy, umuminsoniy, axloqiy tuyg'ulari falsafiy asoslariga oid taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: yoshlar, vatanparvarlik, burch, mas'uliyat, milliy va umuminsoniy qadriyatlar.

Annotation: Proposals and recommendations are presented regarding the deterministic nature of phenomena between the phenomena of homeland, patriotism, national pride, and the philosophical foundations of national, universal, moral feelings that determine the essence of human existential existence.

Keywords: youth, patriotism, duty, responsibility, national and universal values.

Аннотация: Представлены предложения и рекомендации относительно детерминированного характера взаимосвязей между феноменами Родины, патриотизма, национальной гордости и философскими основами национальных, общечеловеческих, нравственных чувств, определяющих сущность экзистенциального бытия человека.

Ключевые слова: молодёжь, патриотизм, долг, ответственность, национальные и общечеловеческие ценности.

Kirish. Dunyoda sodir bo'layotgan global o'zgarishlar va axborot almashinuvi tezlashuvi kosmopolitizm g'oyalarining keng yoyilishiga hamda odamlarning o'z vatani oldidagi ma'naviy-axloqiy mas'uliyatlarining zaiflashishiga olib kelmoqda. Vatanparvarlik tuyg'usidan mahrum bo'lib, o'z yurtida yashashni qiyin deb hisoblab, qulayroq joylarni o'z vatan deb biladigan insonlar soni ortib bormoqda. Ayniqsa, bu vatansizlik g'oyalari rivojlanayotgan va rivojlanmagan mamlakatlar aholisi orasida keng tarqalmoqda. Shuning uchun vatanparvarlik mohiyatini to'la anglagan, jamiyatga foydali avlodni tarbiyalash, shuningdek, geosiyosiy sharoitda vatansizlik va ma'naviy-axloqiy tahdidlarga qarshi kurasha oladigan mafkuraviy vositalarni yaratish bugungi kun uchun juda muhim vazifa hisoblanadi. Mamlakatimizda barcha sohalarida jahon darajasidagi keng qamrovli islohotlar olib borilmoqda, shu jumladan, jamiyatning asosiy poydevorini tashkil etuvchi ma'naviy-axloqiy sohani modernizatsiya qilish hozirgi zamon ijtimoiy hayotining dolzarb masalasiga aylangan. Shunday ekan, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning yuksak vatanparvarlik hissi, Vatanga sadoqat tuyg'usi hamda Vatan manfaatlarini himoya qilishga tayyor bo'lishi, fuqarolik va konstitutsiyaviy majburiyatlarini bajarishga intilishini shakllantirishga qaratilgan tizimli va maqsadli strategik islohotlar amalga oshirilmoqda. "Yoshlarning intellektual salohiyati, ong-u tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirish, vatanparvarlik, xalqqa muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol avlodni tarbiyalash – davr talabidir"¹. Shu sababli vatanparvarlik hodisasi va uning

¹ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент: Ўзбекистон, 2021. – 275 б.

ma'naviy-axloqiy tomonlarini sotsiokreativ tendensiyalar nuqtai nazaridan falsafiy tahlil qilish ilmiy olimlar tomonidan asosiy tadqiqot mavzusiga aylanishda davom etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda O'zbekistonda vatanparvarlikning yoshlarning ma'naviy yetilishi va milliy g'ururida namoyon bo'lishi, shuningdek, milliy g'oya va mafkuradagi ifodasiga oid tadqiqotlar sezilarli darajada kengayib bormoqda. Xususan, yosh avlodning ma'naviy tarbiyasi va estetik qadriyatlarini rivojlantirishga oid I.Saifnazarov², E.Qalqonov³, O.G'aybullayev⁴ kabi olimlar tadqiqotlarida yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashga alohida e'tibor qaratgan. Shuningdek, I.Mo'minov, T.A.Norov, A. Rajabov, R. Qurbonovlar ijtimoiy muhitda yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning axloqiy ongida burchga sodiqlikni shakllantirish, ajdodlar merosidagi qahramonliklarni o'rnatishning qiymatli tomonlari hamda jamiyatdagi huquqiy majburiyatlarni bajarishda vatanparvarlikka oid tushunchalarga alohida urg'u berilgan. "Vatanparvarlik" tushunchasining XVIII asrda, Fransiya inqilobi davrida, murakkab tuzilishi, konstruktiv ahamiyati, mafkuraviy asoslari hamda inson va davlat munosabatlari J. Lokk, D. Yum, Volter, J.J. Russo, Sh.L. Monteske, Kant va Gegel kabi ma'rifatparvarlarning ma'naviy-ma'rifiy qarashlarida o'rganiladi. Shuningdek, Yaponiyada vatanparvarlik tushunchasi va Xitoy hamda Janubiy Koreyada vatanparvarlik ruhida tarbiyalash usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, vatanparvarlik falsafasining Abdulla Avloniy asarlarida: "Har bir kishining tug'ilib o'sgan shahar va mamlakati shul kishining vatanidir. Har tug'ulgan, o'sgon yerni jonidan ortiq suyar. Hatto bu vatan hissi-tuyg'usi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon o'z vatanidan-uyuridan ayrilsa, o'z yeridagi kabi rohatda yashamas"⁵ degan jumla vatanparvarlik g'oyasi jamiyat ma'naviy barqarorligini ta'minlashga xizmat qilishiga ishoradir. Vatanparvarlik tuyg'usi axloq falsafasining asosiy tamoyili sifatida insoniy fazilatning ibtidosi, ilk sababi va asosidir, har qanday axloqiy xatti-harakat, xulq atvor va axloqiy faoliyatning boshlang'ich qoidasi sanaladi. Vatanparvarlik ongi siyosiy, ijtimoiy, huquqiy, diniy, tarixiy, axloqiy tarkibiy qismlarni o'zida mujassam etgan ijtimoiy ongning alohida murakkab shakli sanaladi. "Haqiqiy vatanparvarlik millat, vatan manfaati bilan yashash, uning istiqboli, manfaati yo'lida mehnat qilish"⁶ kabi omillarga tayanadi. Ana shunday davrlarda vatanparvarlik tuyg'ularining kuchi sinovdan o'tadi. Shaxs o'zining bor imkoniyati va iste'dodi bilan o'z Vatanini muvaffaqiyatli rivojlantirishga harakat qiladi. Vatanparvarlik ongini shakllantirishdagi muhim substansional omillar klassifikatsiya qilinadi:

birinchidan, din, diniy xilma-xillik, yagona hudud, umumiy tarix va madaniyat, an'analar, urf-odatlar, mentalitetning transformatsiyasi ularni yagona vatan g'oyasi atrofida birlashtiradi;

ikkinchidan, vatanparvarlik faoliyati va undagi aniq harakatlar, ma'naviy salohiyatini saqlab qolish yo'lidagi mehnat, statik (subyekt va obyekt) va dinamik (urush va tinchlik) tomonlarga ajratilgan;

uchinchidan, vatanparvarlik munosabati – bu do'stona hamkorlik yoki to'qnashuv xarakterini olishga qodir bo'lgan odamlarning bir-biri bilan munosabatlaridir (bevosita va bilvosita). Darhaqiqat, "Vatan

² Саифназаров И.С. Ватанпарварликнинг миллий ва умуминсоний жиҳатлари. –Тошкент.: Меҳнат, 1997. - 32

³ Калканов Э.Т. Ватанпарварлик шаклланиши ва амал қилишининг боғлиқлик қонуниятлари. Фалс.фан. ном. дисс. автореф. –Тошкент: 2011. – 246

⁴ Ғайбуллаев О.М. Ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда миллий ғоянинг ўрни // "Имом Бухорий сабоқлари" журнали, 2022.- № 1. –Б. 145-146.

⁵ Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Т.: Ўқитувчи, 1992. – 28 б

⁶ Фалсафа қомусий изоҳли луғат. – Т.: Шарқ, 2004. – 68 б.

tuyg‘usi – bu aziz va go‘zal Vatanimizga yuksak e‘tiqod bilan yashash, unga hamisha sadoqatli bo‘lishdir”⁷.

Tadqiqot metodologiyasi. Vatanparvarlik — bu fidoyilik, vatanga xizmat qilishni eng yuksak burch deb bilish, vatanni chin dildan sevishdir. Bu tushuncha o‘z ichiga “burch”, “mas’uliyat”, “muhabbat”, “sadoqat”, “jasorat”, “mardlik”, “shafqat”, “mehr-oqibat”, “sodiqlik” va “ishonch” kabi ko‘plab axloqiy fazilatlarini oladi. Vatanparvarlik ma’naviy-axloqiy mazmunga ega bo‘lib, ikki darajada namoyon bo‘ladi:

a) shaxsiy darajadagi vatanparvarlik;

b) umumiy (jamiyat ongidagi) darajadagi vatanparvarlik. Ma’naviyat — vatanparvarlikning asosiy belgilovchi omilidir. Ma’naviyat va vatanparvarlik bir-birini to‘ldiradigan ikki asosiy tushuncha bo‘lib, biri ikkinchisiz to‘liq bo‘lmaydi. Chinakam vatanparvarlikka erishish uchun inson ma’naviy va axloqiy jihatdan katta mas’uliyatni zimmasiga olishi kerak. Zero, vatanparvarlik tuyg‘usiga ega bo‘lmagan inson o‘z yurtiga chin dildan sodiq va fidokor bo‘la olmaydi. Vatanparvarlik oilaga, jamoaga, tug‘ilib o‘sgan yurtiga, shahringa, xalqinga va Vatanga fidoyilik orqali namoyon bo‘ladi.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ijtimoiy mazmunini hamda jamiyat rivojidagi o‘rnini faqat bayon qilishning o‘zi yetarli emas. Ilm-fan, ayniqsa falsafa, bu qadriyatlarning uyg‘unligini “qism–butun”, “xususiy–umumiy”, “bo‘lak–yaxlit” kabi kategoriyalar orqali, induktiv va deduktiv yondashuvlarni birgalikda qo‘llagan holda, dialektik bog‘liqlikda chuqur o‘rganishni taqozo etadi. Hozirgi globallashuv sharoitida milliy ma’naviyat bilan bir qatorda umuminsoniy ma’naviyatning roli tobora ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, milliy (alohida), mintaqaviy (xususiy) va umuminsoniy (umumiy) qadriyatlar o‘rtasidagi dialektik aloqalarni hisobga olib, yoshlarni milliy an’ana va urf-odatlariga asoslangan holda tarbiyalash va ular asosida mustaqil fikr yurita oladigan avlodni shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda mamlakatimizda yuz berayotgan tub o‘zgarishlar insonlardan dunyo va jamiyatdagi o‘z o‘rniga, el-yurt va Vatan oldidagi burchiga, shuningdek, avlodlar kelajagiga yangi ijtimoiy-falsafiy qarashlarni talab qilmoqda. Ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy hamda ma’naviy-axloqiy qadriyatlar yangilanib, biz jahon xalqlari tomonidan qabul qilingan umuminsoniy boyliklar, qoidalar va tartiblarni o‘zlashtirmoqdamiz. Jamiyatda shakllangan mafkuralar tarixiy va zamonaviy nuqtai nazardan ko‘rib chiqilib, ularning jamiyatdagi o‘rni va transformatsiyasi tizimli tarzda taqdim etilgan.

Yangi O‘zbekistonni barpo etishda mafkuraviy omillarni mustahkamlash hozirgi kunning dolzarb talablaridan biri bo‘lib, quyidagi asosiy vazifalarni o‘z ichiga oladi:

- ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish va yangi ma’naviy makonni yaratish;
- jaholatga qarshi ma’rifat kurashini kuchaytirish;
- fuqarolarning islohotlarga daxldorligini oshirish va kelajakka ishonchni mustahkamlash;
- zamonaviy tafakkurni rivojlantirish va tahdidbardosh jamiyat qurish.

Yoshlarning dunyoqarashida milliy qadriyatlarga hurmat va salbiy mafkuralarga qarshi immunitet shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Yangi O‘zbekiston mafkurasini yaratishda eng avvalo, bu g‘oya xalq manfaatlari uchun va insonlarning farovon hayoti uchun ekanligini xalqqa yetkazish zarur. Aynan shu jarayon mamlakatimizda davlat va boshqaruv modernizatsiyasi, yoshlarga doir siyosatda

⁷ Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – 153 б.

mafkuraviy omillarning o'zgarishi va dinamikasini belgilaydi. Yosh avlodni tarbiyalashda mafkuraviy omillarning ta'sirini kuchaytirish esa modernizatsiya jarayonlari orqali turli yo'nalishlarda va usullar bilan amalga oshiriladi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarning vatanparvarlik darajasini aniqlovchi asosiy omillar qatoriga jamiyatdagi ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarning shakllanganligi, shaxsning ma'naviy-axloqiy qarashlari, hamda oliy ta'lim muassasalaridagi tarbiyaviy ishlarning samaradorligi kiradi. Ushbu omillar tahlil qilinib, tajribaviy darslarda ulardan foydalanish darajasi o'rganilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент: О'zbekiston, 2021. – 275 б.
2. Саифназаров И.С. Ватанпарварликнинг миллий ва умуминсоний жиҳатлари. – Тошкент.: Мехнат, 1997. - 32
3. Калканов Э.Т. Ватанпарварлик шаклланиши ва амал қилишининг боғлиқлик қонуниятлари. Фалс.фан. ном. дисс. автореф. –Тошкент: 2011. – 24б
4. Ғайбуллаев О.М. Ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда миллий ғоянинг ўрни // “Имом Бухорий сабоқлари” журнали, 2022.- № 1. –Б. 145-146.
5. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Т.: Ўқитувчи, 1992. – 28 б
6. Фалсафа қомусий изоҳли луғат. – Т.: Шарқ, 2004. – 68 б.
7. Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – 153 б.

СЕНСОРНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ МАСЕЛ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ПИЩЕВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Шарахмедова Камила Азизовна

Ташкентский химико-технологический институт, бакалавр

Тургунова Насиба Мусурмон кизи

Ташкентский химико-технологический институт, бакалавр

Хамидова Мохира Зикрилла кизи

Ташкентский химико-технологический институт, стажер

Хамидова Мадина Олимжоновна

e-mail: madinakhamidova113@gmail.com

Ташкентский химико-технологический институт, препод. (PhD)

Аннотация: Сенсорные характеристики альтернативных масел (растительных и экзотических жиров, используемых вместо традиционного сливочного или подсолнечного) имеют важное значение для пищевых технологий, так как они напрямую влияют на вкус, аромат, текстуру и восприятие готового продукта.

Ключевые слова: гранатовое масло, вишневое масло, рисовая мука, рисовое масло, цвет, аромат, вкус. Сенсорные характеристики, пищевая технология.

Как известно в последние годы в пищевой промышленности наблюдается тенденция к расширению ассортимента жирового сырья за счёт нетрадиционных источников. Если традиционные масла (подсолнечное, соевое, хлопковое) хорошо изучены и широко используются, то альтернативные масла-такие как гранатовое, рисовое, вишнёвое и черешневое -остаются нишевыми продуктами. Однако именно в них кроется потенциал не только функциональной ценности, но и сенсорного разнообразия. Вкус, аромат, цвет и текстура масел напрямую влияют на их восприятие потребителем и определяют направления применения в пищевых технологиях. В связи с этим изучение сенсорных характеристик альтернативных масел становится важным направлением как для науки, так и для практики.

Несмотря на богатый фитохимический состав, альтернативные масла в большинстве случаев остаются невостребованными в пищевой промышленности. Причины заключаются в следующем:

1. Недостаточная изученность сенсорики. Основное внимание уделяется химическому составу и пользе для здоровья, тогда как органолептические параметры остаются «в тени».
 2. Непонимание технологического потенциала. Отсутствие информации о вкусовых и ароматических характеристиках мешает внедрению масел в кондитерскую, хлебопекарную и гастрономическую отрасли.
 3. Низкая популяризация. Производители редко позиционируют масла через их сенсорные преимущества, хотя именно это могло бы привлечь потребителей.
- Таким образом, проблема заключается в недостаточной интеграции сенсорных характеристик в оценку и продвижение альтернативных масел.
- Для эффективного внедрения альтернативных масел в пищевые технологии необходимо систематизировать знания об их органолептических особенностях. Органолептические свойства масел, представленные в таблице 1, наглядно показывают различия между ними. Так, гранатовое масло выгодно выделяется выраженным вкусом и ароматом, что делает его особенно ценным для применения в качестве гастрономической изюминки. Вишнёвое и черешневое масла имеют более мягкий профиль, что позволяет использовать их в кондитерских изделиях, где требуется деликатное сочетание вкуса и аромата. Рисовое масло, напротив, обладает почти нейтральными характеристиками, благодаря чему оно становится универсальным ингредиентом и может выступать основой для самых разных пищевых технологий.

Табл 1

Сенкорные характеристики альтернативных масел					
№	Масло	Цвет	Аромат	Вкус	Основные направления применения
1	Вишневое	светло желтый с розовым оттенком	фруктовый, мягкий	нежный, сладковатый	кондитерка, шоколад, заправки
2	Черешневое	светло- золотистый	легкий, мягкий	нейтральный, ореховый	десертный продукты, косметика
3	Гранатовое	янтарный, темно- золотистый	насыщенный терпкий	фруктово- пряный	салаты, маринады

4	Рисовое (отруби)	светло- желтое	нейтральный	мягкий, чистый вкус	жарка, выпечка, маргарины, соусы
---	---------------------	-------------------	-------------	------------------------	-------------------------------------

Однако простого описания бывает недостаточно: для более наглядного сравнения удобно использовать графические методы визуализации. Сенсорный профиль масел можно представить в виде радиальной диаграммы, где каждая ось отражает один из ключевых параметров (цвет, аромат, вкус, универсальность). Такой подход позволяет лучше увидеть сильные и слабые стороны каждого масла и сразу определить направления их оптимального применения в пищевой промышленности.

Сенсорные характеристики альтернативных масел представляют собой важный фактор их востребованности в пищевой промышленности. Если гранатовое масло привлекает своим насыщенным вкусом и ароматом, то рисовое ценится за нейтральность и универсальность. Вишнёвое и черешневое масла отличаются мягкими фруктовыми нотами и могут использоваться в нишевых продуктах - от кондитерки до кухни. Таким образом, грамотное использование органолептических особенностей масел позволит расширить ассортимент продуктов питания, повысить их функциональную и гастрономическую ценность, а также увеличить привлекательность альтернативных масел на рынке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Górnaś, P., Rudzińska, M. (2016). Seed oils recovered from by-products of fruit industry as a valuable source of bioactive compounds. *European Journal of Lipid Science and Technology*, 118(9), 1360–1374.

2. Kang, M. H., Naito, M., Tsujihara, N., Osawa, T. (1998). Sesamolin inhibits lipid peroxidation in rat liver and kidney. *Journal of Nutrition*, 128(6), 1018–1022.
3. Parry, J., Su, L., Luther, M., Zhou, K., Yurawecz, M. P., Whittaker, P., Yu, L. (2005). Fatty acid composition and antioxidant properties of cold-pressed marionberry, boysenberry, red raspberry, and blueberry seed oils. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 53(3), 566–573

ИССЛЕДОВАНИЯ ОКИСЛИТЕЛЬНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ МАРГАРИНОВ

Шарахмедова Камила Азизовна

Ташкентский химико-технологический институт, бакалавр

Тургунова Насиба Мусурмон кизи

Ташкентский химико-технологический институт, бакалавр

Хамидова Мохира Зикрилла кизи

Ташкентский химико-технологический институт, стажер

Хамидова Мадина Олимжоновна

e-mail: madinakhamidova113@gmail.com

окислительных процессов в пищевых растительных маслах и жирах, содержащих ненасыщенные жирные кислоты. Для этого получают и применяют различные природные и синтетические антиоксиданты, которые снижают интенсивность взаимодействия этиленовых связей жирных кислот с активным кислородом. Сегодня такие соединения используются в маргариновой продукции, кондитерских, хлебопекарных жирах и других пищевых маслах.

Ключевые слова: окисление, исследование, маргарин, стабильность, снижают, жирные кислоты, растительные масла, антиоксидан, природные, синтетические, активный кислород.

Введение. В мире ведутся научные исследования по торможению окислительных процессов в пищевых растительных маслах и жирах, содержащих ненасыщенные жирные кислоты. Для этого получают и применяют различные природные и синтетические антиоксиданты, которые снижают интенсивность взаимодействия этиленовых связей жирных кислот с активным кислородом. Сегодня такие соединения используются в маргариновой продукции, кондитерских, хлебопекарных жирах и других пищевых маслах. Поэтому создание новых антиоксидантов и их композиций на основе учета их синергического эффекта приобретает в последнее время важное значение.

В мировой практике для эффективной защиты пищевых масел и жиров от окисления кислородом, улучшения их запаха и вкуса, а также увеличения срока их хранения необходимо обосновать следующие научные решения, в частности: установление причины пониженного качества пищевых жиров и путей повышения их показателей; получение антиоксидантов из местных сырьевых ресурсов; создание эффективных композиций антиоксидантов для маргариновой продукции; выявление оптимальных условий применения антиоксидантов в производстве маргариновой продукции.

Как известно Республика Узбекистан относится к странам с резкими климатическими условиями, где средняя температура в зимний период +10+15 °С, а летом +35-50°С. При этих условиях порча пищевых продуктов, особенно жиров в т.ч. маргарина происходит более интенсивно, чем в северных странах (России, Белоруссии, Прибалтийских странах и др.).

Поэтому, в настоящее время осуществляется пересмотр рецептур и сроков хранения жировых продуктов в т.ч. маргарина с учетом жарких климатических условий его производитель.

Маргарин является масло-водной эмульсией, содержащей до 82% твердых жиров (саломасов) и жидких растительных масел, которые содержат два и более этиленовых связей в ненасыщенных жирных кислотах триацилглицеридов.

Процесс окисления маргарина относится к сложным химическим взаимодействиям компонентов с активным кислородом воздуха. Здесь трудно выделить конкретные лимитирующие факторы окисления т.к. они проявляют себя в различных термодинамических условиях. Поэтому, считается необходимо исследование окислительной стабильности маргаринов с учетом различных форм взаимодействия активного кислорода с ненасыщенными жирными кислотами.

Известно, что чем больше ненасыщенных жирных кислот содержится триацилглицеридах, тем более интенсивно они подвергаются окислению за счет окружающего их молекулярного кислорода. Кроме того, повышения температуры на каждый 10°C сопровождается увеличением продуктов окисления в 1,2-1,3 раза.

В настоящее время в мире производят огромное количество заменителей сливочного масла, т.е. маргаринов, которые состоят из растительных масел, твердых жиров, молочных продуктов и др. Большинство маргаринов выпускают для массового применения и условно называют их столовыми. Часть маргаринов изготавливается для приготовления бутербродов, начинок и т.п.

Столовый маргарин содержит до 82,0% жира в т.ч. до 15% жидкого растительного масла. Все эти жиры до изготовления маргарина должны быть дезодорированной т.е. обезличены.

Основным компонентом маргариновой продукции являются растительные и твердые жиры, получаемые из животных жиров или гидрированием первых до температуры плавления 36-37°C в присутствии гетерогенных катализаторов и водорода. Механизм гидрогенизации жиров достаточно подробно описан в источниках [1]

Известно, что основой растительных масел и жиров являются эфиры глицеролов с разными жирными кислотами, такими как пальмитиновая, стеариновая, ленолевая, леноленовая и др. [2]. Кроме этого, нерафинированные растительные масла содержат в себе от 2 до 10 % жирорастворимых сопутствующих веществ, которые также содержатся в растительных маслах. Эти вещества делятся на разные группы [3]. К этим группам можно отнести: фосфолипиды, свободные жирные кислоты, фитостеролы, пигменты (каротиноиды, хлорофилл, госсипол и т.д.), жирорастворимые витамины, разные смеси (пестициды, ароматические углеводы и т.д.), следы металлов, гликолипиды и т.д.

Для организма человека важным фактором является не только количество употребляемых липидов, но и их качество. Одним из важных факторов негативно влияющим на качество липидов является их порча. Известно несколько типов порчи жиров: гидролиз, окисление, реверсия, кетонная порча [4]. Окисление липидов является важным фактором порчи жиров, потери биологической и энергетической ценности, а также возникновения неприятного запаха [5].

Окислительные процессы в основном протекают в жировой фазе маргаринов, где содержится двойные (или тройные) этиленовые связи, подтверждающие их ненасыщенность. Активный кислород воздуха присоединяясь к этиленовым связям образует окислы жирных кислот.

Причем первоначально образуются перекисные соединения и далее вторичные продукты окисления т.е. анизидиновые соединения (альдегиды, кетоны и т.п.). Радикальный механизм

процесса окисления масел и жиров в маргариновой продукции осложняется присутствием молочных жиров с относительно низкими жирными кислотами, которые также подвергаются окислительным процессам.

Для определения уровня окисления растительных масел и жиров и исследования их окислительной стабильности было предложено много методов. К широко используемым методам относится метод ускоренного окисления. Окисление ускоряется под воздействием физических и химических факторов как температура, присутствие катализатора, повышенное парциальное давление кислорода. С повышением температуры повышается скорость окисления и этот фактор используется при ускорении окисления [6].

Одним из первых экспресс методов определения окисления является тест Схваалова. При этом тесте образец масла хранится при температуре 60-70 °C при свободном доступе воздуха. Во время окисления измеряются такие параметры как перекисное число, Р-анизидиновое число, число тотокс [7]. Исследование показали, что хранение масел в течении суток при Схвааловом тесте, равносильно месячному сроку хранения при комнатной температуре. Среди других расширенных экспресс методов определения окисления липидов является кислородовый метод, который можно определить на устройствах Оксидографа и Оксипреса. Метод основан на понижении давления в закрытых сосудах впоследствии потребления кислорода во время окисления [8].

Ускоренное окисление при постоянно повышенной температуре и постоянном притоке воздуха в образец растительного масла или жира используются при АОМ (ActiveOxygenMethod) и OSI (OilStabilityIndex) методах. Метод основан на изменении электропроводности воды в реакционных сосудах, вызванных продуктами окислениями липидов. Этот метод применен в устройствах Rancimat и Omnipon. Некоторые исследователи имеют ряд претензий к этим устройствам так как во время окисления образуются некоторые кислоты, которые не возникают при обычных условиях. Еще одним фактором является возможность улетучивания антиоксидантов во время подогрева и влияние этого процесса на точность окислительной стабильности [9].

С ростом потребления ненасыщенных жирных кислот и рыбьего жира в пищевой промышленности появляется такая проблема как окисление липидов. Окисление липидов негативно влияет на качество продуктов питания. Замедление или приостановление процесса окисления дает возможность получить экономические и другие выгоды.

Таблица1

Типы замедлителей процесса окисления

Тип замедлителя	Способ влияния	Пример
Антиоксиданты	Реагирует со свободными радикалами	Токоферолы, флавоноиды, каротиноиды, стеролы, танины
Синергенты	Регенирует антиоксиданты	Токоферолы, пептиды, аминокислоты
Инактиватор синглетового кислорода	Инактивирует синглетовый кислород	Каротиноиды, аскорбиновая кислота
Хелатомерические вещества	Связывает металлы до неактивных комплексов	Лимонная кислота, полифосфаты

Несмотря на то что, автоокисление нельзя полностью остановить, с помощью некоторых изменений можно замедлить данный процесс

(табл.1). Замедлить процесс автоокисления в продуктах питания можно достичь при помощи:

- Снижения температуры хранения
- Хранения от прямого попадания солнечного света (в темных помещениях)
- Ограничения доступа или удаления кислорода
- Снижения содержания реактивных продуктов окисления
- Добавления веществ, которые способны связывать следы металлов (лимонная кислота)
- Частичная гидрогенизация полиненасыщенных жирных кислот
- Добавления антиоксидантов

Заключение. Из табл. 1 видно, что с изменением типа антиоксиданта изменяются способы их влияния на механизм антиокисления жировых основ маргаринов. Поэтому при подборе природных антиоксидантов необходимо учитывать, их механизмы взаимодействия с окисляемыми продуктами маргарина.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. O'zDSt 2827:2014. Саломас рафинированный дезодорированный для маргариновой промышленности. Технические условия. –Т.: 2014. – 14 с.
2. Гидрогенизация и переэтерификация / Л. М. Рабинович, канд. техн. наук. – СПб.: ИД «Профессия», 2013. – 240 с.
3. Ромашко И. С., Басараб И. М. Транс-жиры-проблема современности //Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені СЗ Жицького. – 2016. – Т. 18. – №. 1-4 (65). – с. 115-118.
4. Аратюнян Н.С., Аришева.А.Е., Янова Л.И. и др. Технология переработки жиров. М.: Агропром издат, 1985 г. 367 стр
5. Глушенкова А.И. Маркмен.А.Л. Гидрогенизация жиров, Т., 1979, 143 с.
6. Пучкова Ю.С., Чихладзе Е.В., Шишкин Р.Н., Исследование потребительский свойств крестьянского масла в процессе длительного хранения //Тезисы докл. Международная конференция. «Науч.-техн. прогресс в перерабатывающих отраслях АПК», М- 1995. с.135-136.
7. Петров И.К. Технологические измерения и приборы в пищевой промышленности. -М.: Пищевая промышленность, 1973 – 368 с.
8. Pokorný, J. – Nedyalka, Y. – Gordon, M.: Antioxidants in food. Abington,England: Woodhead Publishing Limited, 2001. 380 с. ISBN 185573463.

ZAMONAVIY KASHTACHILIKDA YANGICHA YONDASHUV

Benaliyeva Aziza Ildarovna, Mamasoliyeva Shohista Lutfullayevna

Samarqand davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada kashtachilik san'ati, kashtachilik tarixi, kashtachilikdagi imkoniyatlar, xom ashyo va asbob uskunalar, zamonaviy kashtachilik turi bo'lgan "punch needle" texnikasi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: kashtachilik, naqsh, "punch needle" texnikasi.

Kashtachilik qadim davrlardan taraqqiy etgan bo'lib, O'rta Osiyoda xalq ijodining eng ommaviy shakllaridan biri bo'lib kelgan. Tadqiqotchilar "O'rta Osiyo qadimgi vaqtlarda ham o'zining gul solingan (kashta tikilgan) matolari bilan mashhur bo'lgan", – deb qayd qilganlar [1]. Kashtachilik haqidagi ma'lumotlar shuningdek zardushtiylik dinining muqaddas kitobi – Avestoda (Xorazm, eramizdan avvalgi 7-asr), rimlik tarixchilar asarlarida, xitoy manbalarida, hamda arab tarixchilari Istaxriy, Ibn Havqal va Narshaxiylarning asarlarida O'rta Osiyoning turli shaharlarida, dehqonchilik rivojlangan qadimgi qishloqlarida to'qilgan, gul solingan, turli bezakli kiyimlar (kashtachilik) haqida ma'lumotlar keltirilgan [2]. O'zbekistonning qadimiy shaharlarini tadqiq qilgan qadimshunos-arxeologlar topgan ashyoviy dalillar ham, aynan mana shu ma'lumotlarni isbotlab bermoqda [3]. Har bir davrda iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa omillar ta'sirida kiyim bezatish texnikalari taraqqiy etib borgan. Shunday ekan, XXI asrga kelib, hunarmanshilik sohasida muhim o'zgarishlar va vaqt omili sifatida ko'p mehnat talab qilinadigan bezatish texnikalari o'rniga, qisqa fursatda tayyor bo'ladigan qulay usullar vujudga keldi. Fikrimingizning isboti sifatida "Punch needle" texnikasini misol keltirsak bo'ladi. Bu texnika kashtachilikning zamonaviy usuli bo'lib, insonlarning qiziqarli va foydali mashg'uloti va kashtachilikdagi samarador texnika turiga aylanib ulgurdi. Bu texnikaning o'ziga xosligi 3D effektga ega ekanligidadir. Bunday effektga esa maxsus igna yordamida erishiladi [4].

Kashta tikishda badiiy mazmun bilan bog'liq yana bir o'ziga xoslik shundaki, bu to'g'ri rang tanlashdan iborat. Kashta tikish ranglar bilan chambarchas bog'liq. Iplarni tanlashda ranglarning bir-biriga qanday ta'sir etishini bilish zarur. Har qanday rang o'zining tusi, och va to'qligi bilan xarakterlanadi [5].

"Punch needle" texnikasini deyarli barcha tikuvchilik buyumlarida qo'llash mumkin bo'lgan oson, noyob va bejirim texnikadir. Bu texnika yordamida sochiq va dasturxonlar, hamyonlar, yostiq jildlari, devorga osiladigan dekorativ buyumlar, sumkalar, akssesuarlar hamda ayollar va bolalar kiyimlarini bezash imkoniyati mavjud.

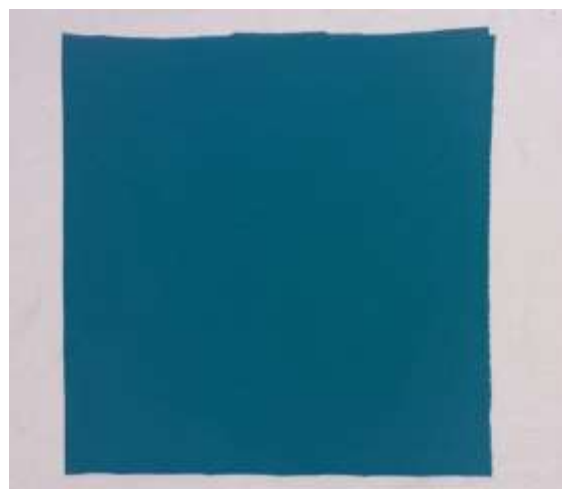
Mazkur ishda "Punch needle" texnikasini yordamida yostiq jildini bezash texnologiyasini ko'rib chiqilgan. Naqsh sifatida esa o'zbek milliy naqshlaridan foydalanilgan.

"Punch needle" texnikasi yordamida yostiq jildi tikish texnologiyasi quyidagicha:

1. Dastlab kerak bo'lgan xom ashyo va asbob-uskunalar tayyorlab olinadi. Buning uchun asosiy va astarlik mato, kashta iplari, maxsus igna, qalam, qaychi, santimetrli tasma, chambarak, yelim qotirma sintepon kerak bo'ladi (1-rasm).
2. Navbatdagi bosqichda 50x50 sm o'lchamdagi yostiq jildi bichib olinadi. Jildning avrasi paxmoq matodan, astari esa shoyi matodan bichib olinadi (2-rasm).

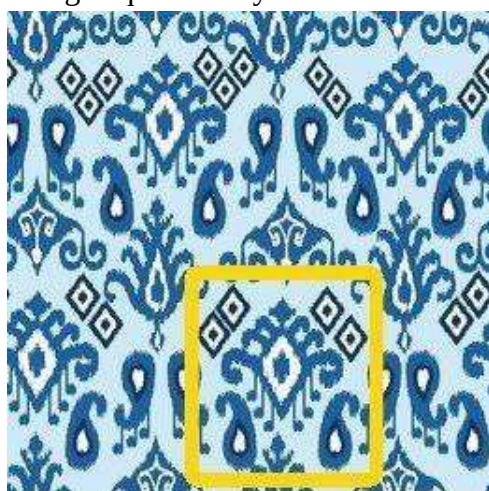

1-rasm.

2-rasm.

3. Avralik matoning teskari tomoniga naqsh eskizi chiziladi. Bunda milliy matomiz bo'lgan atlas matosining naqshidan foydalanish mumkin (3-rasm).

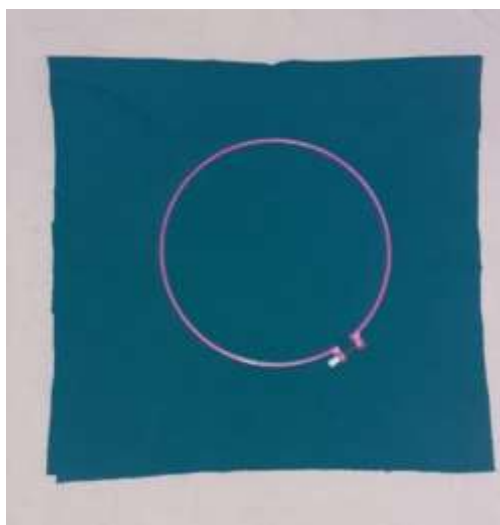

3-rasm.

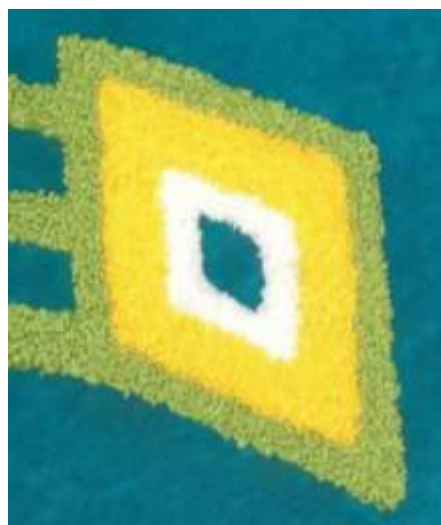

4. Avralik mato chambarakka tortiladi (4-rasm).

5. Keyin esa tanlagan iplar yordamida naqshga to'ldirib ishlov beriladi. Bu texnikada kashta naqshning o'rtasidan boshlab tikiladi. Bir turdagi rangdan ikkinchisiga o'tganda, naqshning konturini hosil qiladigan qator iplarining uzunligi qaychi yordanida biroz qisqartiriladi. Bu operatsiya bir turdagi rangdan boshqasiga o'tishda ranglarning bir-biridan ajralib turushini ta'minlaydi (5-rasm).

4-rasm

5-rasm

6. Shu tariqa naqshning har bir elemanti to'ldirib tikib chiqiladi (6-rasm).

7. Endi esa tayyor bo'lgan naqshning iplari sitilib ketmasligi uchun yelimlanadi. Yelim sifatida PVA yelimi, yoki tikuvchilikda qo'llaniladigan yelim qotirmali materiallardan foydalanish mumkin. Yelim qotirmali material naqshning o'lchamlariga moslab kesib olinadi va matoning orqa tomonidan, naqshning barcha qismini yopadigan qilib, dazmol yordamida yopishtirib chiqiladi (7-rasm).

6-rasm

7-rasm

11. navbatdagi bosqichda yostiqlik avrasi va astari bir-biriga 0,5 sm li ag'darma chok yordamida tikiladi, bunda 5-6 sm joy tikmasdan qoldiriladi va yostiqlik shu joydan o'ngiga ag'dariladi (8-rasm).

12. Yostiqlik atrofi bo'ylab 1,5 sm kenglikda bostirma chok yuritiladi. Bu operatsiya jilddan ramka hosil qilib, uning yanada ko'rkam chiqishini ta'minlaydi (9-rasm).

8-rasm

9-rasm

13. Tayyor bo'lgan yostiq ichi sintepon bilan to'ldiriladi va 5-6 sm tikmasdan ochiq qoldirilgan joy yolg'on qaviq yordamida tikib qo'yiladi. Shu bilan yostiq tayyor holga keladi (10-rasm).

10-rasm

Xulosa

Kashtachilik san'ati O'rta Osiyo madaniyatining qadimiy va muhim qismi sifatida rivojlanib, xalq amaliy san'ati va hunarmandchiligida o'ziga xos o'rin egallaydi. O'zbek xalqining kashtachilik an'analari qadimdan ma'lum bo'lib, Avesto, tarixiy manbalar va arab, xitoy tarixchilarining asarlarida uning madaniy va iqtisodiy ahamiyati haqida ma'lumotlar mavjud. Kashtachilik davrlar o'tishi bilan rivojlanib, zamonaviy texnikalar, "Punch Needle" texnikasi kabi samarali usullarni joriy etdi. Kashtachilik texnikalari bugungi kunda yangi innovatsion metodlar va samarali natija olish imkoniyatlarini taqdim etadi. Shu bilan birga, o'zbek milliy kashtachiligi an'analarni zamonaviy texnikalar bilab uyg'unlashtirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ramazanov I.A. va b. Markaziy Osiyo xalqlarining qadimgi madaniyati. // Research and education. Vol. 2, Issue 1, 2023. 90-94-betlar.
2. www.e-tarix.uz

3. Mamasoliyeva Sh.L. Xalq hunarmandchiligi. SamDU nashriyoti, 2022 y. 200 b.
4. Silke R. *Creative Punch Needle: Techniques, Projects, and Inspiration for Needlework*. Rockport Publishers. 2020.
5. Sohibov, R. Ranglarning asosiy xususiyatlari. // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 2022. 234-238-betlar.

UDC: 546.732;547-326;547-327;

IR SPECTROSCOPY OF MIXED-LIGAND COORDINATION COMPOUNDS OF COBALT(II) ION WITH KETOROLAC

Karimova Momojon Egamberganovna

PhD student the Khorezm Ma'mun Academy

Khudoyberganov Aybek Ikromovich

PhD., Senior Scientific Researcher, Khorezm Ma'mun Academy

Abstract. *This article presents the results of research on the synthesis and analysis of mixed-ligand coordination compounds of cobalt (II) ion with ketorolac and amides. Solvent-based methods were selected for the synthesis process, in which cobalt (II) salts (such as chloride or acetate), ketorolac, and various amides (formamide, acetamide, nicotinamide) reacted in specific molar ratios to form new coordination compounds. To determine the structure and composition of the complexes, IR, UV-Vis, and NMR spectral analyses, as well as elemental analysis and X-ray diffraction (XRD), were employed. Thermal analysis was used to establish the thermal stability of the complexes. During the study, the coordination interactions of ligands with cobalt (II) ions, their electronic configuration, and biological activity were examined, and corresponding conclusions were drawn.*

Keywords: *Ketorolac, formamide, acetamide, nicotinamide, coordination compound, synthesis, analysis, coordination capacity, thermal stability, solubility, reaction yield.*

Introduction. One of the most relevant areas of modern coordination chemistry and bioinorganic chemistry is the synthesis of new coordination compounds based on biologically active ligands and the study of their properties. In particular, complexes of transition metals such as cobalt attract special interest due to their wide range of biological activities, including antibacterial, antifungal, and antitumor properties [1,2]. The cobalt (II) ion, owing to its electronic configuration and wide coordination numbers, can form stable coordination compounds with a variety of ligands; their structural features and bioactivity largely depend on the nature of the ligands [3]. Ketorolac is a systemically active non-steroidal anti-inflammatory drug (NSAID), whose pharmacological effect is mainly achieved through the inhibition of prostaglandin synthesis. However, at high doses, it carries the risk of damaging the gastrointestinal mucosa [4]. In modern pharmaceutical chemistry, the synthesis of metal complexes of drugs is considered a promising approach to enhance drug efficacy

and reduce side effects. It is well established that when organic ligands form complexes with metal ions, their biological activity can significantly increase, often associated with improved metabolic stability and enhanced solubility in water [5].

Since the differences between the spectra of the initial components and those of the complexes provide information about new interactions and bond formations, IR spectroscopy data were used to analyze the structures of the obtained complexes. The IR absorption spectra were recorded in the range of 400–4000 cm^{-1} on a “SHIMADZU” IRAffinity-1S spectrometer [29]. The IR spectra of ketorolac, cobalt(II) chloride hexahydrate, and the complex compound synthesized from these two components were analyzed. In the spectrum of ketorolac, characteristic absorption bands of C=O stretching vibrations were observed at 1720 and 1705 cm^{-1} [30], corresponding to the carbonyl group of the carboxylic moiety. Additionally, O–H stretching vibrations of the carboxyl group appeared in the range of 2729–2749 cm^{-1} . In the spectrum of cobalt(II) chloride hexahydrate, vibrational modes of water molecules and the amino group were recorded: O–H stretching at 3369 and 3560 cm^{-1} , and asymmetric and symmetric N–H₂ stretching at 3311 and 3225 cm^{-1} , respectively. Low-frequency vibrations attributed to Co–O bonds were also observed in the range of 535–565 cm^{-1} . In the spectrum of the complex synthesized from ketorolac and cobalt(II) nitrate, the C=O stretching bands of ketorolac were shifted from 1732 to 1739 cm^{-1} and from 1693 to 1683 cm^{-1} , indicating coordination of the C=O group with the cobalt ion. Furthermore, the disappearance of the broad O–H stretching bands suggests deprotonation of the carboxyl group upon complex formation with Co(II). New absorption bands in the 530–570 cm^{-1} region confirm the formation of Co–O bonds.

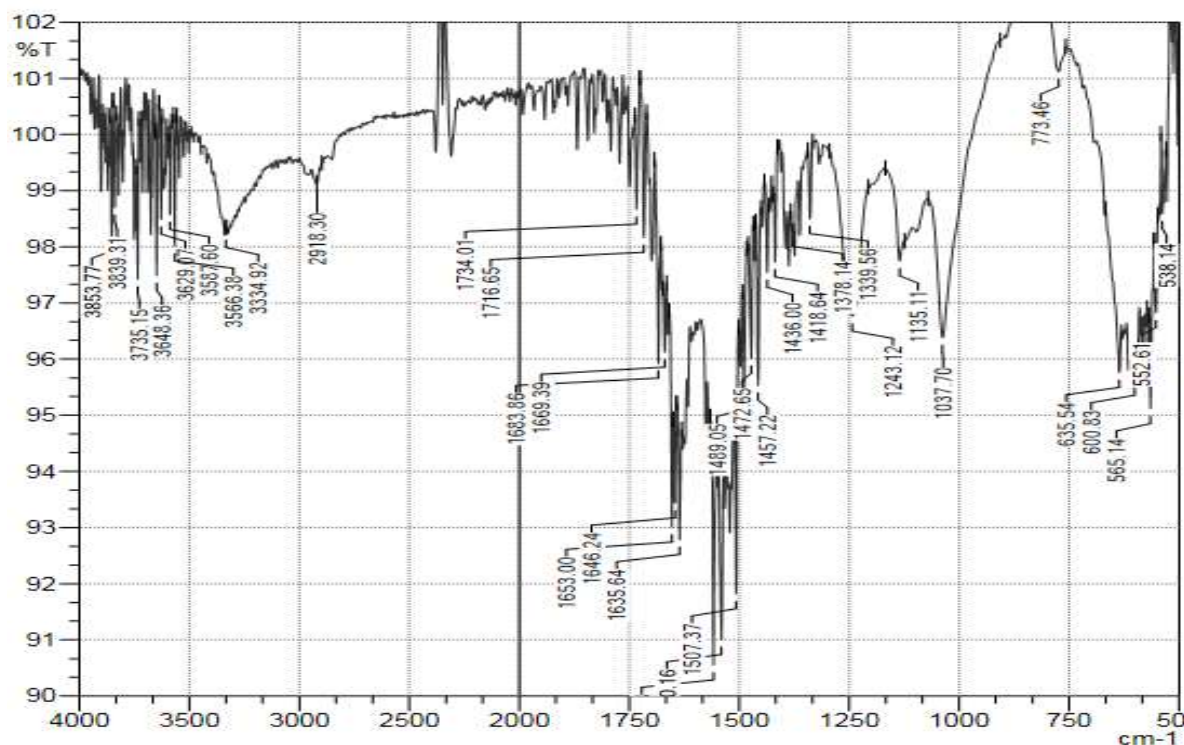

Figure 3. IR spectrum of the $[\text{Co}(\text{Ket})_2(\text{nia})_2(\text{H}_2\text{O})_2]$ complex compound

Based on these IR spectral analyses, it is evident that a coordination complex is formed between ketorolac and cobalt(II) nitrate hexahydrate. The ketorolac molecule coordinates to the Co(II) ion via its carboxyl group. The shift of the C=O stretching vibrations, disappearance of O–H bands, and the appearance of new Co–O vibrations serve as direct evidence of complex formation (Figures 1–3).

The antibacterial properties of ketorolac and the metal–complex compounds synthesized on its basis were studied in vitro under laboratory conditions against strains from the microorganism collection of the Institute of Microbiology, Academy of Sciences of Uzbekistan: *Bacillus subtilis*-5, *Escherichia coli*-221, *Pseudomonas aeruginosa*-225, *Staphylococcus aureus*-91, and *Candida albicans*-247 [31]. The effects of the ligand (HL) and the complex compounds on non-spore-forming test strains were determined during the exponential growth phase (after 36–42 hours), while their effects on spore-forming test strains were assessed during the sporulation stage (after 48–72 hours). Antibacterial activity was evaluated on the 3rd–5th day of incubation, based on the diameter of the sterile zones formed in Petri dishes where the test strains were inoculated and the samples were applied (Egorov, 1995; Egorov, 2003). To minimize experimental error, all experiments were repeated three times.

REFERENCES:

1. Abdel-Rahman L.H., et al. (2013). *European Journal of Medicinal Chemistry*, 64, 594–600.

2. Sadeek S.A., et al. (2019). *Journal of Molecular Structure*, 1175, 101-110.
3. Raman N., et al. (2012). *Spectrochimica Acta Part A: Molecular and Biomolecular Spectroscopy*, 92, 175–183.
4. Gunturu S.K., et al. (2013). *Journal of Pharmacology & Pharmacotherapeutics*, 4(3), 230–231.
5. Jozsef S., et al. (2020). *Coordination Chemistry Reviews*, 420, 213-230.

SUYUQ KISLORODNING TIBBIYOTDAGI REABILITATSION O'RNI.

Abdurahmonov Shohruh Ravshanboy o'g'li.

O'zbekiston Respublikasi Toshkent Davlat Tibbiyot
Universiteti Davolash fakulteti 2-kurs talabasi.

Tel: +998 94 497-17-03.

Email: shohruhabduraxmonov0317@gmail.com

Bekpo'latov Dilshod Bahrom o'g'li.

O'zbekiston Respublikasi Toshkent Davlat Tibbiyot
Universiteti Davolash fakulteti 2-kurs talabasi.

Tel: +998 94 858-11-66.

Email: dbekpolatov0@gmail.com

Allaberdiev Ruzihol Bobomurot qizi

O'zbekiston Respublikasi Toshkent Davlat Tibbiyot
Universiteti Davolash fakulteti 2-kurs talabasi.

Tel: +998 90 044-26-01.

Email: allaberdievaruzixol@gmail.com.

Annotatsiya: Suyuq kislorod(O_2 -183 °C)ning tibbiyotdagi ahamiyati va uning reabilitatsiya jarayonlaridagi ro'li, benihoyat hozirgi kunda dolzarb muammolardan biri bo'lib kelmoqda. Suyuq kislorod yuqori konsentratsiyadagi kislorod manbai sifatida nafas olish muammolari, jarrohlikdan keyingi tiklanish va yaralar uchun tez tuzalish jarayonlarida qo'llaniladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, suyuq kislorod oksigenatsiya jarayonlarini yaxshilashi, to'qimalarda kislorod yetkazib berishini oshirishi va toksikologik sharoitlarda zararni kamaytirishi bemorlarning reabilitatsiyasini sezilarli darajada tezlashtiradi. Shuningdek, suyuq kislorodning nevrologik kasalliklar, xususan, insultdan keyingi davolashda ham muhim o'rni bor. Hozirgi kundagi tibbiyot yutuqlari suyuq kislorodning tibbiyotdagi funksiyalarini va imkoniyatlarini chuqur, kelgusida qo'llanishi mumkin bo'lgan yangi tadqiqot yo'nalishlarini ko'rsatmoqdadir.

Kalit so'zlar: suyuq kislorod, reabilitatsiya, nafas olish muammolari, oksigenatsiya, toksikologiya, kislorod terapiya, gipoksiya, intensive terapiya.

KIRISH.

Suyuq kislorodning tibbiy ahamiyati. Suyuq kislorod (SK) tibbiyot sohasida muhim rol o'ynaydi, chunki u yuqori konsentratsiyali kislorod manbai sifatida bemorlarni

davolashda va rehabilitatsiya jarayonlarida qo'llaniladi. Oksigenatsiya jarayonini yaxshilash, yaralarning tezda tuzalishini ta'minlash va nafas olish muammolari bo'lgan bemorlarga yordam berish orqali suyuq kislorod tibbiyotda keng ko'lamli qo'llanish imkoniyatlarini taqdim etadi.

Suyuq kislorodning ijobiy ta'siri, asosan, qondagi kislorod darajasini oshirish orqali to'qimalarning kislorod bilan ta'minlanishini yaxshilashiga bog'liq. Bu, o'z navbatida, jarrohlik operatsiyalaridan keyin, yurak-qon tomir kasalliklarida va sport jarohatlarida rehabilitatsiya jarayonlarini tezlashtiradi. Shuningdek, suyuq kislorod toksikologik holatlarda toksinlarni chiqarishni tezlashtirishi mumkin.

Ushbu maqolada suyuq kislorodning tibbiyotdagi ahamiyati, qo'llanilish sohalari va uning rehabilitatsiya jarayonlaridagi roli tahlil qilinadi. Tadqiqotlar natijalari suyuq kislorodning tibbiyotdagi imkoniyatlarini ochib beradi va kelgusida yangi tadqiqot yo'nalishlari uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

TADQIQOT MAQSADI. Suyuq kislorodning tibbiyot sohasida realibitatsion qo'llanilishini o'rganish hozirgi kunda eng dolzarb va muhokamali mavzularda ko'rilmogda. Bunday vaziyatlarda respublika bo'yicha yetakchi mutaxassislar va chet el olimlari bilan amaliyot almashish hamda suyuq kislorodning tibbiyotda qo'llanilish sohalarini kengroq tartibda o'rganish va qo'llanilish sohalarini keng targ'ib qilish lozim. Bunday natijalar o'z samarasini ko'rsata boshlagach tezkor tibbiy shoshilinch vaziyatlarda ham (misol uchun , kislorod yetishmasliki – Gipoksiya) zahira o'rinlari mavjud bo'ladi hamda kasalliklarning oldini olishga bo'lgan tibbiy yordam ham tezda amaliyotga tatbiq etiladi.

ASOSIY QISM.

Suyuq kislorodning fizik-kimyoviy xususiyatlari. Suyuq kislorod past haroratlarda (-183°C) saqlanadi va kriogen idishlarda tashiladi. U gaz shaklidagi kislorodga nisbatan yuqori konsentratsiyaga ega bo'lib, tibbiy muassasalarda uzluksiz ta'minot imkoniyatini beradi. Suyuq kisloroddan ingalatsion terapiya shaklida foydalanish, to'qimalarning kislorod bilan yetarli ta'minlanishini kafolatlaydi.

Tibbiy amaliyotda qo'llanilish sohalari: suyuq kislorod pulmonologiyada surunkali obstruktiv o'pka kasalligi , astma va interstitsial pnevmoniyalarni rehabilitatsiya qilishda. Neyroreabilitatsiyada insult, bosh miya jarohatlari va neyrodegenerativ kasalliklarda miya hujayralarini gipoksiyadan saqlashda. Kardiologiyada yurak ishemik kasalligi va yurak operatsiyalaridan keyingi davrda qon aylanishini yaxshilashda. Jarrohlik amaliyotida katta jarrohlikdan so'ng rehabilitatsiya jarayonini tezlashtirishda. Sport tibbiyoti va fizioterapiyada mushaklarning tiklanishini jadallashtirish va charchoqqa qarshi kurashishda keng foydalaniladi.

Reabilitatsion afzalliklari: to'qimalarda kislorod yetishmovchiligi (gipoksiya)ni kamaytiradi. Energiya almashinuvini kuchaytiradi, hujayralarning tiklanish faoliyatini rag'batlantiradi. Reabilitatsiya muddatini qisqartiradi va bemorning umumiy holatini yaxshilaydi. Nojo'ya ta'siri kam, qo'llanishi nisbatan xavfsiz. Albatta shifokor yoki soha mutaxassisi tavsiyasi yordamida foydalanish yaxshi natijaga olib keladi.

XULOSA.

Suyuq kislorod reabilitatsiya tibbiyotida keng qo'llanilayotgan samarali vositalardan biridir. U nafas olish tizimi, yurak-qon tomir, nerv tizimi kasalliklari hamda jarrohlikdan keyingi tiklanish jarayonida yuqori samaradorlik ko'rsatadi. Shu sababli, suyuq kislorod texnologiyalarini yanada rivojlantirish va klinik amaliyotda kengroq joriy etish zamonaviy reabilitatsiyaning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Hattoki 2019-yilda ham „Corona Virus” nomli virusning butun jahon ko'lamida keng epidemiologik vaziyati tufayli suyuq kislorod balonlari yetishmasligi sabab kuchli va og'ir o'lim holatlari kuzatildi hamda 2022-yildan boshlab ko'pchilik davlatlarda suyuq kislorod zahira omborlarini ko'paytirish va og'ir epidemiya holatlariga qarshi tibbiy yordam ko'rsatishda, bemorlarni tezroq davolashda o'z samarasi ko'rsatmoqdadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. World Health Organization. Oxygen sources and distribution for COVID-19 treatment centres. WHO, 2020.
2. West, J. B. Respiratory Physiology: The Essentials. Lippincott Williams & Wilkins, 2021.
3. Hampson, N. B. Oxygen Therapy and Hyperbaric Oxygen in Critical Care Medicine. Springer, 2019.
4. Beers, M. H., & Berkow, R. The Merck Manual of Diagnosis and Therapy. Merck Research Laboratories, 2020.
5. Gozal, D., & Kheirandish-Gozal, L. Sleep, Breathing and the Physiological Basis of Oxygen Therapy. CRC Press, 2017.
6. Zhang, J., et al. Liquid Oxygen Therapy in Pulmonary Rehabilitation. Journal of Pulmonary Medicine, 2022.
7. Smith, A., & Brown, T. Advances in Oxygen Delivery Systems for Clinical Use. Medical Gas Research, 2021.

CYBERVIOLENCE AND LEGAL PROTECTION: LESSONS FROM UZBEKISTAN AND THE EUROPEAN UNION

Khamraeva Shakhnoza, Social specialist at
International Consulting Company “Juru”
E-mail: hamroyeva@gmail.com

Annotation. This article accentuates on cyberviolence as a growing threat to women and children, analyzing Uzbekistan’s current legal framework and comparing it with the European approaches to protecting individuals from online abuse, including the United Kingdom’s Online Safety Bill (2023) and the European Union’s Digital Services Act (2024). The study identifies gaps in national legislation, highlights international best practices, and proposes recommendations for strengthening protection in Uzbekistan’s digital space.

Key words: cyberviolence, women, children, Online Safety Bill, Digital Services Act.

KIBERZO‘RAVONLIK VA HUQUQIY HIMOYA: O‘ZBEKISTON VA YEVIROP ITTIFOQI TAJRIBASI

Hamrayeva Shahnoza Atadjanovna,
“Juru” xalqaro konsalting firmasida,
Ijtimoiy masalalar bo’yicha mutaxassis
E-mail: hamroyeva@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada kiberzo‘ravonlik ayollar va bolalar uchun ortib borayotgan tahdid sifatida ko‘rib chiqilgan bo‘lib, unda O‘zbekistonning bu sohadagi amaldagi huquqiy bazasi tahlil qilinadi va onlayn zo‘ravonlikdan himoya qilish bo‘yicha Yevropa yondashuvlari, jumladan, Buyuk Britaniyaning «Onlayn xavfsizlik to‘g‘risida»gi qonuni (2023-y.) va Yevropa Ittifoqining «Raqamli xizmatlar to‘g‘risida»gi reglamenti (2024-y.) bilan taqqoslanadi. Tadqiqotda milliy qonunchilikdagi bo‘shliqlar ko‘rsatiladi, xalqaro ilg‘or tajribalar yoritiladi va O‘zbekistonning bu boradagi qonunchiligini mukammallashtirish bo‘yicha takliflar beriladi.

Kalit so‘zlar: kiberzo‘ravonlik, ayollar, bolalar, O‘zbekiston, onlayn xavfsizlik qonuni, raqamli xizmatlar reglamenti

КИБЕРНАСИЛИЕ И ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА: ОПЫТ УЗБЕКИСТАНА И ЕС

Хамраева Шахноза,

Специалист по социальным вопросам в международной консалтинговой
компании «Juru»

E-mail: hamroyeva@gmail.com

Аннотация. Данная статья посвящена кибернасилию как растущей угрозе для женщин и детей. Анализируется законодательство Узбекистана и проводится сравнение с европейскими подходами к защите человека от онлайн-насилия, включая Закон Великобритании «О безопасности в Интернете» (2023 г.) и Регламент ЕС «О цифровых услугах» (2024 г.). В статье выявляются пробелы в национальном законодательстве, освещается международный опыт и предлагаются рекомендации по усилению защиты в цифровой среде Узбекистана.

Ключевые слова: кибернасилие, женщины, дети, Узбекистан, закон о безопасности в Интернете, закон о цифровых услугах.

Cyberviolence is a relatively new concept, so it doesn't yet have an internationally recognized definition. Various academic and legal sources describe it in different ways. By summarizing them, it can be understood that, cyberviolence is any act committed, assisted, aggravated or amplified by the use of information and communication technologies (mainly the Internet, mobile devices, social platforms) that violates the rights, dignity, online and offline well-being as well as the security of individuals.

It may take various forms, such as online harassment, which consists of bullying, sending threatening messages, and stalking; revenge porn, involving the distribution of sexually explicit images or videos without the consent of the person depicted; doxing, where an individual's personal information (such as their address and phone number) is released without their consent; hacking, which is unauthorized access to a person's computer on online accounts; identity theft, where an individual's personal information is appropriated by another for financial gain; sextortion, which involves the use of sexually explicit images or videos to blackmail the person depicted into providing money or other favors; cyber-stalking, wherein repeated harassment or threats take place via electronic communications; swatting whereby emergency services are tricked into responding to a fake emergency at a person's address; online impersonation, whereupon an individual pretends to be someone else in order to deceive or harm that

person, a d malware distribution, which constitutes the dissemination of malicious software to damage a system or steal personal information.¹

At the national level, unfortunately, despite the widespread usage of the internet and social media platforms, very few aspects of it are regulated in the legislation of Uzbekistan. Certain aspects of cyberviolence are addressed in several legal documents. In 2019 two gender related legal acts were adopted by the Legislative Chamber: "On guarantees of equal rights and opportunities for women and men" and the Law "On Protection of Women against Harassment and Violence". The Law "On Protection of Women against Harassment and Violence" delineates four distinct types of violence: sexual, physical, economic, and psychological. Additionally, the law provides the issuance of protection orders for individuals affected by gender-based violence. These protective measures are promptly issued within 24 hours of establishing the occurrence of harassment, violence, or the threat thereof for a duration of up to thirty days.

With the Law No. 829 dated April 11, 2023, amendments were made to the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, criminalizing violence in the family. Law introduces the administrative and criminal liability for domestic violence and makes amendments to the Criminal Code and Administrative Liability Code accordingly. Moreover, the law extends the maximum term of protection orders from 30 days to 1 year. Besides, with this law, the term "stalking" was also introduced and included in the Law on "On Protection of Women against Harassment and Violence". According to the definition of stalking in the law, the term also includes cyberstalking.

Furthermore, some aspects of cyberviolence are regulated by the Criminal and Administrative liability Codes. Producing, importation, distribution, advertisement, demonstration of pornographic products as well as advertising, demonstration, distribution of pornographic products, including in the mass media, telecommunications networks or the world information network Internet (article 130 of the Criminal Code and article 189-1 of the Administrative liability Code), Slander or defamation, that is, the dissemination of deliberately false fabrications that disgrace another person in printed or otherwise reproduced form, including those posted in the media, telecommunications networks or the Internet (article 139 of the Criminal Code² and Article 40 of the Administrative liability Code³); Insult, that is, deliberate

¹ The roots of digital aggression: Exploring cyber-violence through a systematic literature review: Muaadh Mukred, Umi Asma' Mokhtar, Fahad Abdullah Moafa, Abdu Gumaei, Ali Safaa Sadiq, Abdulaleem Al-Othmani. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.jjime.2024.100281>

² The Criminal Code is available at: <https://lex.uz/docs/111457>

³ The Administrative Liability Code is available at: <https://lex.uz/docs/97661#203790>

humiliation of the honor and dignity of a person in an indecent form, in printed or otherwise reproduced form, including posted in the media, telecommunications networks or the Internet (Art. 140 of the Criminal Code and art.41 of the Administrative liability Code); Violation of privacy - illegal collection or dissemination of information about the private life of a person, constituting his personal or family secret, without his consent (Article-141-1 of the Criminal Code and article -46-1 of the Administrative Liability Code); Disclosure of information that infringes on the honor and dignity of a person and reflects intimate aspects of a person's life that is distribution of information containing photos and (or) video images of a person's naked body and (or) genitals without his consent, including distribution in the media, telecommunications networks or the Internet, or the threat of dissemination of such information (Article 141-3 of the Criminal Code).

Besides, on 04/15/2022 the Law of Uzbekistan "On Cybersecurity"⁴ was adopted. The law is mainly framework in nature and does not address specific measures to prevent cyberviolences, only by classifying responsibilities of government bodies in this field. There is no such term as "cyberviolence" or "cyber harassment" yet in the legislation of Uzbekistan.

According to the information published in the mass-media⁵, Tashkent's Mirzo-Ulugbek District Criminal Court on 11th January, completed consideration of a criminal case against a group of people who created Telegram channels and groups called "Hello Tashkent, Salam Tashkent" in the messenger Telegram. Law enforcement agencies reported that the Telegram groups published intimate photos and videos of women, for the removal of which the group members demanded from 100,000 to 500,000 sums. They were found guilty with the following articles 130, 139, 140, 141-3, 165 of the Criminal Code. According to the Supreme Court website, almost all of the victims were women.

There exists, even more alarming situation concerning cyberviolence against adolescents, mainly young girls, which can lead to more critical consequences, if immediate actions are not taken to regulate the situation. Earlier the mass-media reported cyberbullying cases among schoolchildren, in Uzbekistan. Creators of the channel made fake photos of schoolboys, and mainly schoolgirls and demanded money for deleting them. Of course, this is not the only instance of cyber violence among the young people. The cases mentioned are just the ones that have been identified. When

⁴ The text of the law is available at: <https://lex.uz/ru/docs/5960609>

⁵ https://www.gazeta.uz/ru/2024/01/11/groups/?utm_source=push&utm_medium=telegram

young people witness such incidents or experience cyberbullying themselves, they often feel hesitant to openly discuss it or find themselves in a state of depression.

Before the acts of domestic violence were criminalized, almost nobody knew about the sufferings of the women and girls, or even if, somebody was aware of it, it was mostly ignored. This ignorance led to many suicides, and murders of many innocent women and girls. Therefore, any possibility of violation of rights must be deeply analyzed and measures must be taken to prevent them. Along with enhancing measures to prevent and combat gender-based violence in our country, we shouldn't forget that other dangers and threats to human rights are arising. Especially in the technology era, most acute violations may take place in a very unnoticeable way. In this context, a question arises regarding the sufficiency of the law and bylaws in order to prevent and combat cyberviolence against women and girls. For this purpose, we have analyzed the European system of protecting human rights against cyberviolence, to compare our laws in this sphere with theirs and identify which aspects of them we can adopt in order to better prevent cyberviolence in our country.

It is important to note that the European system of protecting human rights against cyberviolence is one of the most developed in this field. The European Court of Human Rights, established in 1959, interprets the European Convention on Human Rights. The convention has had a huge impact on the law in Council of Europe member countries and is widely considered to be the most effective international treaty for human rights.⁶ There has been a functioning the Court's Knowledge Sharing platform since 2022. It provides the latest analysis of case-law development in thematic and contextualized manner through Convention Articles.⁷

In the practice of the European Court of Human Rights there are several cases when the Court succeeded in establishing justice against cyberviolence towards women and girls.

One of them is the case of Buturuga v Romania which was reviewed by the Court in 2022. In this case, the woman, who had divorced her husband because of continuous domestic violence, sued Romania, which fails to investigate and prosecute her former husband, who after divorce, logged into her social network accounts and made copies of her private conversations, documents, and photos. Even though she files a complaint to the police against her husband, they didn't take it seriously by stating that it was not connected to the domestic violence complaint. The Court in Romania also didn't impose any punishment other than administrative fine, because of insufficient evidence

⁶ European Convention for Human Rights Guide for the Civil and Public Service (Pdf) (Report). Irish Human Rights Commission.2012. ISBN 978-0-9569820-7-0.

⁷ <https://www.echr.coe.int/knowledge-sharing>

and referring to the fact that the information that her husband copied were public. After that, the woman had to apply for protection order based on the national Law on preventing and combating domestic violence.

As a result, the Court found that there had been a violation of Articles 3 and 8⁸ of the Convention, which prescribe that no one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment, and everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence, on account of the failure to comply with the positive obligations arising from these provisions; and the respondent state was ordered to pay the applicant EUR 10,000 non-pecuniary damage and EUR 457 for costs and expenses. And the Court concludes that the national authorities did not approach the criminal investigation as raising the specific problem of domestic violence and that in doing so, they failed to give an appropriate response to the seriousness of the facts complained of by the applicant.

Besides having a good mechanism of protecting women through courts, several conventions were signed in the sphere of combating against gender-based violence. The Budapest, Lanzarote and Istanbul conventions emphasize the importance of criminalizing any conduct of violence against women and girls. Although, Istanbul Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence doesn't specifically accentuate e online violence against women, its provisions can be applied to online violence as well. Furthermore, according to General Recommendations of GREVIO⁹, the definition set out in Article 3a covers many forms of violence against women perpetrated online and the related requirements for state parties to establish legal and policy framework to tackle all forms of VAW should cover these forms cyber violence. Budapest convention was signed in 2001 for the purpose of regulating cybercrime in European countries, by harmonizing national laws and enhancing cooperation among nations. This convention includes measures related to computer-related fraud, copyright infringements, child pornography and network security breaches.

When it comes, to the Council of Europe Convention on the Protection of Children Against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, known as Lanzarote Convention, it lacks detailed measures for preserving electronic evidence in national and international

⁸ Article 3 states that no one shall be subjected to torture and to inhuman or degrading treatment or punishment. And according to Article 8 Everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence. Text of the convention is available at:

https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_ENG

⁹ GREVIO (Expert group on action against violence against women and domestic violence) (2021), General Recommendation #1 on the digital dimension of violence against women, Council of Europe, Strasbourg, 20 October.

<https://rm.coe.int/grevio-rec-no-on-digital-violence-against-women/1680a49147>

inquiries concerning online sexual violence against children. Therefore, nations adopting these conventions should consider integrating the procedural powers of Articles 16 to 21 of Budapest Convention into their national legislations. By doing so, parties could enhance international collaboration regarding electronic evidence to address online sexual violence against children.

Although, these conventions were adopted several years ago, and some of them don't specify the peculiarities of regulation of online violence, they show that, in order to effectively protect the rights of women and children in the digital world, it is very important to collaborate with other countries in this sphere, since the digital world has no boundaries as the physical world does.

One of the noteworthy acts, which was adopted in the UK in 2023, is the Online Safety Bill developed by the Department for Science, Innovation and Technology and Department for Digital, Culture and Sport. This relatively new regulatory framework applies to companies whose services host user-generated content or facilitate interaction between users, one or more of whom is based in the UK, as well as search engines. Services playing a functional role in enabling online activity will remain out of scope, as will business to business services.¹⁰ Some scholars¹¹ have argued that the bill requires further research, since it may violate the freedom of using the internet and give a lot of power to the Communications regulator in the UK (Ofcom) in regulating it. Bill has several objectives. Firstly, it aims to protect users from illegal content. Although violating the rights of people by creating and disseminating information is already prohibited according to the legislation, the purpose of the bill is to impose an obligation on service providers to control the digital space and with a view to limiting the potential spread of illegal content.¹²

Not long after the Online Safety Bill was adopted, the European Union's Digital Services Act (DSA), which had been adopted in 2022, came into force since the February of 2024. It introduces obligations for large online platforms to remove illegal content. It applies to all intermediary services, even if they are based abroad but serve in the EU. Whereas, Online Safety Bill focuses on the harmfulness of content, even it is legal (especially in cases of contents for children such as self-harm encouragement),

¹⁰ <https://www.gov.uk/government/consultations/online-harms-white-paper/outcome/online-harms-white-paper-full-government-response#part-1-who-will-the-new-regulatory-framework-apply-to>

¹¹ A critical review of the Online Safety Bill. Markus Trengove, Emre Kazim, Denise Almeida, Airlie Hilliard, Sara Zannone, Elizabeth Lomas. Patterns 3, August 12, 2022. Available at: [https://www.cell.com/patterns/pdf/S2666-3899\(22\)00147-7.pdf](https://www.cell.com/patterns/pdf/S2666-3899(22)00147-7.pdf)

¹² A critical review of the Online Safety Bill. Markus Trengove, Emre Kazim, Denise Almeida, Airlie Hilliard, Sara Zannone, Elizabeth Lomas. Patterns 3, August 12, 2022. Available at: [https://www.cell.com/patterns/pdf/S2666-3899\(22\)00147-7.pdf](https://www.cell.com/patterns/pdf/S2666-3899(22)00147-7.pdf)

Digital Services Act focuses only on illegal content as defined in EU/national law (e.g. unlawful image sharing, online stalking, child sexual abuse etc.) without creating new offences, but ensuring consistent removal procedures. Within the scope of Online Safety Bill, platforms must publish annual transparency reports with Ofcom approved standards, which investigates and penalizes the breaches, which may be fines up to 10% of global turnover, blocking orders, or even criminal liability for executives. According to Digital Services Act, fines may be up to 6% of global turnover. Criminal liabilities are not stipulated, but the platforms can be forced to change the designs of algorithms and services.

Based on the above, recommendations for the context of Uzbekistan to decrease cyberviolence especially against women and children are as follows:

- Conducting surveys across the country to identify which types are widespread among the population and criminalize them, based on the assessment results, keeping statistics of victims of online violence and analyzing it by gender. Based on the results of the analysis, introducing changes to the law that criminalize online behavior that causes harm to the rights of others;
- Incorporating the concept “cyberviolence against women and girls” into the Law "On Protection of Women against Harassment and Violence” and Criminal Code and Administrative Liability Code;
- Further studying the practices of Online Safety Bill and Digital Services Act adopted in Europe, and adapt them in the context of Uzbekistan.

O‘ZBEKISTONDA ADVOKATURA INSTITUTINING NAZARIY-HUQUQIY ASOSLARI

Saliyev Otabek Ilxom o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi huzuridagi

Sudyalar oliy maktabi mustaqil izlanuvchisi

Otabeksaliyev9@gmail.com

+998 97 743 12 27

Annotatsiya

Huquqiy davlat qurish yo‘lida fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlash, sud-huquq tizimining samarali ishlashini ta‘minlash muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda advokatura instituti sudlovning adolatli va xolis yuritilishini ta‘minlovchi, inson huquqlarini himoya qiluvchi muhim mexanizm hisoblanadi. O‘zbekistonda advokatura instituti faoliyatining nazariy va huquqiy asoslarini chuqur o‘rganish, uning jamiyat va davlat hayotidagi o‘rni belgilash ushbu sohadagi islohotlarning muvaffaqiyati uchun zaruriy shartdir. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida advokatura institutining nazariy-huquqiy asoslari, manbalari, tashkiliy mexanizmlari va advokatlarning kasbiy etikasini har tomonlama o‘rganish amalga oshirilgan.

Kalit so‘zlar: Advokat siri, sud-huquq islohotlari, advokatlik faoliyati, Qonunchilik tahlili, himoya huquqi, inson huquqlari himoyasi, advokat maqomi.

Annotation

In the process of building a legal state, guaranteeing the rights and freedoms of citizens and ensuring the effective functioning of the judicial system are of great importance. In this process, the institution of advocacy is considered a crucial mechanism that ensures fair and impartial justice and protects human rights. In Uzbekistan, a deep study of the theoretical and legal foundations of the institution of advocacy and determining its place in the life of society and the state is a necessary condition for the success of reforms in this area. This article provides a comprehensive study of the theoretical and legal foundations, sources, organizational mechanisms, and professional ethics of advocates in the Republic of Uzbekistan.

Keywords: Advocate's secret, judicial reforms, advocacy activities, legal analysis, right to defense, protection of human rights, advocate's status.

Аннотация

На пути построения правового государства важное значение имеет обеспечение прав и свобод граждан, а также эффективное функционирование судебно-

правовой системы. В этом процессе институт адвокатуры является важнейшим механизмом, обеспечивающим справедливое и беспристрастное судопроизводство и защищающим права человека. В Узбекистане глубокое изучение теоретических и правовых основ деятельности института адвокатуры, а также определение его места в жизни общества и государства является необходимым условием для успеха реформ в этой сфере. В данной статье всесторонне изучены теоретико-правовые основы, источники, организационные механизмы и профессиональная этика адвокатуры в Республике Узбекистан.

Ключевые слова: Адвокатская тайна, судебно-правовые реформы, адвокатская деятельность, анализ законодательства, право на защиту, защита прав человека, статус адвоката.

Advokatura — malakali yuridik yordam ko‘rsatuvchi, fuqarolar va yuridik shaxslarning huquq hamda qonuniy manfaatlarini himoya qiluvchi mustaqil huquqshunoslik instituti. Uning asosiy vazifasi nafaqat himoya qilish, balki huquqiy savodxonlikni oshirish, qonunchilikka rioya etilishini ta’minlashdan iborat.

Advokatura faoliyatining nazariy asoslari bir qator fundamental tamoyillarga tayanadi:

- **Qonuniylik tamoyili:** Advokat o‘z faoliyatida faqat va faqat qonunlarga amal qiladi. U mijozning manfaatlarini himoya qilishda qonun doirasidan chiqishga haqli emas.
- **Mustaqillik tamoyili:** Advokat o‘z faoliyatida davlat organlari, mansabdor shaxslar yoki boshqa shaxslar ta’siridan mustaqil bo‘ladi. Bu tamoyil uning xolis va samarali ishlashini ta’minlaydi.
- **Advokat siri tamoyili:** Advokatga mijoz tomonidan ishonib topshirilgan ma’lumotlar sir saqlanishi shart. Ushbu sirga daxl qilinishi qonuniy javobgarlikka sabab bo‘ladi. Bu tamoyil mijoz bilan advokat o‘rtasida ishonchli munosabatlar o‘rnatishga xizmat qiladi.

Bu tamoyillar advokaturaning professionalligi va axloqiy me’yorlarga muvofiq faoliyat yuritishining kafolati hisoblanadi.

O‘zbekistonda advokatura faoliyati aniq va qat’iy huquqiy hujjatlar asosida tartibga solinadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi: Advokatura faoliyatining huquqiy asosi Konstitutsiyada mustahkamlangan. Konstitutsiyaning 26-moddasiga ko‘ra, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchiga malakali yuridik yordam olish huquqi kafolatlanadi. 116-moddada esa sud ishi yuritilishining barcha bosqichlarida malakali yuridik yordam olish huquqi ta’minlanishi belgilangan.

"Advokatura to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni: Ushbu qonun advokatura faoliyatining asosiy huquqiy manbai hisoblanadi. U quyidagi masalalarni tartibga soladi:

Advokatning maqomi va uning faoliyatiga qo'yiladigan talablar: Advokat bo'lish uchun oliy yuridik ma'lumotga va advokatlik faoliyati uchun litsenziyaga ega bo'lish zarurligi.

Advokatlarning huquq va majburiyatlari: Advokat tergov va sud jarayonlarida ishtirok etish, hujjatlar bilan tanishish, so'rovlar yuborish, shuningdek, o'z mijozining huquqiy manfaatlarini to'laqonli himoya qilishga majbur ekanligi.

Boshqa normativ-huquqiy hujjatlar: Advokatura sohasidagi o'zgarishlar va yangi qoidalar Prezident farmonlari va qarorlari, Oliy sud Plenumi qarorlarida o'z aksini topgan. Misol uchun, so'nggi yillarda qabul qilingan Prezident farmonlari advokatlarning vakolatlarini kengaytirish, ularning mustaqilligini oshirish va advokatlikka kirishni soddalashtirishga qaratilgan.

O'zbekistonda sud-huquq sohasidagi islohotlar doirasida advokatura faoliyatini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. So'nggi yillarda bir qancha muhim qadamlar tashlandi:

Advokatlik faoliyatining raqamlashtirilishi: "E-advokat" tizimi joriy etilmoqda, bu esa advokatlarning sud organlari va boshqa tashkilotlar bilan elektron hujjat almashinuvini tezlashtiradi.

Advokatlarning mustaqilligini oshirish: Advokatlarning professional huquqlari kengaytirilgan, ularning tergov jarayonlarida ishtirok etishi, shuningdek, to'siqlarsiz o'z vazifalarini bajarishi ta'minlanmoqda.

Advokatura tizimini takomillashtirish: Advokatlikka kirish imtihonlari tizimini modernizatsiya qilish va soha mutaxassislarining malakasini oshirishga yo'naltirilgan dasturlar joriy etilmoqda.

Kelajakda advokatura institutining rolini yanada kuchaytirish, uning jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirishga qo'shgan hissasini oshirish, shuningdek, xalqaro standartlarga mos ravishda rivojlantirish muhim vazifalardan hisoblanadi.

"Advokatura to'g'risida"gi Qonunda advokatlar hay'ati, advokatlik firmasi va byurosi notijorat tashkilot hisoblanuvchi tuzilma sifatida ularning huquqiy maqomi belgilangan. Shuningdek, "Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 11-moddasiga asosan advokatura notijorat tashkiloti ekanligi nazarda tutilgan. Ta'kidlash joizki, Fuqarolik kodeksi 40-modda uchinchi qismining amaldagi tahriri yuridik shaxslarning kengaytirilgan, ya'ni ochiq ro'yxatini nazarda tutgan bo'lib, tijoratchi tashkilot

bo‘lmagan yuridik shaxs qonunlarda nazarda tutilgan boshqacha shaklda tashkil etilishi mumkinligi belgilangan. Advokatlik tuzilmalarining alohida ajratib ko‘rsatilishi esa, ularning soliq va boshqa munosabatlardagi o‘rni va rolini aniq belgilab bergan bo‘lar edi.¹

Qonunda, jumladan, advokatura faoliyatining prinsiplari va tashkiliy shakllari, malaka komissiyalarini tuzish va ularning faoliyati tartibi, Adliya vazirligining vakolatlari va boshqa masalalar belgilab berilgan. Qonunda dastlab Adliya vazirligi va uning hududiy bo‘linmalari tomonidan advokatura faoliyatini litsenziyalash ko‘zda tutilgan bo‘lib, yuridik hamjamiyatning o‘zini o‘zi boshqarish organi sifatida advokatlarning yagona professional uyushmasini (2008-yilgi islohotgacha) tashkil etish bo‘yicha hech qanday qoidalar mavjud emas edi.²

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagicha xulosa qilishimiz mumkin:

O‘zbekistonda advokatura instituti fuqarolarning huquqiy himoyasini ta‘minlash, qonuniylikni mustahkamlash va huquqiy davlat qurishda fundamental rol o‘ynaydi. Uning faoliyati nazariy va huquqiy asoslarga tayangan holda muntazam ravishda takomillashtirib borilmoqda. Advokatlarning mustaqilligini oshirish, ularning vakolatlarini kengaytirish va advokatura faoliyatini raqamlashtirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar O‘zbekistonning adolatli va xalqparvar davlatga aylanishiga xizmat qiladi. “Advokatura to‘g‘risida”gi qonunda Advokaturaga huquqiy ta‘rif berilib fuqarolik jamiyatning alohida huquqiy instituti sifatida e‘tirof etilgan. Shuningdek, qonunda advokatlik faoliyatining tashkiliy shakllari, advokatlik faoliyatining turlari, advokatlik maqomini olish tartiblari, malaka komissiyalar, advokat mehnatiga haq to‘lash, advokatning intizomiy javobgarligini tartibga soluvchi normalar belgilangan bo‘lsa, “Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to‘g‘risida”gi Qonunda esa, advokatning dahlsizligi, kasbiy faoliyatning kafolati va advokatning dahlsizligi, yuridik yordamni tashil etishning kafolatlari, advokaturaning davlat bilan o‘zaro munosabatlarini tartibga soluvchi normalar belgilandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining 27.12.1996 yildagi “Advokatura to‘g‘risida”gi 349-I-sonli qonuni // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997-y., 2-son, 48-modda; 2001-y., 1-2-son, 23-modda; 2003-y., 5-son, 67-modda; 2004-y., 1-2-son, 18-modda; O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2005-y., 37-38-son, 280-modda; 2008-y., 52-son, 514-modda; 2009-y., 39-son, 423-

¹ Davlyatov, V. X. (2020). Advokatlik tuzilmalarining yuridik tabiati va ular huquqiy maqomining o‘ziga xos xususiyatlari. Review of law sciences, (1), 188-191. doi: 10.24412/2181-1148-2020-1-188-191. 4-bet

² Турдалиев Джамшид (2020). Институциональная независимость адвокатуры в узбекистане: проблемы и пути их решения. Review of law sciences, 3 (Спецвыпуск), 192-207. doi: 10.24412/2181-919X-2020-3-192-207

modda; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 12.10.2018-y., 03/18/497/2044-son; 16.01.2019-y., 03/19/516/2484-son; 24.05.2019-y., 03/19/542/3177-son, 11.09.2019-y., 03/19/566/3734-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son, 03.02.2022-y., 03/22/749/0101-son.

2. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги 3-сонли “Қонунга хилоф равишда қуролга эгалик қилиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида”ги қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари миллий базасининг расмий веб-сайти – www.lex.uz

3. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги 11-сонли “Иқтисодиёт соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида”ги қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари миллий базасининг расмий веб-сайти – www.lex.uz.

4. Турдалиев Джамшид (2020). Институциональная независимость адвокатуры в узбекистане: проблемы и пути их решения. Review of law sciences, 3 (Спецвыпуск), 192-207. doi: 10.24412/2181-919X-2020-3-192-207.

5. Chorlieva D. Tergovga qadar tekshiruv bosqichida himoyachi ishtirokining huquqiy va protsessual masalalari // Yurist axborotnomasi – Vestnik yurista – Lawyer herald. № 5 (2020), В. 74-80
Усмоналиев М., Бакунов П. Талончилик учун жавобгарликни либераллаштириш муаммолари: Магистрантлар у-н ўқув қўлланма/ Усмоналиев М., Бакунов П.; ТДЮИ; Масъул муҳаррир: М.Х.Рустамбоев. - Т.: ТДЮИ, 2007.- 44 б.

6. Азиза Сабирджановна Гуломова (2022). Адвокатлик фаолиятида юридик ёрдам кўрсатишни тартибга солиш хусусиятлари. Academic research in educational sciences, 3 (4), 348-357. doi: 10.24412/2181-1385-2022-4-348-357.

7. Панченко В. Ю. Подходы к понятию «юридическая помощь» в современном отечественном правоведении / В. Ю. Панченко // Российский юридический журнал. — 2012. — № 1 (82). — С. 18-27.

8. Ленковская Р. Р. Понятие и правовая природа правовых и юридических услуг / Р. Р. Ленковская // Пробелы в российском законодательстве. — 2015. — № 4. — С. 36–38.

9. Салчак А.А. Договор об оказании юридических услуг: особенности гражданско-правовой ответственности его участников : дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006. 77-б.

10. Романец Ю.В. Общая характеристика договоров оказания юридических услуг (поручение, комиссия, агентирование) // Законодательство. 2001. № 4. 38-б.

A WEB PLATFORM AIMING TO DEVELOP STUDENTS ' FREELANCERY COMPETENCES

Shokhrukh Oripovich Himmatov

Kattakurgan state pedagogy institute teacher

Abstract . *This web platforms in the article in creation reliable to the principles related of scientists research analysis Also , students to freelance related competence to develop web platform designed in creation reliable principles cited .*

Support words : *freelancing , principle , web- platform , **information** -education environment , educational platform, website , motivation .*

Students information technologies in the field to freelance related competence to develop web platform designed create for initially reliable principles clarification , if necessary if improvement necessary . This for and initially to the field related of scientists research to study requirement will reach .

This is on the table , that is information and education environments , educational platforms and websites create wearable to the principles related research Like UMMirsanov [1], JAElmurodov [2], UBBaxodirova [3], AONorbekov [4] of scientists in their work see possible .

In particular, UMMirsanov developed principles and students based on which to create an information and educational environment for teaching mathematics in general secondary schools [1]. His in the study cited students and principles mainly of the students mathematics from science independent education to take and self to evaluate directed by J. A. Elmurodov general middle education institutions for open information and education environment to create to be placed students and principles working [2]. In this main attention students ' pedagogical and psychological to the characteristics suitable the colors to choose focused on virtual education at UBBakhodi the platform to create to be placed principles improved . Its virtual learning in research the platform to create wearable principles about short information [3]. AONorbekov presented the students and principles that should be applied in creating information and educational environments designed to train future mathematics and computer science teachers [4].

Like this sources V. V. Yerokhin [5], YE.M. Starikov [6], YE.A. Nelogova [6] scientific and methodological also cited in their articles . web platforms in their work create and to design related various approaches cited .

Above record done of scientists in their work main attention continuous education in the system sciences to teach , to students creative accept to increase and professional competence to develop web platforms aimed at to create related principles and requirements However their in their work to freelance related competence to develop web platform designed in creation reliable to the principles circle research works take not gone .

That's why for previously being pushed in research names record done scientists to research relied on without students to freelance related competence to develop web platform designed to create to be placed principles clarified .

Flexible to design action to do principle . Students information technologies in the field to freelance related competence to develop a web platform designed to create main from the principles one this senses to develop related the design to create in mind This design different screen dimensions and him/her see possible was to devices adaptation necessary This also means principle of materials theoretical and scientific in terms of complicated that it will not be provides . With this together information presented to reach control This principle compliance not to do information good not to be assimilated take (UMMirsanov [1] , JJKarbozova [7]). Flexibility principle students information technologies in the field to freelance related competence development from the web platform for use education to the individual capabilities of the recipient , i.e. , training in the process psychological to the characteristics customized to be and to the following attention focus Need : the opportunity to choose an individual pace that is comfortable for them when studying the educational material; Diagnostic analysis of the situation; as many options as possible for the contingent.

The principle of ease of updating . This principle implies regular updating of the web platform and the educational tools placed on it. In this case, the web platform comfortable update need , then in it composition regular accordingly will be updated . This for of the system information base and the content to manage right organization to grow and text , image and like the video different kind content formats to support intended to be requirement will reach .

Freelancing related motivation to increase direction principle . This principle on the web platform to be created students to freelance related motivation to increase directed educational and methodological sources placed to be in mind That is , the user enters the web platform visit when ordered , to him placed methodical supply and assignments motivation to increase aimed at to be demand will reach .

The principle of mass learning. This principle assumes that students master freelancing based on their individual abilities. In this case, learning freelancing is established based on the wishes and personal circumstances of the students. That is, the implementation of freelancing tasks is carried out in a free and flexible manner, requiring the student to complete the assigned tasks in a manner convenient for him.

Work optimization principle . This principle web- platform loading and effective to work in mind It holds . done increase for user the server right settings , pictures and scripts such as files size minimize requirement will reach .

Usage convenience principle . Web- platform managers and users for comfortable to be need . This achieve for interface simplicity and intuitiveness , as well as content and navigation right organization to be completed observation need . User web platform for how much comfortable if so , its work so much high will be .

Integration principle. The proposed principle is to focus on the distribution of information materials on the web platform created for freelancing, their close connection and significant expansion of the scope of the learning environment, the creation of an environment of interaction between professors and students, as well as the ability to generalize, synthesize knowledge and master generalized models of problem solving based on teaching, modeling, demonstration, and control pedagogical software tools. It is also necessary to pay attention to various foreign freelancing web platforms with integration made to be requirement will reach .

Security principle . This principle web- platform working on the way out to safety attention to focus in mind It's on this board . F. L. Ratner to the mind according to , working web- based platform information safe and reliable storage , transmission , from them of use technician methods presented to be completed provide necessary [8]. A web platform must be protected from hackers and vandals, as well as from common threats such as viruses and malware. This requires the use of secure connections and properly configured security systems.

Thus, if the principles proposed in the research are followed, a web platform designed to develop students' freelancing competencies in line with modern requirements will be created.

REFERENCES

1. Мирсанов У.М. Умумий ўрта таълим мактабларида математикани амалий дастурлар ёрдамида ўқитиш самарадорлигини ошириш методикаси (5–6-синфлар мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2019. – 190 б.

2. Элмуродов Ж.А. Умумий ўрта таълим муассасалари учун очик ахборот-таълим муҳитини яратиш ва жорий этиш методикасини такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Тошкент, 2021. – 152 б.
3. Баходирова У.Б. Микробиология фанини ўқитишда виртуал таълим технологияларидан фойдаланиш методикасини такомиллаштириш (Педагогика олий таълим муассасалари мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Қарши, 2020. – 156 б.
4. Норбеков А.О. Педагогика олий таълим муассасаларида компьютер таъминоти фанини ўқитиш самарадорлигини ошириш методикаси // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган Диссертация. – Қарши, 2021. –171 б.
5. Ерохин В.В. Проектирование и реализация веб-сайта предприятия // https://odin.mgimo.ru/upload/iblock/774/proektirovanie-i-realizaciya-veb-sajta-predpriyatiya.pdf?utm_source=yandex.ru&utm_medium=organic&utm_campaign=yandex.ru&utm_referrer=yandex.ru
6. Стариков Е. М., Нелогова Е. А. Создание цифровых платформ на основе технологического предпринимательства // https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/94923/1/978-5-7996-3118-5_2020_036.pdf
7. Карбозова Ж.Ж. Подготовка будущих учителей к проектированию электронных образовательных ресурсов // Дисс... на соиск. учен. степ, канд. пед. наук. – Душанбе, 2017. – 175-б.
8. Ратнер Ф.Л. Разработка электронных образовательных ресурсов: зарубежный опыт // Учебно-методическое пособие по направлению «Электронные образовательные ресурсы». – Казань: КГУ, 2008. –104 с.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR CREATING A BILINGUAL COMMUNICATIVE ENVIRONMENT IN PRIMARY EDUCATION BASED ON WALDORF PEDAGOGY

Ismanqulova Nigora To‘lqin qizi

GulDU “Fakultetlararo chet tillar” kefedrasi o‘qituvchisi

ABSTRACT

This article explores the methodological foundations for developing a bilingual communicative environment in primary education through the lens of Waldorf pedagogy. The aim is to identify how the Waldorf educational framework- rooted in the holistic development of the child- can support the natural acquisition of a second language in early school years. Through theoretical analysis, case study observations, and review of empirical research, this study demonstrates that imitation-based learning, storytelling, rhythmic speech, and integration of artistic activities foster a rich bilingual environment. The results suggest that Waldorf principles align well with communicative language teaching (CLT), offering alternative, and emotionally engaging ways to support multilingual development in children.

Key words: bilingual education, Waldorf pedagogy, second language acquisition (SLA), Communicative Language Teaching (CLT), multilingual societies.

1. Introduction

In an increasingly globalized world, **bilingual education** has become a central priority in early childhood and primary education. The ability to communicate effectively in more than one language is not merely a cognitive skill; it is a critical tool for socio-cultural participation, global citizenship, and lifelong learning[1]. In many countries, multilingualism is no longer considered a luxury but a necessity—one that enhances cultural sensitivity, cognitive flexibility, and access to future academic and professional opportunities.

Parallel to this linguistic shift, educational paradigms are also evolving. There is a growing emphasis on holistic educational models that nurture not just academic achievement, but also the emotional, social, artistic, and moral development of children. One such comprehensive framework is **Waldorf pedagogy**, an alternative approach founded by **Rudolf Steiner** in the early 20th century [2]. Waldorf education is grounded in the philosophy of **anthroposophy**, which views the child as a

developing spiritual being whose education should be in harmony with the rhythms of nature, human development, and the arts.

In contrast to conventional models that often prioritize technical language instruction—focusing heavily on grammar, vocabulary lists, and standardized testing—Waldorf education adopts a developmentally appropriate and experiential approach to language learning. Foreign languages are introduced from the first grade, and instruction is deeply embedded in rhythmic activities, songs, poems, dramatic storytelling, and movement-based exercises [3]. This method does not rely on translation or analytical language study but instead encourages **intuitive acquisition** through immersion and imitation.

The **Communicative Language Teaching (CLT)** methodology, a dominant paradigm in modern applied linguistics, shares several key principles with the Waldorf approach. Both emphasize the importance of **using language as a functional tool** for communication rather than merely a subject of analysis [4]. In CLT, meaningful interaction is central; learners are seen as active participants in constructing language proficiency through tasks, conversation, and contextualized exchanges. Similarly, Waldorf pedagogy creates **authentic communicative situations** through artistic and dramatic play, enabling children to absorb and use language in a **natural, engaging, and emotionally resonant context**.

Moreover, emerging research in **second language acquisition (SLA)** and **neuroscience** supports the idea that **early, immersive, and emotionally grounded language learning**—such as that found in Waldorf classrooms—can lead to more effective and longer-lasting bilingual competence [5]. The integration of **music, movement, and rhythm** activates multiple brain areas simultaneously, reinforcing memory and deepening comprehension. In particular, rhythm and melody have been shown to support the development of prosody and pronunciation, key components of communicative competence in a second language[6].

This research aims to fill that gap by identifying and articulating the **methodological foundations** of creating a bilingual communicative environment in **primary education**, drawing from both **Waldorf pedagogical principles** and **current SLA theory**. By examining existing practices in Waldorf schools, analyzing relevant literature, and synthesizing key techniques, this study seeks to provide educators and curriculum designers with actionable insights for implementing developmentally aligned, emotionally rich, and communicatively effective bilingual instruction.

2. Methods

This study employs a qualitative research design combining theoretical analysis, case study review, and observational inquiry to examine the methodological foundations of establishing a bilingual communicative environment within the Waldorf pedagogical framework. The goal is to synthesize practical insights with theoretical underpinnings to develop a comprehensive model applicable to primary education.

2.1 Theoretical and Literature Review

The research began with an in-depth review of foundational texts by Rudolf Steiner, including his early lectures on child development and language learning¹. These primary sources provided insight into the philosophical and pedagogical principles underpinning Waldorf education, especially as they relate to language acquisition, developmental stages, and the role of artistic experience in learning.

Additionally, a range of **secondary literature** was analyzed, including peer-reviewed journal articles, case reports, and practitioner manuals focused on:

- Foreign language instruction in Waldorf schools
- Communicative Language Teaching (CLT) theory
- Bilingualism and second language acquisition (SLA) in early childhood
- Neuroscientific studies on rhythmic and affective learning in language development

This literature review helped frame the pedagogical compatibility between Waldorf methods and communicative language learning. The review also identified methodological gaps in bilingual instruction within alternative pedagogical models, thereby justifying the need for the present study.

2.2 Case Analysis

To contextualize the theoretical findings, case studies from Waldorf schools in Europe were selected and analyzed. Schools in Germany, Romania, and the United Kingdom were chosen due to their established bilingual programs and the availability of documentation and research.

The selection criteria for these cases included:

- Implementation of bilingual or multilingual instruction in primary grades (Grades 1–4)
- Use of Waldorf pedagogical methods (e.g., storytelling, choral speech, movement)
- Documentation of learning outcomes, teacher reflections, or student feedback

Each case was examined for:

- Structure of the language program (e.g., hours, co-teaching, immersion strategies)

- Content integration between subjects and languages
- Observed or reported outcomes in terms of language competence, engagement, and confidence

For example, the **Michael Hall Steiner School** in the UK integrates **German and French** in its curriculum from the first year of formal schooling, using Waldorf-based approaches such as seasonal songs, puppet shows, and theatrical performance². Similarly, the **Waldorf School of Cluj-Napoca** in Romania provides bilingual instruction (Romanian–English) through project-based and oral storytelling formats. The case analysis illuminated how flexible, art-infused methods could function as communicative inputs and outputs in bilingual settings, reinforcing the hypothesis that Waldorf environments are conducive to natural language acquisition.

2.3 Observational Method

In order to better understand the **practical implementation** of these methods, a limited number of **non-participant observations** were conducted through:

- **Online lesson recordings** made available by Waldorf teacher training centers and international networks (e.g., Waldorf 100, Waldorf Resources)
- **Workshops and seminars** attended by Waldorf language teachers, especially those focused on bilingual teaching strategies
- Informal discussions and interviews with language teachers during professional development sessions

These observations focused on specific indicators:

- **Teacher language use** (L1 vs. L2) and code-switching strategies
- **Student engagement and verbal participation**
- **Use of non-verbal cues** (gesture, rhythm, visual aids)
- Integration of **artistic modalities** (singing, drawing, movement) into language lessons

Notably, in observed German-English bilingual classrooms, language learning was often presented in the form of ritualized, joyful repetition, where students participated in circle-time chants, movement-based games, and seasonal songs. These served not only as linguistic input but also as social bonding rituals, lowering affective filters and encouraging natural speech production.

2.4 Limitations of the Methodology

While the chosen methods provided valuable insight, the study acknowledges certain limitations:

- Most data sources were **qualitative and interpretive**, lacking controlled empirical comparison.

- Access to in-classroom observations was **limited by privacy restrictions** and language barriers.
 - Case studies focused mainly on **European contexts**, which may limit the transferability of findings to **non-European or multilingual societies**.
- Despite these constraints, the triangulation of **literature, case evidence, and observational data** provides a strong foundation for exploring bilingual communicative practices within Waldorf pedagogy.

3. Results

This section synthesizes the insights obtained from the theoretical review, case analysis, and classroom observations. The results are grouped into three key areas:

1. Core components of bilingual communicative environments within the Waldorf framework
2. Methodological practices observed in real classrooms
3. Outcomes related to student development, language competence, and emotional engagement

3.1 Core Components of Bilingual Communicative Environments in Waldorf Education

From the theoretical and empirical data, several essential components consistently emerged as foundational to Waldorf-inspired bilingual environments. They are Imitation based learning, Narrative and storytelling, rhythm and music, Artistic Integration, Authentic Communication over translation.

3.2 Methodological Practices Observed in Classrooms

Across the analyzed case studies and observed lessons, several practical techniques were identified as effective in fostering a bilingual communicative environment:

Method	Description	Pedagogical Function
Circle Time Activities	Songs, rhythmic games, and greetings in L2 conducted in a group setting	Builds vocabulary, listening, and group cohesion
Seasonal Songs & Poems	Content changes with seasons; repetition aids memory	Encourages cultural and linguistic association
Drama and Role-Play	Short plays and puppet shows in the target language	Promotes speaking skills and expressive confidence
Visual Storytelling	Teachers draw scenes while telling stories in L2	Reinforces comprehension through imagery

Method	Description	Pedagogical Function
Thematic Integration	Language embedded in subjects like music, painting, or crafts	Builds cross-curricular linguistic competence
Gesture and Movement	Physical actions accompany verbal commands or vocabulary	Supports kinesthetic and memory-based learning

Notably, in a UK Waldorf classroom, children learned French phrases related to nature while simultaneously drawing trees and singing “Le vent souffle” (The Wind Blows), demonstrating **integrated, experiential learning**.

3.3 Observed Outcomes

Based on teacher reflections, student behavior, and available assessment data, several **developmental outcomes** were observed across the case studies:

- a) Early Oral Competence
- b) Positive Emotional Engagement
- c) Improved Social Interaction
- d) Holistic Development

- Beyond language, students improved in attention span, memory retention, and empathy—likely due to the emotionally rich content and socially interactive format of lessons.

4. Discussion

The results of this study highlight the effectiveness and alignment of Waldorf pedagogy with the goals of bilingual communicative education, particularly in primary school settings. In this section, we explore the implications of the findings, analyze them in light of current theories in language acquisition and pedagogy, discuss limitations, and offer practical recommendations for educators and policymakers.

4.1 Waldorf Pedagogy and Communicative Language Teaching: A Natural Alignment

One of the most significant findings is the natural compatibility between Waldorf educational principles and the core tenets of **Communicative Language Teaching (CLT)**. CLT emphasizes interaction as the central means and goal of learning a language [1]. Similarly, Waldorf methods prioritize experience-based learning, where children encounter language through artistic, social, and physical experiences. This approach supports **Stephen Krashen’s Input Hypothesis**, which argues that language is acquired most effectively when learners are exposed to comprehensible input in a low-anxiety environment[2]. Waldorf classrooms, with their rhythm, repetition, and

emotional safety, fulfill this condition. Furthermore, the emphasis on **storytelling, drama, and artistic engagement** offers rich, context-embedded opportunities for real communication. These methods activate not just linguistic processing but also **emotional, sensory, and social dimensions** of learning, aligning with **Vygotsky's sociocultural theory** that emphasizes the role of social interaction and cultural tools in language development[3].

4.2 Strengths of the Waldorf Bilingual Approach

- a) Developmentally Appropriate Practice
- b) Emotionally Grounded Learning
- c) Multisensory and Artistic Integration
- d) Long-Term Internalization

4.3 Challenges and Limitations

While the Waldorf approach offers many advantages, several **challenges** must be acknowledged: Lack of Formal Assessment Tools, teacher training demands, Contextual Limitations, Parental Expectations

4.4 Implications for Educators and Curriculum Designers

Based on the findings, the following recommendations are proposed:

Area	Recommendation
Curriculum Design	Integrate bilingual content thematically across arts, stories, music, and movement
Teacher Training	Develop Waldorf-CLT hybrid training modules for language teachers
Assessment	Use portfolios, oral storytelling, and performance-based evaluations
Parental Engagement	Educate parents about Waldorf methods and long-term language outcomes
Contextual Adaptation	Localize content while preserving Waldorf's developmental and artistic core

4.5 Future Research Directions

This study provides a strong foundation but also raises questions for further investigation:

- How can Waldorf bilingual programs be effectively adapted in **multilingual societies** (e.g., Central Asia, Sub-Saharan Africa)?

- What are the **longitudinal outcomes** of students who begin language learning through Waldorf methods versus traditional methods?
- Can **digital tools** (e.g., audio stories, interactive rhythm games) support or hinder the Waldorf approach to bilingual education?

5. Conclusion

This study set out to explore the methodological foundations for creating a bilingual communicative environment in primary education using the principles of Waldorf pedagogy. Through a comprehensive review of theoretical literature, real-world case studies, and classroom observations, the research demonstrates that the Waldorf approach is uniquely suited to fostering natural, joyful, and meaningful bilingualism in young learners.

Waldorf education's emphasis on imitation, rhythm, storytelling, and artistic integration aligns strongly with communicative language teaching (CLT) principles and second language acquisition theories. Its developmentally appropriate, emotionally supportive, and aesthetically engaging environment provides a fertile ground for cultivating both linguistic skills and broader human capacities such as creativity, empathy, and intercultural awareness.

While there are challenges- such as limited formal assessment tools, teacher training needs, and contextual adaptation- these do not diminish the core value of this approach. Instead, they highlight areas where educational policy and practice can evolve to support more holistic, child-centered bilingual education models.

Ultimately, integrating Waldorf principles into bilingual programs is not just a pedagogical choice but a philosophical commitment to nurturing the whole child. In a world where communication, cooperation, and cultural literacy are more vital than ever, such an approach is not only effective- it is essential.

REFERENCES

1. García, O., & Wei, L. (2014). *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*. Palgrave Macmillan.
2. Steiner, R. (1995). *The Education of the Child and Early Lectures on Education*. Anthroposophic Press.
3. Dvoráková, K. (2016). *Foreign Language Instruction in the Waldorf Elementary School: Students' Views and Perceptions*. *Slavonic Pedagogical Studies Journal*, 5(2), 391–402.
4. Richards, J. C. (2006). *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge University Press.

5. Catalano, H., Dulf, D-M., & Petian, R-M. (2024). *The Application of Waldorf Educational Alternative Principles with the Aim of Developing Literacy. Innovation in Education.*
6. Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition.* Pergamon Press.
7. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* Harvard University Press.
8. Huber, M. (2010). *Artistic Teaching Methods in Waldorf Schools: Learning Through the Arts. Journal of Alternative Education.*
9. Lenneberg, E. H. (1967). *Biological Foundations of Language.* Wiley.

TABLE OF CONTENTS

1	THE IMPORTANCE OF IMMUNOHISTOCHEMICAL LIVER EXAMINATION IN FORENSIC MEDICINE FOR CASES OF DEATH FROM SURROGATE ALCOHOL POISONING S.A.Khakimov, Sh.Yu.Rajabov, A.T.Ismailov	3–6
2	METHODS OF DIRECTING STUDENTS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM TO INNOVATIVE PROFESSIONAL ACTIVITIES BY INCREASING THEIR DIGITAL COMPETENCE Gulomov Hikmatillo Bahritdinovich	7–10
3	ЎЗБЕКИСТОН ССРДА БИТТА ИЛМИЙ – ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ ФАОЛИЯТИ ТАРИХИДАН Бахранов Шерзод Таштурсунович	11–16
4	KO‘Z YOSHI BEZLARINING TUZILISHI VA FUNKSIYASI Maxmudov Abdulloh Salohiddin o‘g‘li, Zokirov Fayzullo Kamoliddin o‘g‘li, Xayrullayeva Maftuna Ibodullayevna	17–21
5	AQSHDA AXBOROT SIYOSATI VA FUQAROLIK JAMIYATINING O‘ZARO ALOQASI O`ktamova Kumush O`ktamovna	22–25
6	ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ИНВЕСТИЦИОН ЖОЗИБАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БОЗОРИНИНГ АҲАМИЯТИ Raximboyev Sardor Qaxramonovich	26–32
7	ENHANCING VAT FISCAL CAPACITY THROUGH ADMINISTRATIVE MODERNIZATION Butayev O`tkir	33–37
8	BRONZA DAVRIDA DEHQONCHILIK VA CHORVACHILIKNING RIVOJLANISH DARAJASI Bobomurodova Qunduz Abduxakim qizi	38–44

9	URINARY BLADDER ENDOMETRIOSIS AND ITS CORRELATION WITH INFERTILITY Eshmurodova D.M.	45–47
10	BANK AKTIVLARI SHAKLLANISHINING ILMIY-NAZARIY JIHATLARI Sharipova Dilfuza Jumaniozovna	48–52
11	TEACHING SPEAKING TO ESL STUDENTS BY VISUAL METHODS Khurshida Komilova	53–56
12	БОКСЧИЛАР ТАЙЁРГАРЛИГИДА ФУНКЦИОНАЛ ҲОЛАТИНИ МОНИТОРИНГ ҚИЛИШНИНГ ИЛМИЙ-УСЛУБИЙ ЖИҲАТЛАРИ Анашов Валихан Джумахонович	57–59
13	Oilaviy (Maishiy) zo'rvonlik zamonaviy jamiyatning ijtimoiy muommosi sifatida Mirxodjayeva Munajat Abdusaitovna	60–63
14	KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILAR XOTIRASINI RIVOJLANTIRISHDA PSIXOLOG FAOLIYATINING O'RNI VA AHAMIYATI XURSANOY HODIYEVA MIRABIDOVNA	64–67
15	Yoshlar--Yangi O'zbekiston bunyodkori Giyosova Ruxshona Fayozovna	68–71
16	O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH MUHIM VAZIFA SIFATIDA Jamolova	72–76
17	Ge2, GaAs va ZnSe ning Bi dagi eruvchanligining haroratga bog'liqligini taxlil qilish I.M.Soliyev	77–79
18	XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR. Axatova Fotima O'ktam qizi.	80–83
19	GLOBAL O'ZGARISHLAR DAVRI: EKOTURIZM RIVOJLANISH TARIXI Choriyeva Nargiza Ibotovna, Polvanov Azim Kuchkarovich	84–86

20	THE ROLE AND CONTENT OF EXPERIMENTAL-RESEARCH SKILLS IN EDUCATION Bakhtigul Kuldosheva Fayziyeva	87–89
21	JIMONIY TARBIYA DARSLARIDA HARAkatLI O'YINLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI Shoxrux Raxmatov	90–94
22	ВЫЯВЛЕНИЕ ФАКТОРОВ РИСКА ГЛОМЕРУЛОНЕФРИТА У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В КЛИНИКЕ ТАШПИИ Сафарова Нигора Равшановна	95–96
23	ПРИЧИНЫ НАРУШЕНИЯ ПИЩЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ У ДЕТЕЙ РАННЕГО ВОЗРАСТА Сафарова Нигора Равшановна	97–98
24	HAR XIL DOZADA GAMMA NURLANTIRILGAN KALAMUSHLAR ME'DA OSTI BEZI GOMOGENATI TARKIBIDAGI AMIOLITIK FAOLLIKNI O'ZGARISHI. Kuranova Sevaraxon Saidolimovna	99–101
25	TEGIRMON ICHKI DETALLARINING ICHKI YUZALARINI YEYILISH SABABLARINI TADQIQ QILISH Raximboyev Sherzodjon Ikrom o'g'li, Abdurafiqov Behzod Anvarjon o'g'li	102–104
26	FARG'ONA VILOYATIDA UMUMIY OVQATLANISH SOHASINING IQTISODIY VA IJTIMOY AHAMIYATI: OG'ZAKI TARIX MATERIALLARI ASOSIDA Nosirova Dilrabo Ikromjon qizi	105–108
27	KIBERXAVFSIZLIKNI O'QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI: XALQARO VA MILLIY TAJRIBADA Urimbetova Zinaxan Abdirazakovna	109–111
28	ИЗУЧЕНИЕ КЛИНИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ И РЕФЛЕКСОВ У МАЛОВЕЧНЫХ НОВОРОЖДЕННЫХ Ахрарова Н.А.	112–113
29	HARAkat XAVFSIZLIGIGA TA'SIR ETUVCHI YO'L GEOMETRIK PARAMETRLARI TAHLILI Baynazarov Hayrullo Rahimovich, Begboyev Fazliddin Ismoiljonovich	114–117
30	ИНТЕГРАЦИЯ АРАБИЗМОВ В РУССКИЙ ЛЕКСИКОН Абдугоффорова Иродахон Бахрамжон кизи	118–122

31	PROBLEMS AND SOLUTIONS OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH Абдугаффарова Ирода Бахромжон кизи	123–125
32	BOLALARDA OQSIL – ENERGETIK YETISHMOVCHILIK: SABABLARI, KLINIK KO'RINISHI VA DAVOLASH Boyxonova R.S, Abdusalomova F.O.	126–128
33	ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR NUTQINING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK VA LINGVISTIK TAVSIFI Muhammadjonova Dilafruz Farhodjon qizi	129–132
34	FARD. QIT'A. MUSTAZOD JANRLARI XUSUSIDA Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna	133–137
35	BADIIY ASARLARDA QO'LLANILGAN MUALLIFLIK IBORALARI Iroda Nurullayeva	138–142
36	SHE'R UNSURLARI Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna	143–146
37	“ZAV'UL MAOLIY SHARHU BAD'UL AMALIY” KITABI VA UNING MOTURIDIYA MAZHABIDA TUTGAN O'RNI To'raqulov Ibrohimjon	147–151
38	KAM TA'MINLANGAN OILALAR BILAN OLIB BORILAYOTGAN DAVLAT SIYOSATI VA UNING NATIJALARI Achilova Barno Toir qizi	152–154
39	ENHANCING THE LEGAL CULTURE OF YOUTH THROUGH COOPERATION BETWEEN STATE AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS Shadiyev Bekhzod Mirsalimovich	155–158
40	YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA MA'NAVIY-AXLOQIY MASALALAR Jaxongir PULATOV	159–162
41	СЕНСОРНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ МАСЕЛ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ПИЩЕВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ Шарахмедова Камила Азизовна, Тургунова Насиба Мусурмон кизи, Хамидова Мохира Зикрилла кизи, Хамидова Мадина Олимжоновна	163–166

42	ИССЛЕДОВАНИЯ ОКИСЛИТЕЛЬНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ МАРГАРИНОВ Шарахмедова Камила Азизовна, Тургунова Насиба Мусурмон кизи, Хамидова Мохира Зикрилла кизи, Хамидова Мадина Олимжоновна	167–170
43	ZAMONAVIY KASHTACHILIKDA YANGICHA YONDASHUV Mamasoliyeva Shohista Lutfullayevna, Benaliyeva Aziza Ildarovna	171–175
44	IR SPECTROSCOPY OF MIXED-LIGAND COORDINATION COMPOUNDS OF COBALT(II) ION WITH KETOROLAC Momojon Karimova , Aybek Khudoyberganov	176–180
45	SUYUQ KISLORODNING TIBBIYOTDAGI REABILITATION O'RNI. Shohruh Abdurahmonov , Dilshod Bekpo'latov, Ruzihol Allaberdiyeva	181–183
46	CYBERVIOLENCE AND LEGAL PROTECTION: LESSONS FROM UZBEKISTAN AND THE EUROPEAN UNION Shakhnoza Khamraeva	184–191
47	O'ZBEKISTONDA ADVOKATURA INSTITUTINING NAZARIY- HUQUQIY ASOSLARI Otabek Saliyev	192–196
48	A WEB PLATFORM AIMING TO DEVELOP STUDENTS ' FREELANCERY COMPETENCES Shokhrukh Oripovich Himmatov	197–200
49	METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR CREATING A BILINGUAL COMMUNICATIVE ENVIRONMENT IN PRIMARY EDUCATION BASED ON WALDORF PEDAGOGY Ismanqulova Nigora	201–209
	OUTLINE	210-214